

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**ANKARA VİLAYETİNDE EĞİTİM
(1876-1909)**

Yüksek Lisans Tezi

Erdem KAYMAK

Danışman
Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER

SAMSUN
2023

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**ANKARA VİLAYETİNDE EĞİTİM
(1876-1909)**

Yüksek Lisans Tezi

Erdem KAYMAK

Danışman

Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER

SAMSUN
2023

TEZ KABUL VE ONAYI

Erdem KAYMAK tarafından, **Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER** danışmanlığında hazırlanan “**ANKARA VİLAYETİNDE EĞİTİM (1876-1909)**” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 8.9.2023 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	Sonuç
Başkan	Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Hakan TAN Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Doç. Dr. Suha Oğuz BAYTİMUR Sinop Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

Prof. Dr. Ahmet TABAK
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi ?

Evet ☐ (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır ☒

... / ... / 20...
Erdem KAYMAK

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı: ANKARA VİLAYETİNDE EĞİTİM (1876-1909)

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından, 08/06/2023 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 21

Tek kaynak oranı : % 5 çıkmıştır.

... / ... / 20...
Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER

ÖZET

ANKARA VİLAYETİNDE EĞİTİM (1876-1909)

Erdem KAYMAK
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans, Eylül/2023

Danışman: Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER

Bu çalışmada, II. Abdülhamid Dönemi'nde, Ankara Vilayetindeki eğitim-öğretim faaliyetleri, Tanzimat Dönemi sonrası, sivil eğitim kurumlarının yaygınlaşması ve bunun neticesindeki gelişmelerin, Ankara Vilayetine yansımaları konu edinilmiştir. Ankara Vilayetinin sınırları içindeki medrese, sıbyan mektebi, iptidai mektebi, rüşdiye mektebi, idadi mektebi, gayrimüslim mektepleri gibi eğitim kurumları, Maârif Salnameleri, Ankara Vilayet Salnameleri ve Devlet Salnameleri'nden yararlanılarak tespit edilmiştir. Ayrıca, Devlet Arşivleri Katalogları ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi'nden de yararlanılmıştır.

Ankara Vilayetindeki mektep, muallim ve talebe sayıları, istatiksel olarak belirli bir düzen içerisinde sunulmuştur. Mekteplerdeki muallimlerin isimleri, okuttukları dersler gibi bilgiler aktararak, Ankara ve Osmanlı Eğitim Tarihi'ne katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Giriş bölümü dışında, üç bölümden oluşan araştırmada, ilk bölümde; Ankara Vilayeti'nin idari birimleri tanıtılarak, sancak ve kaza isimleri olarak verilmiştir. İkinci bölümde, Osmanlı Eğitim Tarihi, klasik dönem ve Tanzimat Dönemi olarak aktarılmış, dönemin okul türleri, ders müfredatları hakkında bilgi verilmiştir. Tezin son bölümünde ise Ankara Vilayeti'ndeki bütün eğitim kurumları, her sancak için ayrı başlıklar altında aktarılmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise, Tanzimat Dönemi'nde başlayan eğitim alanındaki yeniliklerin, Ankara Vilayeti'ne yansımaları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı devleti, Ankara vilayeti, Mektep, Eğitim.

ABSTRACT

EDUCATION IN ANKARA PROVINCE (1876-1909)

Erdem KAYMAK

Ondokuz Mayıs University

Institute of Graduate Studies

Department of History

Master, September/2023

Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER

In this study, Educational activities in Ankara Province during the II.Abdülhamid Period, and the reflection of these developments on the Ankara Province as a result of the widespread use of civil education institutions after the Tanzimat Period are discussed. Educational institutions such as madrasah, primary school, junior high school, high school, non-Muslim schools within the borders of Ankara Province were determined by using the Education Yearbooks, Ankara Provincial Yearbooks and State Yearbooks. State Archives Catalogs and Turkish Grand National Assembly Library were used.

The numbers of schools, teachers and students in Ankara Province are presented in a statistical order. It is aimed to contribute to the History of Ankara and Ottoman Education by conveying information such as the names of the teachers in the schools and the courses they taught. In the first part of the research ,which consists of three parts apart from the introduction part, the administrative units of Ankara Province are introduced and given as sanjak and district names. In the second part, the Ottoman Education History is explained as the classical period and the Tanzimat period, and the school types and course curricula of the period are explained. In the last part of the thesis, all educational institutions in Ankara Province were tried to be explained under separate headings for each sancak. In the conclusion part, the reflections of the innovations in the field of education that started in the Tanzimat Period in the Ankara Province are tried to be evaluated.

Keywords: Ottoman state, Ankara province, School, Education

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Ankara Vilayetinde Eğitim (1876-1909) başlıklı yüksek lisans tezinde, Ankara Vilayetindeki eğitim-öğretim faaliyetleri incelenmiştir. Tanzimat Dönemi ile başlayan eğitimdeki yenilik hareketlerinin, önemli bir Anadolu vilayeti olan, Ankara Vilayetine yansımaları değerlendirilmiştir.

Eğitim tarihimize katkı sağlamak amacıyla hazırlanan bu çalışmada, bana desteğini esirgemeyen tez danışmanım, sayın Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER'e teşekkürlerimi sunarım. Araştırmamda, TBMM Kütüphanesi'ni kullanmamda bana imkân sağlayan ağabeyim, Erdoğan KAYMAK'a, çalışmam süresince bana desteğini esirgemeyen öğretmen arkadaşım, Mustafa ŞAHİN'e, son olarak da çalışma sürecimde bana anlayış gösteren, eşim Yasemin ve kızım Almıla'ya şükranlarımı sunarım.

Erdem KAYMAK

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR	viii
TABLolar DİZİNİ	ix
1. GİRİŞ.....	1
2. ANKARA VİLAYETİNİN İDARİ YAPISI.....	5
2.1. Ankara Sancağı.....	7
2.2. Kayseri Sancağı	9
2.3. Yozgat Sancağı.....	10
2.4. Kırşehir (Kırşehir) Sancağı.....	11
2.5. Çorum Sancağı	12
3. OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİMİN GENEL HATLARI	13
3.1. Klasik Dönemde Eğitim	13
3.2. Tanzimat Döneminde Eğitim	16
3.3. II. Abdülhamid Dönemi'nde Eğitim	19
3.3.1. II. Abdülhamid Dönemi Maârif Teşkilatı	20
3.4. II. Abdülhamid Dönemi'nde Ankara'daki Eğitim Kurumları	21
3.4.1. Medreseler.....	22
3.4.2. İptidailer	26
3.4.3. Rüşdiyeler	30
3.4.4. İdadîler	34
3.4.5. Sultaniler	38
3.4.6. Mesleki Eğitim Kurumları	39
3.4.7. Gayrimüslim Mektepleri	46
4. ANKARA VİLAYETİNDEKİ EĞİTİM KURUMLARININ KURUMSAL VE MEKÂNSAL TESPİTLERİ.....	49
4.1. Ankara Sancağındaki Eğitim Kurumları	49
4.1.1. Ankara Sancağındaki Medreseler	49
4.1.2. Ankara Sancağındaki İptidailer.....	59
4.1.3. Ankara Sancağındaki Rüşdiyeler	64
4.1.4. Ankara İdadi Mektebi.....	67
4.1.5. Meslek Okulları.....	71
4.1.6. Ankara Sancağındaki Gayrimüslim Mektepleri.....	76
4.2. Çorum Sancağındaki Eğitim Kurumları	78
4.2.1. Çorum Sancağındaki Medreseler	78
4.2.2. Çorum Sancağındaki İptidailer	84
4.2.3. Çorum Sancağındaki Rüşdiyeler.....	86
4.2.4. Çorum İdadi Mektebi.....	88
4.3. Kayseri Sancağındaki Eğitim Kurumları.....	89
4.3.1. Kayseri Sancağındaki Medreseler.....	89
4.3.2. Kayseri Sancağındaki İptidailer	90
4.3.3. Kayseri Sancağındaki Rüşdiyeler	92

4.3.4. Kayseri İdadi Mektebi.....	93
4.3.5. Kayseri Sancağındaki Gayrimüslim ve Yabancı Mektepleri	95
4.4. Kırşehir Sancağındaki Eğitim Kurumları	97
4.4.1. Kırşehir Sancağındaki Medreseler	97
4.4.2. Kırşehir Sancağındaki İptidailer	98
4.4.3. Kırşehir Sancağındaki Rüşdiyeler.....	99
4.4.4. Kırşehir İdadi Mektebi.....	101
4.5. Yozgat Sancağındaki Eğitim Kurumları	102
4.5.1. Yozgat Sancağındaki Medreseler.....	102
4.5.2. Yozgat Sancağındaki İptidailer	106
4.5.3. Yozgat Sancağındaki Rüşdiyeler	108
4.5.4. Yozgat İdadi Mektebi.....	109
4.5.5. Yozgat Sancağındaki Gayrimüslim Mektepleri	110
6. SONUÇ.....	113
KAYNAKLAR.....	119
EKLER.....	124
ÖZ GEÇMİŞ.....	132

SİMGELER VE KISALTMALAR

A. MKT. MVL.	: Sadaret Meclis-i Vala Evrakı
A.MKT.MHM.	: Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı
AE.SAMD.III.	: Ali Emiri Sultan Ahmed III
AE.SMHD.I.	: Ali Emiri Sultan Mahmud I
BEO.	: Bâb-ı Âli Evrak Odası
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
C.MF.	: Cevdet Maârif
DH. MKT.	: Dahiliye Mektubi Kalemi
H.	: Hicri
İ. MMS.	: İrade Meclis-i Mahsus
İ. MVL.	: İrade Meclis-i Valâ
İ.EV.	: İrade Evkaf
İ.TNF.	: İrade Ticaret ve Nafia
MF. İBT.	: Maârif Nezareti Tedrisat-i İptidaiyye Kalemi
MF.MKT.	: Maârif Nezareti Mektubi Kalemi
Nr:	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
S.D.A.O	: Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye
S.N.M.U.	: Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umumiyye
S.V.A.	: Salnâme-i Vilayet-i Ankara
ss.	: Sayfadan sayfaya
Ş.D.	: Şura-yı Devlet
vd.	: Ve diğerleri

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Ankara Vilâyetinin İdari Yapısı H. 1318 (1900).....	6
Tablo 2.2. Ankara Sancağına Bağlı Kazaların Nahiye ve Köy Sayıları (1893).....	8
Tablo 2.3. Kayseri Sancağı'na bağlı Kazaların Nahiye ve Köy Sayıları (1902).....	9
Tablo 2.4. Yozgat Sancağı'na bağlı Kazaların Nahiye ve Köy Sayıları (1900)	10
Tablo 2.5. Kırşehir Sancağı'na bağlı Kazaların Nahiye ve Köy Sayıları (1900)	11
Tablo 2.6. Çorum Sancağı'na bağlı Kazaların Nahiye ve Köy Sayıları (1900)	12
Tablo 3.1. Maârif Nezâreti Teşkilatı (1879).....	20
Tablo 3.2. 1318 (1900) Tarihli Maârif Salnâmesine Göre Ankara Kazasındaki Medreseler	22
Tablo 3.3. 1318 (1900) Tarihli Maârif Salnâmesine Göre Ankara Sancağına Bağlı Kazalardaki Medreseler	23
Tablo 3.4. 1318 (1900) Tarihli Maârif Salnâmesine Göre Yozgat Sancağındaki Medreseler	24
Tablo 3.5. 1318 (1900) Tarihli Maârif Salnâmesine Göre Kırşehir Sancağındaki Medreseler	25
Tablo 3.6. 1318 (1900) Tarihli Maârif Salnâmesine Göre Çorum Sancağındaki Medreseler	25
Tablo 3.7. Kasaba ve Köy İptidailerinin Ders Programı (1904)	28
Tablo 3.8. 1892-1893 Ülke Genelindeki İptidai Sayıları	28
Tablo 3.9. Ankara Vilayetindeki Sancakların İptidai Mekteplerinin Sayısı.....	29
Tablo 3.10. Erkek ve Kız Rüşdiyelerinde Okutulan Dersler	31
Tablo 3.11. Ankara Vilayetindeki Rüşdiye ve Öğrenci Sayıları. (1883).....	32
Tablo 3.12. Ankara Vilayetindeki Rüşdiye ve Öğrenci Sayıları. (1898)	33
Tablo 3.13. Beş Yıllık Sancak Gündüzlü (Neharî) İdadîlerinin Ders Programı	35
Tablo 3.14. Yedi Yıllık Yatılı (Leyli) İdadîlerin Ders Programı.....	36
Tablo 3.15. 1894-1895 İdadî Mekteplerinin Öğrenci, Öğretmen ve Memur Sayıları	37
Tablo 3.16. Maârif Salnamesine Göre Ankara Vilayetindeki İdadîlerdeki Öğrenci Sayıları (1901)	37
Tablo 3.17. Darülmualimîni Şubeleri ve Dersleri (1874).....	45
Tablo 3.18. Ankara Vilayetindeki Gayrimüslim Mektepleri (1898)	46
Tablo 3.19. Ankara Vilayetindeki Yabancı Okullar	48
Tablo 4.1. Ankara Sancağında İptidai Mektepleri ve Öğrenci Sayıları (1894-1895).....	59
Tablo 4.2. Ankara Sancağındaki Mevcut ve Açılması Gereken İptidai Mekteplerinin Sayıları (1895).....	60
Tablo 4.3. Ankara Sancağında İptidai Mektebi Olmayan Köy Sayıları ve İptidai Mektepleri Sayısı (1905).....	60
Tablo 4.4. II. Abdülhamid'in Tahta Çıkışından İtibaren Ankara Sancağındaki İptidailer....	62
Tablo 4.5. Ankara Sancağındaki Rüşdiyelerin Memur ve Öğretmen Sayıları (1894-1895)..	64
Tablo 4.6. Ankara Sancağındaki Rüşdiyelerdeki Talebe ve Muallim Sayıları (1898).....	65
Tablo 4.7. Ankara Sancağındaki Rüşdiyelerdeki Personel ve Öğrenci Sayıları (1903).....	67

Tablo 4.8. Ankara Mekteb-i İdâdisi Öğrenci Sayıları (1896-1901).....	69
Tablo 4.9. Ankara Mekteb-i İdâdî'deki Görevli Personeller (1900).....	69
Tablo 4.10. Ankara Mekteb-i İdâdî'deki Görevli Personeller (1907).....	70
Tablo 4.11. Ankara Sanayi Mektebi Personelleri (1876).....	73
Tablo 4.12. Ankara Sanayi Mektebi Personelleri (1878).....	73
Tablo 4.13. Ankara Darülmualim-i İptidai Mektebi Öğrenci ve Personel Sayıları.....	75
Tablo 4.14. Ankara Sancağındaki Cemaat Okullarına Ait Bilgiler.....	76
Tablo 4.15. Fransız Frer Mektebi Sayısal Verileri	78
Tablo 4.16. Çorum Sancağında İptidai Mektepleri ve Öğrenci Sayıları (1894-1895).....	84
Tablo 4.17. Çorum Sancağındaki Mevcut ve Açılması Gereken İptidai Mekteplerinin Sayıları (1895).....	85
Tablo 4.18. Çorum Sancağında İptidai Mektebi Olmayan Köy Sayıları ve İptidai Mektepleri Sayısı (1905).....	85
Tablo 4.19. II. Abdülhamid'in Tahta Çıkışından İtibaren Çorum Sancağında Açılan İptidailer.....	86
Tablo 4.20. 1874-1875 Eğitim Yılında Çorum Rüşdiye Mektebi Öğrenci Sayısı.....	86
Tablo 4.21. Çorum Sancağındaki Rüşdiyelerin Memur ve Öğretmen Sayıları (1894-1895)	87
Tablo 4.22. Çorum Sancağındaki Rüşdiyelerdeki Personel ve Öğrenci Sayıları (1900).....	87
Tablo 4.23. Çorum Mekteb-i İdadisi Personelleri	88
Tablo 4.24. Kayseri Sancağında İptidai Mektepleri ve Öğrenci Sayıları (1894-1895).....	90
Tablo 4.25. Kayseri Sancağındaki Mevcut ve Açılması Gereken İptidai Mekteplerinin Sayıları (1895).....	90
Tablo 4.26. Kayseri Sancağında İptidai Mektebi Olmayan Köy Sayıları ve İptidai Mektepleri Sayısı (1905).....	91
Tablo 4.27. 1900 Tarihli Ankara Vilayet Salnamesine Göre Kayseri İptidai Mektepleri Personelleri.....	91
Tablo 4.28. II. Abdülhamid'in Tahta Çıkmasından İtibaren Kayseri Sancağında Açılan İptidai Mektepleri.....	92
Tablo 4.29. Kayseri Sancağındaki Rüşdiyelerin Memur ve Öğretmen Sayıları (1894-1895)	92
Tablo 4.30. 1898-1903 Tarihleri Arasında Kayseri'deki Rüşdiye Mektepleri Öğrenci Sayısı	93
Tablo 4.31. Kayseri Sancağındaki Rüşdiyelerdeki Personel ve Öğrenci Sayıları (1900).....	93
Tablo 4.32. 1895-1900 Tarihleri Arasında Kayseri Mekteb-i İdadisi Öğrenci Sayıları.....	94
Tablo 4.33. Kayseri Mekteb-i İdâdisindeki Görevli Personeller (1900).....	94
Tablo 4.34. Kayseri Sancağındaki Gayrimüslim Okulları (1900).....	95
Tablo 4.35. Kayseri Sancağındaki Yabancı Devlet Mektepleri	96
Tablo 4.36. Kırşehir Sancağında İptidai Mektepleri ve Öğrenci Sayıları (1894-1895).....	98
Tablo 4.37. Kırşehir Sancağındaki Mevcut ve Açılması Gereken İptidai Mekteplerinin Sayıları (1895)	98
Tablo 4.38. Kırşehir Sancağında İptidai Mektebi Olmayan Köy Sayıları ve İptidai Mektepleri Sayısı (1905).....	99

Tablo 4.39. 1898-1903 Tarihleri Arasında Kırşehir’deki Rüşdiye Mektepleri Öğrenci Sayısı.....	99
Tablo 4.40. Kırşehir Sancağındaki Rüşdiyelerdeki Personel ve Öğrenci Sayıları (1901)...	100
Tablo 4.41. 1895-1900 Tarihleri Arasında Kırşehir Mekteb-i İdadisi Öğrenci Sayıları.....	101
Tablo 4.42. 1903 Tarihli Maârif Salnamesine Göre Kırşehir Mekteb-i İdadisi Personelleri	102
Tablo 4.43. Yozgat Sancağında İptidai Mektepleri ve Öğrenci Sayıları (1894-1895).....	106
Tablo 4.44. Yozgat Sancağındaki Mevcut ve Açılması Gereken İptidai Mekteplerinin Sayıları (1895).....	107
Tablo 4.45. Yozgat Sancağında İptidai Mektebi Olmayan Köy Sayıları ve İptidai Mektepleri Sayısı (1905).....	107
Tablo 4.46. 1898-1903 Tarihleri Arasında Yozgat Maden Kazası Rüşdiye Mektebi Öğrenci Sayısı.....	108
Tablo 4.47. 1895-1900 Tarihleri Arasında Yozgat Mekteb-i İdadisi Öğrenci Sayıları.....	109
Tablo 4.48. Yozgat İdadi Mektebi’nin Personel Listesi (1903).....	110
Tablo 4.49. Yozgat Sancağındaki Gayrimüslim Okulları (1900).....	111
Tablo 4.50. Cuinet’e Göre Yozgat Sancağındaki Eğitim Kurumları (1890)	111

1. GİRİŞ

Tezimizin konusu, Osmanlı Devleti'nde "II. Abdülhamid Döneminde Ankara Vilayetindeki eğitim-öğretim faaliyetleri"dir. Araştırma dönemi olarak II. Abdülhamid Dönemi'nin seçilmiş olması, bu dönemde eğitim-öğretim alanında birçok gelişmenin yaşanmış olması ve bu dönemin, günümüz eğitim teşkilatlanmasının temelini oluşturmasıdır. Tanzimat Dönemi ile başlayan eğitimde modernleşme ve sivil eğitim kurumlarının yaygınlaşması, yeni usul eğitim veren mekteplerin, öncelikle İstanbul'da, ardından ülkenin diğer vilayetlerinde kurulmaya başlamasıyla devam etmiştir. Araştırmamızda, Osmanlı eğitim sisteminin gelişiminin hangi yönde gerçekleştiği, eğitim öğretim faaliyetlerinin değişimi ve gelişiminin eğitim kurumlarına nasıl yansdığı, günümüzdeki eğitim anlayışının, bu dönemdeki eğitim anlayışından ne derece etkilendiği sorularına yanıt aranmaktadır. Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat Döneminden sonra başlayan eğitim alanındaki gelişmeler, önemli bir Anadolu kenti olan Ankara'ya nasıl yansımıştır? II. Abdülhamid döneminde Ankara Vilayetinde eğitim alanında ne gibi gelişmeler meydana gelmiştir? Tezimizde, bütün bu sorulara cevap aranmıştır. Elde edilen cevaplar, düzenli bir şekilde araştırmaya aktarılarak, Ankara eğitim tarihine ve Türk Milli Eğitim tarihine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Çalışmamızda, Ankara Vilayeti idari sınırları içerisinde bulunan yerleşim bölgelerindeki eğitim faaliyetlerine yer vereceğiz. Ankara, tarihi binlerce yıl öncesine dayanan, önemli medeniyetlere tanıklık etmiş bir Anadolu şehridir. Anadolu'nun, en eski yerleşim bölgelerinden olan Ankara, Anadolu'nun tam ortasında yer almasından ve yolların kesişme noktası olmasından dolayı, önemini her dönemde korumuştur. Hititler ve Frigler Dönemlerinde bölge, önemli bir merkez konumuna gelmiştir. Ardından Lidya, Pers, Galat ve Bizans hâkimiyetine girmiştir.¹ Galatlar döneminde kente "*Ankyra*" adını verilmiştir. Ankara, M.Ö 25 senesinde İmparator Augustus döneminde, Roma eyaleti haline getirilerek, Galatya'nın başkenti olmuştur. Ankara M.S 1. ve 2. yüzyıllarda tarihinin en görkemli dönemini yaşamıştır.² Bu dönemde Metropolis (anakent) unvanı alan şehir, Roma İmparatorluğu'nun önemli şehirlerinden biri olmuştur.³ Ankara, Bizans Dönemi'nde de önemini korumuştur. Türklerin

¹ Arif Erzen, *İlkçağda Ankara*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1946, s. 24, 28.

² Haluk Sargın, *Antik Ankara*, Arkadaş Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 28.

³ Sargın, *Antik Ankara*, s. 28.

Anadolu'yu fethetmesiyle bölgede cami, mescid, medrese gibi Türk-İslam yapıları, inşa edilmeye başlanmıştır.⁴ Türkiye Selçukluları döneminde Ankara, askeri ve ekonomik yönden canlı bir bölge olmuştur. XIV. yüzyılda Ahiler tarafından yönetilen şehir, XIV. yüzyılın ortalarında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Ardından, önemli bir Anadolu kenti haline gelen Ankara, XVI. yüzyılda 9 kazadan oluşan bir sancak konumuna gelmiştir. Ankara şehri, XVI. yüzyıldan XIX. yüzyılın sonlarına kadar “sancak”, ardından ise “eyalet merkezi” olarak bölgenin yönetiminde mühim bir yer tutmuştur. Araştırma dönemimiz (1876-1909) içerisinde Ankara Vilâyetinin idari yapılanması genel olarak şu şekildedir: Ankara Sancağı, Kayseri Sancağı, Kırşehir Sancağı, Yozgat Sancağı ve Çorum Sancağı olmak üzere 5 sancak ve 24 kazadan oluşmaktadır.⁵ Tezimizde, vilayet sınırlarındaki tüm sancak ve kazalardaki eğitim kurumları tespit edilerek, belirli bir düzen içerisinde aktarılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın en önemli kaynaklarını, Maârif Salnameleri oluşturmaktadır. Maârif Nezareti tarafından hazırlatılan salnamelerde, eğitim-öğretim ile alakalı birçok bilgi yer almaktadır. Okul türleri, okul sayıları, talebe sayıları, okulların yapılış tarihleri ve masrafları, okullardaki personel bilgileri gibi geniş bilgiler içermektedir. Salnâme-i Nezâret-i Maârif Umumiye'nin 1898 (1316), 1899 (1317), 1900 (1318), 1901 (1319) ve 1903 (1321) sayılarından, Ankara Vilayeti ile ilgili olan bölümleri incelenmiştir. Bir diğer önemli kaynak olarak, Ankara Vilayet Salnameleri'nin 1876-1907 yılları arasındaki sayılardan, konumuz ile alakalı bölümlerinden yararlanılmıştır. Bu salnamelerin dışında, Devlet Salnamelerine başvurulmuştur. Salnameler dışında diğer faydalandığımız diğer bir kaynak da Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivinde bulunan çeşitli belgeler olmuştur. *Maârif Nezareti*, *Dahiliye Nezareti*, *Şûra-yı Devlet*, *Bab-ı Âli Evrak Odası* kataloglarında bulunan konumuz ile ilgili belgeler, çalışmamızda önemli yer tutmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde eğitimin ana hatları ve Osmanlı eğitim sistemi ile ilgili bilgiler verilirken, tetkik eserlere başvurulmuştur. Osman Nuri Ergin'in *Türk Maârif Tarihi*, Yahya Akyüz'ün *Türk Eğitim Tarihi*, Bayram Kodaman'ın *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Selçuk Akşin Somel'in *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-*

⁴ Sevgi Aktüre, “16.Yüzyıl Öncesi Ankara'sı Üzerine Bilinenler”, *Tarih İçinde Ankara Eylül 1981 Seminer Bildirileri*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1984, s. 17.

⁵ Erdem Kaymak, “Ankara Vilayetinde Araştırma Yapan Yabancı Bilim İnsanları (1833-1914)”, *Near East Historical Review*, 12/3, Temmuz, 2022, s. 240.

1908) eserlerinden yararlanılmıştır.⁶ Mehmet Alkan'ın *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924* çalışması, istatistiki bilgiler noktasında başvurduğumuz bir diğer eser olmuştur.⁷ Bunların dışında, Osmanlı eğitim kurumları ile ilgili Ekmeleddin İhsanoğlu'nun *Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları* ve İlknur Haydar Polatoğlu'nun *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar* eserleri de kaynak olarak kullanılmıştır.⁸

Tezimiz, üç ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci bölümde; Ankara Vilayetinin idari yapısı, vilayetin sınırları, vilayete bağlı sancaklar ve kazalar açıklanmıştır. Ankara'nın idari yapılanmasında, yıllar içerisinde ne gibi değişiklikler geçirdiği aktarılmıştır. II. Abdülhamid döneminde, Ankara Vilayetinin sancak ve kazalarının hangileri olduğu, tablo şeklinde verilmiştir. Vilayetin nüfusu, coğrafi özellikleri, sancakların, nahiye ve köy sayıları bu bölümde aktarılmıştır.

İkinci bölümde, Osmanlı Devleti'nde eğitimin genel hatları anlatılmıştır. Klasik dönemin en önemli eğitim müesseseleri olan medreselerin, eğitim faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından, Tanzimat Dönemi'nde eğitim alanındaki gelişmeler ve bu dönemdeki önemli düzenlemelerden olan 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin, eğitime olan katkısı ve önemi aktarılmıştır. Bu bölümde medrese, iptidai, rüşdiye ve idadi mekteplerinin açılma amaçları, ders programları ve özellikleri gibi bilgilere yer verilmiştir.

Son bölümde, Ankara Vilayetindeki Ankara, Yozgat, Kayseri, Çorum ve Kırşehir sancakları ve bu sancaklara bağlı kazalardaki medrese, iptidai, rüşdiye, idadi ve gayrimüslim mekteplerinin sayısı, açılış tarihleri, bulundukları yerleşim yerleri, personel ve talebe sayıları aktarılmıştır. Bu dönemde, maârif alanında önemli gelişmeler yaşanmış, ülke genelinde olduğu gibi Ankara Vilayetinde de birçok yeni eğitim kurumu açılmıştır. Maddi yetersizliklerden dolayı, amaçlanan okul sayısına ulaşamamış olursa da bu dönem, Türk Eğitim Tarihi açısından önemli gelişmelerin olduğu bir dönemdir. Günümüzdeki Milli Eğitim teşkilatlanmasının temellerinin

⁶ Osman Nuri Ergin, *Türk Maârif Tarihi*, C I-II, Eser Matbaası, İstanbul 1977; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2007; Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991; Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010.

⁷ Mehmet Öznur Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000.

⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 1998; İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ocak Yayınları, Ankara 1993.

araştırma dönemimizde atıldığı g z önünde bulundurulursa, çalışmamızın eğitim tarihimize katkı saylayacağı düşünülmektedir.

2. ANKARA VİLAYETİNİN İDARİ YAPISI

Klasik Osmanlı yönetim şeklinde imparatorluk, geniş eyaletlere bölünmüştür. Sancakların bir araya getirilmesi ile oluşturulan eyaletlerin yönetimi, *Beylerbeyi* adı verilen yöneticilere verilmiştir. Sancaklar ise *Sancakbeyi* adı verilen yöneticiler tarafından yönetilmektedir. Sancaklara padişah tarafından gönderilen bir diğer görevli de *kadı*'dır. Kadılar, bulundukları şehrin hukuk alanındaki en yetkili kişisidir. Bulundukları yerleşim yerlerinde sadece yargıç değil; aynı zamanda sultan tarafından atanan bir yetkilinin olmaması halinde idarî, beledî ve malî fonksiyonları olan bir memurdur.⁹

Osmanlı idari yapısı gereği toprakları, yukarıdan aşağıya eyalet, sancak, kaza ve karye gibi bölümlere ayrılmıştır. Ankara, XV. yüzyıla kadar Anadolu Eyaleti'nin Paşa sancağı merkeziyken, eyalet merkezinin Kütahya'ya taşınması ile, sıradan bir sancak durumuna gelmiştir. Bu özelliğini de XVII. yüzyıla kadar korumuştur.¹⁰ XVI. yüzyılda Ankara Sancağı 9 kazaya bölünmüş olup bunlar; Ankara, Ayaş, Çubukâbad, Yabânabad, Murtazâbâd, Çukurcak, Şorba, Yörük ve Bacı kazalarıdır.¹¹

XVIII. yüzyıldan itibaren merkezi otoritenin gücü zayıflamaya başlamıştır. Sancak beyliğine getirilen mutasarrıfların, bölgenin güçlü kişilerinden seçilmesi ve giderek güçlenmesi, taşrada merkezi otoriteyi zayıflatan en önemli etken olmuştur. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte her alanda olduğu gibi, idarî taksimat da yeniden düzenlenmiştir. Tanzimatla birlikte yapılacak olan mali, idari ve askeri yenilikler, ülkenin bütününde uygulamaya koyulmamıştır. Pilot uygulamalar, merkeze yakın eyaletlerde denenerek, uygulama bölgesindeki eyaletlerin sınırlarında, değişiklikler yapılmıştır. Çankırı ve Ankara Sancaklarından oluşan Ankara Eyaletine; Bozok, Kayseri ve Kastamonu Sancakları da bağlanmıştır.¹² 1850 yılından itibaren Ankara Eyaleti, Bozok Eyaleti olarak anılmıştır. 1850 yılı Osmanlı Devlet Sâlnamesi'ne göre, Ankara Eyaleti'ne bağlı, Kayseriye, Bozok, Ankara ve Kengiri livaları görülmektedir.

⁹ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s. 281.

¹⁰ Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 2004, s.33.

¹¹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 62.

¹² Musa Çadircı, "Tanzimat Dönemi'nde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", *Belleten*, C.52, 1988, s. 612.

Tanzimattan sonra taşra yönetiminde gerçekleştirilen ilk sistematik düzenleme, 1864 Vilâyet Nizamname'sidir. Bu nizamname ile; vilâyet, sancak, kaza ve köy yönetimi ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Eyaletler vilâyete çevrilmiş, vilâyetlerde yönetim valilere, sancaklarda mutasarrıfa, kazalarda ise kaymakama bırakılmıştır.¹³

1871 yılında ise “*İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi*” ile yeni düzen yaygın biçimde denenmiştir. Bu nizamnâme ile; Anadolu’da 16 vilâyet, 74 sancak teşkilatlandırılmıştır. Bu düzen, XIX. yüzyıl boyunca yürürlükte kalmıştır.¹⁴ Ankara şehri, XVI. yüzyıldan XIX. yüzyılın sonlarına kadar sancak olarak kalmıştır. Bundan sonra, eyalet merkezi olarak yörenin yönetimi için önemli merkez olarak kalmıştır. Zaman zaman ekonomik ve siyasal önemini kaybetmekle beraber, genel olarak, Orta Anadolu’nun merkezi durumunda kalmıştır.¹⁵

Araştırma dönemimizi kapsayan 1876-1909 yılları arasında, Ankara Vilayetinin idari yapılanması genel olarak şu şekildedir: Ankara, Kayseri, Kırşehir, Yozgat ve Çorum olmak üzere 5 sancak ve 24 kazadan oluşmaktadır.

Tablo 2.1. Ankara vilayetinin idari yapısı H. 1318 (1900)¹⁶

ANKARA SANCAĞI	KAYSERİ SANCAĞI	YOZGAT SANCAĞI	KIRŞEHİR SANCAĞI	ÇORUM SANCAĞI
Zir	Develi	Merkez	Merkez	Merkez
Ayaş	İncesu	Boğazlıyan	Keskin	İskilip
Beypazarı		Akdağmadeni	Avanos	Sungurlu
Nalluhan			Mecidiye	Osmancık
Mihalıccık				
Sivrihisar				
Haymana				
Bâlâ				
Kalecik				
Çubukâbâd				
Yabanâbâd				

¹³ Selda Kılıç, “1864 Vilâyet Nizamnamesinin Tuna Vilâyetinde Uygulanması ve Mithat Paşa”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 24, 2005, s. 104.

¹⁴ İlber Ortaylı, “Tanzimat Devri ve Sonrası İdarî Teşkilât”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarih I*, (Ed.) Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1994. s. 309.

¹⁵ Musa Çadircı, “Yönetim Merkezi Olarak Ankara’nın Geçirdiği Evrim”, *Tarih İçinde Ankara: Eylül 1981 Seminer Bildirileri*, Ankara 1984, s. 94.

¹⁶ Salnâme-i Vilâyet-i Ankara, Def’a 13, Sene 1318, (M.1900), ss. 130-285. (Bundan sonra S.V.A olarak kısaltılacaktır.)

1890 tarihli Ankara Vilayet Sâlnamesi'nde ise Ankara Vilayeti şu şekilde tanımlanmıştır: *“Asya kıtasının batı sınırında bulunan ve Anadolu'nun en verimli bir kısmıdır. Kuzeyden Kastamonu, doğudan Sivas, güneyden Adana ve Konya, batıdan Hüdâvendigâr Vilayetleri ile hem huduttur. Vilayeti içene alan arazi 90.000 kilometreden ibaret olup 1.337.000 metre uzunluğunda şose yola ve 296.667 dönüm ormana sahiptir. Vilayet içerisinde bulunan dağların en meşhuru Kayseriye Kasabası'nda bulunan Erciyes Dağı'dır. Vilâyet içerisinde birçok ırmaklar dereler bulunmakla birlikte bunların başlıcası Kızılırmak ve Sakarya nehirleridir. Vilâyetin genel nüfusu 823.248 İslam, 112.801 Hristiyan, 434 Yahudi, 751 Kıbtî olmak üzere toplam 837.861, çocuk ve kadından ibarettir.”*¹⁷

2.1. Ankara Sancağı

Ankara Sancağı ile ilgili, idari ve demografik verilerin salnameler ve Osmanlı arşiv belgeleri ile tanımlanması, çalışmamız açısından elzemdir. Eğitim için gerekli olan nüfusun tasnifi, demografik verilerin analizi ile ortaya çıkarılacaktır. Eğitim binaları ise idari taksimatın ve yöredeki idarecilerin gayretleri ve görev mesuliyetlerini ifa dereceleri ile yakından ilişkilidir. Osmanlı yönetim tarzında, her yerleşkeye bir adet sıbyan mektebi, daha büyük kaza statüsündeki yerleşim alanlarına rüşdiye mektebi ve nihayetinde de vilayet ya da sancak merkezlerine birer idadi şeklindeki tasarrufunu da dikkate almak gerekir.

Ankara Vilayetinin merkezi olan Ankara Sancağında, incelediğimiz dönem içerisinde kaza, nahiye ve köy sayılarında, bazı dönemlerde değişiklikler olduğu saptanmıştır. 1882 tarihli Ankara Vilayet Sâlnamesi'nde belirtilen idari taksimatta, 10 yıl boyunca ciddi bir değişim olmadığı tespit edilmiştir. Bu tarihte Ankara Vilayetinde, 4 sancak merkezi ve 22 kaza bulunmaktadır.¹⁸ 1900 yılından itibaren sancak sayısı 5'e, kaza sayısı 26'ya yükselmiştir. 1900 tarihli Ankara Vilayet Salnâmesine göre, Çorum Sancağı, Ankara Vilayetine bağlanmıştır. Bu tarihten itibaren, 1907 yılına kadar Ankara Vilayeti idari taksimatında büyük bir değişiklik olmamıştır.¹⁹

1880-1919 yılları arasında Ankara Vilayetinin sınırlarının genişlediğinden, idari açıdan merkezden alınan kararlar doğrultusunda Vilayetin sorumluluk alanı da

¹⁷ S.V.A., 1307, (1890), s. 229.

¹⁸ S.V.A., 1299 (1882), ss. 119-164.

¹⁹ S.V.A., 1325 (1907), ss. 135-193.

genişlemiştir.²⁰ Böylelikle vilayetin nüfusu artmış, bu artış sonucunda da vilayet sınırlarındaki mektep sayısı yükselmiştir.

Ankara Sancağında, 1889-1891 yılları arasında merkez kaza dahil olmak üzere, 11 kaza, 6 nahiye, 893 köy bulunduğu tespit edilmiştir. 1891-1893’de önceleri Kastamonu Vilayetine Çankırı Sancağında bulunan Kalecik Kazası, Ankara Sancağına bağlanmış ve kaza sayısı 12’ye yükselmiştir. Kaza sayısının yükselmesiyle vilayetteki rüşdiye mektebi sayıları da yükselmiştir

1893 tarihinde Ankara Sancağına tabi kazalar şunlardır: Ayaş Kazası, Beypazarı Kazası, Sivrihisar Kazası, Nalluhan Kazası, Haymana Kazası, Bâlâ Kazası, Zir Kazası, Çubukabâd Kazası, Yabanabâd Kazası, Mihalıccık Kazası, Kalecik Kazası.

Tablo 2.2. Ankara sancağına bağlı kazaların nahiye ve köy sayıları (1893)²¹

Kaza	Nahiye	Köy
Merkez	-	39
Ayaş	1	42
Beypazarı	1	46
Sivrihisar	1	76
Nalluhan	-	59
Haymana	1	145
Bala	1	80
Zir	-	92
Çubukabâd	-	81
Yabanabâd	1	185
Mihalıccık	-	58
Kalecik	1	131
Toplam	7	1034

1893 tarihli Ankara Vilayet Salnâmesinde Ankara şehri ile ilgili şu bilgiler verilmiştir: “Anadolu’nun en önemli ve itibarlı bir noktasında bulunur. İstanbul’un 450 km güneydoğusunda yer alır. Ankara kasabasında 6458 hane, 4 hamam, 2173 dükkân, 250 mağaza, 21 fırın, 32 cami, 12 mescid, 27 medrese, 11 tekke, 17 türbe, 12 kilise, 5 karakolhâne, 84 çeşme, 18 musluk, 9 kiremithâne, 8 yağhâne, 11 değirmen ve

²⁰ Yusuf Güler, *Ankara Vilâyeti’nde İdari Yapının Yöredeki Sosyo-Ekonomik Yapıya Olan Etkileri (1880-1919)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2007, s.21.

²¹ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, İstanbul: Darü’t-Tıbaatü’l-Amire, 1311/1893, ss. 614-618. (Bundan sonra S.D.A.O. olarak kısaltılacaktır.)

bir saat kulesiyle gayet mükemmel bir mekteb-i idadî ve gurebâ hastanesi, 65 sıbyan mektebi, 8 mekteb, 6 kırâathane, 32 han ve bir memleket bahçesi bulunur. Bunlardan başka büyük bir hükümet konağı ile asker dairesi, telgrafhâne, Düyûn-ı Umûmiye daireleri vardır."²² Ankara Vilayet Salnamesi'nde verilen bu bilgilere doğrultusunda, vilayet merkezinde örgün veya yaygın eğitim yapılan cami, mescid, medrese, sıbyan mektebi ve idadi mektebi gibi müesseselerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Hane sayısına bakılarak, eğitim veren kurum sayısının çok az olduğu, dönemin sonlarında mektep sayılarında artış olsa da artışın nüfusa oranla yetersiz kaldığı tespit edilmiştir.

2.2. Kayseri Sancağı

Kayseri şehri, XVI. yüzyılda, Karaman Eyaleti'ne bağlı bir bölgeyken, XIX. yüzyılın ortalarında Bozok Eyaleti'ne bağlanmıştır. 1867 Vilâyet Nizamnâmesi'nin yürürlüğe girmesi ile yapılan yeni düzenleme ile Kayseri, Ankara Eyaleti'ne bağlanmıştır.²³

Gülhane Hatt-ı Hümayunun ilânı ile ülke yönetimindeki yenilikler ile birlikte, birçok eyalette mal, mülk, nüfus sayımı yapılmıştır. Ayrıca eyaletlerin sınırlarında değişiklikler yapılarak, bazı sancaklar bulundukları merkezlerden alınarak, yeni eyaletler oluşturulmuştur. Ankara ve Çankırı'dan oluşan Ankara Eyaleti'ne Bozok, Kastamonu ve Kayseri sancakları da bağlanmıştır.²⁴ Kayseri Sancağı 1888-1990 yılları arasında, 3 kaza 2 nahiye ve 181 köyden oluşmaktadır. 1903 yılından sonra bir kazanın nahiyyeye dönüştürülmesiyle 2 kaza, 3 nahiye ve 224 köye yükseldiği tespit edilmiştir.

Tablo 2.3. Kayseri sancağına bağlı kazaların nahiye ve köy sayıları (1902)²⁵

Kaza	Nahiye	Köy
Merkez	-	102
Develü	1	75
İncesu	1	22
Toplam	2	199

İngiltere'nin Anadolu Konsolos yardımcısı *Lieutenant Ferdinand Bennet*'in raporunda verdiği bilgilere göre Kayseri Sancağı, Orta Anadolu'da Ankara Vilâyetinin

²² S.V.A., 1311 (1893), s. 240; Bekir KOÇ, *Osmanlı Kent Yıllıklarında Ankara: Salnâme-i Vilâyet-i Ankara*, Ankara Sanayi Odası Yayını, Ankara 2014, s. 532.

²³ Muhammed Köse, *Kayseri Şehri 1830-1860*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Kayseri, 2018, s. 32.

²⁴ Çadircı, *Yönetim Merkezi Olarak Ankara*, s. 93.

²⁵ S.D.A.O., 1320 (1902), s. 595.

güneydoğusunda yer almaktadır. Batı istikametinde Konya Vilâyeti ile ortak sınıra sahiptir. Bölgenin merkezi ve simgesi karlı tepelere sahip olan Erciyes Dağı'dır. Kayseri, 60.000 ile 70.000 civarında karışık bir nüfusa sahip dünyanın en eski şehirlerinden biri kabul edilmektedir.

Bennet'in raporuna göre Kayseri'de 55.256 Müslüman, 19.062 Ermeni, 12.299 Rum yaşamaktadır.²⁶ Bölgede yaşayan gayrimüslimlerin, Müslümanlara göre eğitime daha çok önem verdikleri anlaşılmaktadır. Nüfusa oranla, öğrenci ve okul sayısı gayrimüslimlerde daha yüksektir. Gayrimüslim nüfusunun fazlalığı, yabancı devletlerin Ankara Vilayetinde en çok mektebi Kayseri'de kurması sonucunu doğurmuştur.

2.3. Yozgat Sancağı

Yozgat Sancağı, İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak havzasında yer alan bir bölgedir. Ankara vilâyet merkezinin 165 kilometre kuzeydoğusundadır. Önceleri Bozok Sancağına bağlı olan Yozgat, XIX. yüzyılda değişik zamanlarda idari açıdan değişikliğe uğramıştır.

Tanzimat Dönemi'nde yapılan idari değişikliklerin ardından, Yozgat 1846'da Ankara Vilâyetine bağlanmıştır.²⁷ Yozgat Sancağı, 1888-1893 yılları arasında merkez kaza, Boğazlıyan, Çorum, Maden ve Sungurlu kazalarından ibarettir. 1894 yılında Yozgat Sancağına bağlı olan Çorum kazasının, sancak statüsüne yükseltilmesiyle kaza ve köy sayılarında azalma olmuştur.²⁸

Tablo 2.4. Yozgat sancağına bağlı kazaların nahiye ve köy sayıları (1900)²⁹

Kaza	Nahiye	Köy
Merkez	2	227
Maden	1	165
Boğazlıyan	1	114
Toplam	4	506

²⁶ Kemal Karpat, "1880'de Kayseri Sancağı'nın Sosyal, Ekonomik ve İdari Durumu: İngiltere'nin Anadolu Konsolos Yardımcısı Lieutenant Ferdinand Bennet'in Raporu", *Belleten* C. 62, S. 235, 1998, s. 884.

²⁷ Yunus Özger, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Yozgat'ın Sosyo-Ekonomik ve Demografik Yapısı", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 26, Haziran 2016, s. 118.

²⁸ Güler, *Ankara Vilâyeti'nde İdari Yapının Yöredeki Sosyo-Ekonomik Yapıya Olan Etkileri (1880-1919)*, s. 44.

²⁹ S.D.A.O.,1318 (1900), s. 523.

1900 tarihli Devlet Salnâmesi göre Yozgat Sancağının 3 Kaza, 4 Nahiye ve 506 köyden meydana geldiği anlaşılmaktadır. Yozgat Sancağı coğrafi ve doğal özellikleri bakımında bir Orta Anadolu kasabası görünümündedir. Sancak merkezinde bir idâdî, kazalarda ise rüşdiyeler mevcuttur.

1907 tarihli Ankara Vilâyet Salnâmesinde, Yozgat Sancağının nüfusu 74.741 olarak aktarılmıştır. Nüfusun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu söylenebilir. Sancak genelinde yaşayan gayrimüslim sayısı ise 12.626'dır.³⁰

150 yıllık bir kasaba olan Yozgat, XX. yüzyılın başlarında Orta Anadolu'nun önemli ticari şehirlerinden birisi olmuştur. Şehirde hayvan ticareti, ipek ticareti ve gümüş işlemeciliği önemli ticari faaliyetler olmuştur.³¹

2.4. Kırşehir (Kırşehir) Sancağı

Kırşehir, Anadolu Selçuklu Devleti döneminde önemli bir idari merkezken, Osmanlı idaresinde Kırşehir Vilâyeti adı altında Rum Eyaletine bağlı bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde idari yapılanmada görülen değişiklikler esnasında Kırşehir'in idari yapısında değişiklikler olmuştur. Önceleri, Bozok Sancağına bağlı iken Karaman Eyaleti'ne dahil edilmiştir. 1867 Vilâyet Nizamnâmesi'nden sonra sancak haline getirilerek Ankara Vilâyetine bağlanmıştır.³²

Sancak merkeziyle birlikte 3 ila 4 kazadan meydana gelen sancağın, 3 nahiyesi ve yaklaşık 400 köyü bulunmaktadır. Bu sayılar, dönemin idari değişiklikleri ve siyasi yapısına göre değişiklikler arz etmektedir.³³

Araştırma dönemimiz olan 1876-1909 arasında Kırşehir Sancağında merkez kaza, Mecidiye Kazası, Avanos Kazası ve Keskin Kazası olmak üzere 4 kaza bulunmaktadır. Merkez kazaya bağlı Mucur ve Hacıbektaş Nahiyeleri, Keskin Kazasına bağlı Selmanlı Nahiyesi olmak üzere 3 Nahiye bulunmaktadır.³⁴ Ayrıca 1900 yılında Devlet Salnamesinde, Kırşehir Sancağında toplam 521 köy bulunduğu aktarılmıştır. Vilayet genelinde en az kaza ve köy Kırşehir Sancağındadır.

³⁰ S.V.A., 1325 (1907), s. 233.

³¹ Hatice Güzel Mumyılmaz, "20.Yüzyıl Başında Yozgat Sancağı ile Akdağmadeni ve Boğazlıyan Kazalarının Coğrafi, Tabii, Sosyal, Ekonomik ve İdari Durumları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 30, S. 1, Ocak 2020, s. 442.

³² Nejla Günay, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Kırşehir Sancağı'nın Demografik Yapısı", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 7, S.1, 2006, s. 22.

³³ Asuman Koçak, *Sâlnamelere Göre Ankara Vilâyeti (1871-1907)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013, s. 59.

³⁴ S.D.A.O., 1325 (1907), s. 792.

Tablo 2.5. Kırşehir sancağına bağlı kazaların nahiye ve köy sayıları (1900)³⁵

Kaza	Nahiye	Köy
Merkez	2	158
Keskin	1	198
Mecidiye	-	70
Avanos	-	95
Toplam	3	521

Kırşehir Sancağı'nın nüfusu, 1889-1890 yıllarına ait Ankara Vilâyet Salnâmesinde, 128.549 kişi olarak belirtilmektedir. Nüfusun 126.971'ı Müslüman, 1578'i ise gayrimüslimdir. Fransız araştırmacı ve oryantalist *Vital Cuinet*'e göre 1890 yılında sancağın nüfusu 119.139 olarak belirtilmiştir.³⁶ Ankara Vilâyetine bağlı sancaklar arasında en az nüfusa sahip olan Kırşehir Sancağında, XX. yüzyılın sonlarında eğitim kurumlarının sayısında artış gözlemlenmiştir. Kaza merkezlerinde birer rüşdiye, sancak merkezinde bir idadî ve inas mektebi açılmıştır.³⁷

2.5. Çorum Sancağı

1521'de Rum Eyaleti'ne bağlı bir sancak statüsünde olan Çorum, bu dönemde 5 kazadan oluşmaktadır. 1831'deki ilk nüfus sayımından sonra Ankara Sancağına bağlı bir kaza durumuna gelmiştir. Kısa süre sonra tekrar Sivas Eyaleti'ne bağlanan Çorum, 1869 Devlet Salnâmesinde Ankara Vilâyetinin Bozok Sancağına bağlı bir kaza merkezi olarak yer almıştır.³⁸ 1900 yılında Çorum Sancağı merkez kaza dahil olmak üzere, 4 kaza, 2 Nahiye ve 574 köy olarak gösterilmiştir.

Tablo 2.6. Çorum sancağına bağlı kazaların nahiye ve köy sayıları (1900)³⁹

Kaza	Nahiye	Köy
Merkez	1	272
Osmancık	1	90
Sungurlu	-	104
İskilip	-	116
Toplam	2	582

³⁵ S.D.A.O., 1318 (1900), s. 523.

³⁶ Günay, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Kırşehir Sancağı'nın Demografik Yapısı", s. 27.

³⁷ Nurhan Mıstanoğlu, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırşehir Sancağı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2004, s. 206.

³⁸ Adem Kara, "XIX. Yüzyılda Çorum Sancağında İdari ve Mülki Yapı", *I. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi Bildiriler Kitabı*, Ankara 2011, s.116.

³⁹ S.D.A.O., 1318 (1900), s. 526.

3. OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİMİN GENEL HATLARI

Eğitim, tarih boyunca her toplumun en önemli faaliyetlerinden birisi olmuştur. Toplumlar kendi ihtiyaçları çerçevesinde bir eğitim sistemi oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi İslam dini kuralları çerçevesinde şekillenmiştir. Kuruluş Dönemi'nde ve sonrasında en yaygın örgün eğitim kurumu medreseler olmuştur.

3.1. Klasik Dönemde Eğitim

Osmanlı Devleti, kuruluş döneminden itibaren, örgün ve yaygın eğitim kurumları kurarak, eğitim konusunda önemli adımlar atmıştır. Osmanlı Devleti, kendisinden önce Anadolu coğrafyasında kurulmuş olan Anadolu Beylikleri ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin eğitim geleneklerini devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti, Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi fethedilen bölgelere, halkın ihtiyacını karşılamak için cami ve medrese gibi yapılar inşa etmiştir. Fethedilen bölgede önce cami ve bitişigine medrese açılması gelenek haline gelmiştir.

Klasik dönem Osmanlı eğitim sisteminde örgün eğitim veren üç temel kurum vardır. Bunlar sıbyan mektepleri, medreseler ve Enderun Mektebidir.

Osmanlı Devleti'nde ilk eğitim ve öğretimin yapıldığı sıbyan mektebi, küçük yaştaki çocukların eğitim gördüğü bir müessesesidir. “Darüttalim”, “Darülilim”, “Muallimhane”, “Mektep” ve “Mektephane” olarak adlandırılan bu mekteplerde, sabı denilen 5-6 yaşlarındaki erkek ve kız çocuklara, İslami kurallara bağlı geleneksel eğitim verilmektedir.⁴⁰ Okuma yazmayı ve Kuran-ı Kerim'i öğretmek, sıbyan mekteplerinin temel hedefidir. Beş yaşına ulaşmış çocuklar “âmin alayı” adı verilen bir törenle bu mekteplerde derse başlardı. Mektep hocaları, okuma yazma bilen medrese eğitimi görmüş müezzin veya imam gibi kişilerden seçilirdi.⁴¹ İlk organize sıbyan mektebi Fatih Sultan Mehmed'in kendi adını taşıyan caminin etrafında kurdurttuğu Sahn-ı Seman ve Tetimme medreselerinin yanına, öksüz ve yetim çocukları okutmak için açılan sıbyan mektebidir.⁴²

⁴⁰ Osman Nuri Ergin, *Türk Maârif Tarihi*, C I-II, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 83.

⁴¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 1998, s. 307.

⁴² Yücel Gelişli, “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri/Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü”, *Türkler* C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2022, s. 45.

Dönemin en yaygın eğitim kurumu olan medrese, Arapça “okumak, anlamak” anlamına gelen ders kökünden bir mekân ismidir.⁴³ Türkler Anadolu’ya geldikten sonra Anadolu’da birçok medrese inşa etmiştir. Öncelikle Anadolu Beylikleri, ardından Selçuklu Devrinde medreseler kurulmuştur. Osmanlı Devleti’nde kuruluş döneminden itibaren medreseler açılmaya başlanmıştır. İlk Osmanlı medresesi 1330’da Orhan Gazi tarafından, beyliğin merkezi olan İznik’te açılmıştır.⁴⁴ Ardından Bursa ve Edirne’nin fethedilmesiyle bu merkezlerde de medreseler açılmıştır. Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan Fatih Sultan Mehmed’in saltanatının başlarına kadar, Bursa’da 25, Edirne’de 13, İznik’te 4 olmak üzere toplam 42 medrese kurulmuştur.⁴⁵ Medreselerin organize eğitim kurumu haline gelmesi ise Fatih Sultan Mehmed döneminde gerçekleşmiştir. Fatih, İstanbul’un fethinden sonra Havariyyun Kilisesini ve eski mezarları kaldırarak, yerlerini düz bir hale getirtmiştir. Bu düzlüğün ortasına cami ve çevresine sekiz medrese inşa ettirmiştir.⁴⁶ Bu medreselerin her birine birer ulema görevlendirmiştir. Fatih Sultan Mehmed, “Sahn-ı Seman” adı verilen bu medresenin dışarısına “Tetimme” denilen sekiz medrese daha inşa ettirmiştir. Medreseler, ilk dönemlerde padişahlar tarafından vakıf yoluyla kurulurken, sınırların genişlemesi ile birlikte sultan, vezir, şehzade veya beyler tarafından da kurulmuş ve bunların oluşturduğu vakıflar tarafından finanse edilmiştir.⁴⁷

Medreselerde eğitim, din ve ırk ayrımı gözetmeksizin herkese açıktır. Medreseler, seviyelerine göre “hariç” ve “dahil” olarak iki grupta incelenebilir.⁴⁸ Hariç olarak adlandırılan, başlangıç seviyesindeki dersleri gören talebeler, temel bilgilere dayalı bir eğitim görmektedir. Dahil medreseleri olarak isimlendirilen medreselerde ise daha yüksek seviyede dini ilimler öğretilmektedir. Medreseler seviyelerine göre; ibtida-ı hariç, otuzlu medreseler, kırklı ve ellili medreseler, iptida-yı dâhil medreseler, tetimme medreseleri, semâniye medreseleri olarak sıralanabilir. XVIII. yüzyılda medreselerde atama sisteminin bozulması ve akli ilimlerin ders programlarından çıkarılması ile medreselerdeki eğitim gerilemeye başlamıştır. 1869

⁴³ Nebi Bozkurt, “Medrese”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, C.28, s. 323.

⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “*Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 1.

⁴⁵ İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, s. 236.

⁴⁶ Ergin, *Türk Maârif Tarihi*, s. 97.

⁴⁷ Ömer Özyılmaz, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim programları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2022, s. 7.

⁴⁸ Ahmet Cihan, *Osmanlı’da Eğitim*, 3F Yayınevi, İstanbul 2007, s. 21.

yılında medreselerde okutulan matematik, fen bilimleri, Tefsir ve Hadis dersleri, Şeyhülislam tarafından hazırlatılan bir rapor ile müfredattan kaldırılmıştır.⁴⁹

Ankara’da, Anadolu Selçuklu Devleti’nin son zamanlarından başlayarak medreseler açılmış olabileceği düşünülmektedir. Ankara’da kurulan ilk medresenin Selçuklular döneminde, XII. yüzyılda kurulmuş olan İzzeddin Keykavus medresesi olduğu belirlenmiştir.⁵⁰ Ankara’da Osmanlı döneminde açılan ilk medrese ise Melike Hatun adında bir hayırsever tarafından yaptırılan Kara Medrese’dir. Hacı Bayram-ı Veli’nin de müderrislik yaptığı bu medreseni kuruluş tarihi, I. Murad zamanına kadar gitmektedir.⁵¹ XVII. yüzyılda Ankara’yı ziyaret eden Evliya Çelebi, “*Mustafa Paşa Medresesi, Taşköprülüzade Medresesi, Seyfeddin Medresesi, Kethüda Medresesi*” adı altında saydığı bu dört medresenin, şehrin en meşhur medreseleri olduğunu belirtmiştir.⁵²

Osmanlı eğitim sistemi içerisinde önemli bir yeri olan Enderun Mektebi, devletin idari, askeri ve mülki alanda görev alacak nitelikli personel ihtiyacını karşılayan eğitim kurumudur. Saray içerisinde bulunan bu kurumda devlet, ihtiyaç duyduğu alanlardaki insan gücünü kendisi yetiştirmiştir. Enderun Mektebinde eğitimin temel amacı, devşirme yoluyla toplanan gayrimüslim çocukları, yeteneklerine göre devlette, farklı görevlerde yönetici olarak yetiştirmek üzere Müslümanlaştırmaktır.⁵³ Üstün yetenekli erkeklerin eğitim gördüğü Enderun, yüzyıllar boyunca padişaha hizmet sunacak saray görevlisi, sivil bürokrasi yöneticileri ve askeri yöneticiler yetiştirmiştir.

Enderun, üstün zekalı çocuklara eğitim verdiği için özel bir eğitim kurumu sayılabilir.⁵⁴ Buradaki eğitimde çeşitli beceriler, sanatlar, idari ve siyasi bilgiler uygulamalı olarak yapılmaktadır. Belirli bir program çerçevesinde yapılan eğitimde bir üst mertebeye geçmek için başarılı olmak şarttır. Eğitim hiyerarşik bir düzene sahip yedi oda içinde verilmektedir. Bu odalar sırasıyla; Küçük Oda, Büyük Oda, Doğancılar Odası, Seferli Oda, Kiler Odası, Hazine Odası, Has Oda’dır. Her odanın başında ağa

⁴⁹ Ramazan Balcı, “Medreselerin Islahı Konusunda Sultan II. Abdülhamid’in Hazırlattığı bir Layihanın Tahlili”, *Tarih Okulu*, Ocak-Nisan 2012, S. XII, s. 160.

⁵⁰ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, İsmail Güven, “Cumhuriyete Geçişte Ankara’da Eğitimsel Gelişmeler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 62, Bahar 2018, s. 237.

⁵¹ Feyzioğlu, Güven, “Cumhuriyete Geçişte Ankara’da Eğitimsel Gelişmeler”, s. 237.

⁵² Avram Galanti, *Ankara Tarihi I-II*, Çağlar Yayınları Ankara 2005, s. 219.

⁵³ Cihan, *Osmanlı’da Eğitim*, s. 34.

⁵⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2007, s. 94.

denilen yöneticiler bulunmaktadır. Eğitim, disiplinli bir şekilde yürütülerek, kimseye ayrıcalık tanınmamıştır.

Kuruluşu II. Murad dönemine dayanan Enderun Mektebinin gelişmesi ve düzenlenmesi Fatih döneminde olmuştur. Klasik Osmanlı Dönemi'nin en önemli eğitim kurumu olan Enderun Mektebi, XVII. yüzyılda mevcut yapısını koruyamayarak bozulmaya başlamıştır. Batılı tarzda eğitim kurumlarının açılmasıyla önemi azalan Enderun, 1 Temmuz 1919 tarihinde yayımlanan kararname ile lağvedilmiştir.⁵⁵

3.2. Tanzimat Döneminde Eğitim

Osmanlı Devleti'nin eski gücünü kaybetmesiyle, Avrupa'nın üstünlüğünü kabul ettiği XVIII. asırda yenileşme hareketleri başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin eski gücüne ulaşabilmek için her alanda reform çalışmaları yapma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Kaybedilen savaşların neticesinde, ilk olarak askeri alanda düzenlemeler yapılma zorunluluğu hissedilmiştir. *Mühendishâne-i Bahr-ı Hümayûn* 1773 yılında ilk deniz okulu olarak açılmıştır. Ardından 1796'te kara askeri okulu *Mühendishâne-i Berri-i Hümayûn* açılarak ordunun ihtiyaç duyduğu topçu, istihkâmcı ve haritacı subay ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılarak 1827'de *Mekteb-i Tıbbiye*, 1843'te de *Mekteb-i Harbiye* kuruldu.⁵⁶ Askeri okulların açılması ile başlayan eğitim alanındaki yenilik hareketleri, daha sonra açılacak olan modern eğitim kurumlarının temelini oluşturmuştur.⁵⁷

3 Kasım 1839 yılında Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun okunması ile Tanzimat Dönemi başlamıştır. Tanzimat Fermanı, halkın temel hak ve özgürlükleri garanti altına alan siyasi bir belge niteliğindedir. Tanzimat Fermanında eğitim öğretim ile ilgili herhangi bir konuya değinilmemiştir. Ancak Tanzimat Fermanının yayımlanması, Osmanlı Devleti'ndeki genel eğitimin düzenlenmesi için bir zemin hazırlamıştır.

Padişah Abdülmecid, Tanzimat Fermanında eğitim meselelerinin yer almayışına, 1845'de Bâb-ı Âli'ye giderek devlet erkanının bu konuda gerekli tedbirleri almasını belirterek dikkat çekmiştir.⁵⁸ Böylelikle, Osmanlı tarihinde ilk defa eğitimin

⁵⁵ Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984, s. 192.

⁵⁶ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.2.

⁵⁷ Fatma Ürekli, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları" *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2002, C. 3, s. 388.

⁵⁸ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 9.

bir merkezden yürütülmesi meselesi ele alınmıştır. Maârif meseleleri ile ilgilenmek üzere *Muvakkat Meclis-i Maârif* kurulmuştur. Bu meclis, bir yıllık çalışma sonunda Meclisi Vâlâ'ya sunduğu raporda; sıbyan ve rüşdiye mekteplerinin yeniden düzenlenmesini, Darülfünun kurulmasını, maârif ile işlerden sorumlu umumî bir maârif meclisi kurulması kararlaştırmıştır.⁵⁹ Böylelikle 1846'da *Meclis-i Maârif-i Umûmiye* kurularak modern anlamda merkezi eğitim teşkilatının temeli atılmıştır.

Bu gelişmelerden sonra sıbyan mektepleri ve rüşdiye mektepleri de zorunlu öğretim kapsamına alınarak, İstanbul ve taşrada genel rüşdiyeler açılmıştır. Ordu merkezlerinde ve İstanbul'da *İdâdî* okulları açılarak, idadiyi bitiren öğrencilerin devam edebileceği *Erkân-ı Harbiye* kurulmuş, ordunun ihtiyacı olan subaylar yetiştirilmeye başlanmıştır.⁶⁰

Islahat Fermanında, Tanzimat Fermanından farklı olarak, eğitim ile ilgili konulara yer verilmiştir. Islahat Fermanında, bütün Osmanlı tebaasının devlet okullarına ve askeri okullara girebilmesinin önü açılmıştır. Ayrıca bütün gayrimüslim azınlıklara, kendi okullarını kurma hakkı tanınmıştır. Gayrimüslimlere tanınan bu ayrıcalık neticesinde, Ermeniler, Bulgarlar ve Rumlar hızla eğitim ağlarını geliştirmeye başlamışlardır. Bu okulların denetlenmesi ve Osmanlı maârif sisteminin gelişmesi için müdürlük konumundaki *Mekâtip-i Umûmiye Nezâreti*'nin yapısı yeterli olmadığından, bunun yerine 1857'de daha geniş yetkilere ve daha özerk bir teşkilat yapısına sahip eğitim bakanlığı olarak *Maârif-i Umûmiye Nezâreti* kurulmuştur.⁶¹ Tıbbiye, Bahriye, Harbiye dışında kalan tüm mektepler, Maârif Nezaretine bağlanarak, mektepler sıbyan, rüşdiye ve meslek mektepleri olarak üç dereceye ayrılmıştır. Rüşdiyelerde, müslim ve gayrimüslim talebeler birlikte, sıbyan mekteplerinde ise ayrı okutulmuştur.⁶²

1857 yılından itibaren meslek ve sanat okullarının açılmasına ağırlık verilerek, 1858'de Fransa'dan getirtilen iki orman mühendisinin öncülüğünde eğitim veren Orman Mektebi tesis edilmiştir. 1860'da Telgraf Mektebi, 1865'te *Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiyye* adını taşıyan ilk çırak okulu,⁶³ 1868'de İstanbul'da *Islah Sanayi*

⁵⁹ İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, s. 301.

⁶⁰ Ürekli, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Kurumları", s. 393.

⁶¹ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, Çev. Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 67.

⁶² Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 17.

⁶³ Alev Duran, Şükran Günay, "Tanzimat Dönemi Eğitimin Durumu ve Dönemin Bir Değerlendirmesi", *Sobider: Sosyal Bilimler Dergisi*, S.44, Şubat 2020, s. 514.

Mektebi ve 1869'da *Kız Sanayi Mektebi* açılmıştır. Sayısı gittikçe artan yeni okullardan bazıları, *Mekteb-i Mülkiye*, *Kız Rüşdiyesi*, *Galatasaray Sultanisi*'dir. Tanzimat Döneminden itibaren toplumda kadının değerini arttırmaya yönelik idari çalışmalar devam etmiş kız mektepleri ve kadın cemiyetleri kurularak, kadının toplum içindeki kimliğini kazanması konusunda adımlar atılmıştır.⁶⁴

Dönemin eğitim alanındaki en önemli gelişmesi, Maârif-i Umumiye Nizamnamesinin yayımlanmasıdır. Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Osmanlı maârifinin ilk sistemleştirme ve kanunlaştırma hareketidir. Bu nizamname ile birlikte, Osmanlı Devleti'ndeki eğitim kurumları tek bir sistem halinde tanımlanarak,⁶⁵ Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Türk eğitim tarihinde yeni bir başlangıç olmuştur. Aynı zamanda bu nizamname, eğitim kurumlarının batılılaşma yolunda resmi devlet politikası olarak hazırlanmış ilk kapsamlı belgedir.⁶⁶

5 bölüm ve 198 maddeden oluşan nizamnamede, eğitimin tüm konularına değinilmiş, sıbyan mekteplerinden darülfünuna kadar, eğitimin tüm kademelerinde yapılacak öğretim faaliyetlerinin özellikleri, okutulacak dersler, kız ve erkek çocuklarının öğreniminin nasıl yapılacağı, idarecilerin, hizmetlilerin, öğretmenlerin maaşları bir kurala bağlanmıştır.⁶⁷ Nizamname ile; ilk, orta ve yüksek olarak derecelendirilen örgün eğitime, öğretmen yetiştirecek muallim mekteplerinin açılması planlanmıştır. Azınlık okulları da devlet denetimine alınarak, nizamname sonrasında tüm ülkedeki eğitim kurumlarının sayısı giderek artmıştır.

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesinin birinci bölümünde, mekteplerin dereceleri, ikinci bölümde Maârif-i Umûmiye teşkilatı, üçüncü bölümde, okullardaki sınavlar ve diploma usulleri, dördüncü bölümde öğretmenler, beşinci bölümde maârif teşkilatının ekonomik yapılandırılması ele alınmıştır.⁶⁸ Bu nizamnamede, 51 madde ile en çok

⁶⁴ Mehmet Yavuz Erler, "Sicil-i Umûmî Defterlerine Göre Samsun Merkez İnâs Mektebi (1898-1926)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 11, Samsun, 1998, s. 83.

⁶⁵ Selçuk Akşin Somel, "Tanzimat Döneminde Eğitim Reformunun Dönüm Noktası: 1869 Tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnamesi, Esbab-ı Mucibe Layihası ve İdeolojik Temelleri", *Sultan Abdülmecid ve Dönemi (1823-1861)*, Kahraman, Kemal and Baytar, İlona (eds.), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları 2015, 136-167.

⁶⁶ İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, s. 315.

⁶⁷ Hamza Altın, "1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:1, 2008, s. 274.

⁶⁸ 1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi (Sadeleştirilmiş) için; Bk. Reşit Özalp, Aydoğan Ataünel, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, (Talim Terbiye Kurulu-Millî Eğitim Şûrası), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, ss. 549-583.

Darülfünundan söz edilmiştir, mesleki ve teknik okullar ile medreselerden ise hiç söz edilmemiştir.

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi genel olarak şu değişiklikleri içeriyordu:

- 1) İlköğretim zorunlu hale getirilmesi,
- 2) Okullar derecelere ayrılması,
- 3) Her köye ve mahalleye sıbyan mektebi, kasabalara rüşdiye, merkezlere ise İdadi açılması,
- 4) İstanbul'da Dârülfünûn bulunması,
- 5) Öğretmen yetiştirmek için, Darülmua'llimîn ve Darülmua'llimat okulu bulunması,
- 6) Vilayet maârif meclisleri kurulması,
- 7) Eğitimde kız çocuklarına da yer verilerek karma eğitime geçilmesi,

Sonuç olarak Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Osmanlı'da, eğitim hayatına yön veren belge niteliğindedir. Bu nizamname ile eğitime yasal düzenlemeler getirilmiştir. 1913 yılına kadar yürürlükte kalan nizamname ile günün şartlarına göre eğitim hayatındaki sorunlara çözüm üretmeye çalışılmıştır. Nizamnamenin eksik yönleri ise; ilköğretimde bina, araç-gereç ve öğretmen maaşlarının halk tarafından karşılanacağını belirtilmesidir. Ayrıca nizamnamedeki kararlar merkez dışındaki vilâyetlerde yeterince uygulanamamıştır.

3.3. II. Abdülhamid Dönemi'nde Eğitim

II. Abdülhamid'in (1876-1909) 33 yıllık saltanat dönemi, Tanzimat Döneminden itibaren yapılması planlanan eğitim ile ilgili çalışmaların uygulamaya konulduğu bir dönemdir. Bu dönemde merkezi yönetim, eğitim sistemini daha da merkezileştirerek kontrolünü arttırmıştır. Okuma-yazma oranı bir önceki döneme göre artmış, ortaöğretim kademesinde çok sayıda yeni okul açılmış, çeşitli mesleki-teknik eğitim kurumları tesis edilmiş, ilk modern üniversite kurulmuştur.⁶⁹

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesinde düzenlenen merkezi teşkilat yapısı, I. Meşrutiyet'in ilanına kadar devam etmiştir. Birinci Meclis-i Mebusan'ın açılışında yapılacak her ıslahatın eğitim sayesinde olacağı üzerinde durulmuştur.⁷⁰ 23 Aralık 1876'da kabul edilen, Kanûn-ı Esâsî'de, maârif ile ilgili maddelerin yer alması, düzenleme ile ilgili ihtiyacı daha da artırmıştır.⁷¹ Ancak 1877 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle, maârif alanında yapılacak ıslahatlar ertelenmiştir. Savaşın yankıları yatışınca, maârif teşkilatı yeniden düzenlenmiştir.

⁶⁹ Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, s. 67.

⁷⁰ Büşra Karataşer, "İkinci Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme", *The Journal of Academic Social Science Studies* (2017), s. 427.

⁷¹ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 28.

3.3.1. II. Abdülhamid Dönemi Maârif Teşkilatı

II. Abdülhamid dönemi maârif teşkilatı, yapılan düzenlemelerle son şeklini almıştır. Çağın gereklerine uymakta güçlük çeken Maârif Nezareti, modern bir kuruluş haline getirilmiştir. Nezaret, maârif işleriyle doğrudan ilgili beş daireye bölünerek, her daire Meclis-i Maârif üyelerinden birinin sorumluluğuna verilmiştir.⁷² Her vilayet merkezinde birer maârif müdürlüğü ve meclisi açılarak, sancak ve kazalarda Maârif Meclisi şubeleri açılmıştır. Merkez teşkilatının, taşra maârifini denetlemesi adına nezaretteki müfettiş sayısı artırılmıştır. 1886 yılında gelindiğinde artan idadileri denetlemek adına *Mekâtip-i İdâdiye Müfettişliği* kurulmuştur. Azınlık ve yabancı okulların zararlı faaliyetlerini önlemek adına *Milel-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiye Okulları Müfettişliği* kurulmuştur.

Çağın gereklerine uymakta güçlük çeken Maârif Nezareti, 1879'da yapılan düzenlemeler ile modern bir teşkilat haline getirilmiştir.⁷³ Bu dönemde yapılan değişikliklerle birlikte maârif teşkilatının yapısı tablo 3.1'deki gibi oluşturulmuştur.

Tablo 3.1. Maârif nezâreti teşkilatı (1879)

Nazır
Müsteşar
Müdürlükler
1) Mekâtip-i Âliye 2) Mekâtip-i Rüşdiye 3) Mekâtip-i Sıbyaniye 4) Telif ve Tercüme 5) Matbaalar
Kâtip ve Memurlar
1) Mektupçu 2) Başkâtip 3) Altı Kâtip 4) Evrak Memuru 5) Muhasebe Mümeyyizi
6) Muhasebe Muavini 7) Mühürdar
Diğer Memurlar
1) İki Müfettiş 2) Kütüphane Müfettişi 3) Tamirat Müdürü
Meclis-i Maârif
Maârif Reisi
5 üye

1880 senesine Maârifin Meclisinin üye sayısı 8'e çıkartılmıştır. 1881 senesinde ise, Mekâtip-i Sıbyaniye Dairesinin adı, Mekâtip-i İptidaiyye olarak değiştirilmiştir. Bu değişikliğin anlamı; artık ilköğretimde usul-i cedid üzerine eğitim yapan okullara ağırlık verilmesidir. Ayrıca sıbyan mekteplerinin zihinlerde yaptığı çağırışımı silip,

⁷² Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 29.

⁷³ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 29.

iptidai kelimesi ile ilköğretime yeni bir anlayış getirmek istenmiştir.⁷⁴ 1882’de yapılan önemli bir değişiklik de Telif ve Tercüme İdaresiyle Matbaalar İdaresi kaldırılarak, yerine *Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti* kurulmuştur.⁷⁵

Maârif memurlarının sayısının giderek artması ve maârif memurlarının terfi, kıdem, tayin gibi meselelerin düzene sokulması ihtiyacından ötürü, *Mektubî Kalemî*’ne bağlı *Sicil-i Ahvâl Şubesi* açılmıştır.⁷⁶ Yine bu tarihlerde, *Mektubî Kalemî*’ne bağlı *İstatistik şubesi* kurulmuştur. İstatistik uygulaması, maârifte önemli bir yenilik olup, maârifçilerin yapılacak işleri rakamlara dayanarak tespit etmek istediklerini göstermektedir. 1898 yılında Maârif Nezareti tarafından bir istatistik düzenlemesine karar verilmiş ve ilk defa “*Salnâme-i Maârif*” çıkarılmaya başlanmıştır. İstatistik şubesinin görevi, memleketteki tüm okullar hakkında istatistikler düzenleyerek, her yıl Maârif Nezâretine bilgi vermektir.⁷⁷

II. Abdülhamid döneminde maârif teşkilatı, vilayetlere kadar yayılmıştır. Tanzimat döneminde İstanbul dışına götürülemeyen maârif hizmetleri, 1878’den itibaren İmparatorluğun her bölgesine devlet eliyle götürülmüştür. Her vilayet merkezinde, birer maârif müdürlüğü ve meclisi kurulmuştur. Sancak ve kazalarda ise Maârif Meclisi şubeleri açılmıştır. Vilayet Maârif İdareleri’nin kadroları genel olarak şu şekildedir; 1) Maârif Müdürü, 2) Maârif Kâtibi, 3) Muhasebeci, 4) Sandık Emni. Ancak vilayetlerin yapısına göre bu kadro sayıları değişiklik gösterebilmektedir. Büyük vilayetlerde bu sayıların arttığı söylenebilir.

3.4. II. Abdülhamid Dönemi'nde Ankara'daki Eğitim Kurumları

II. Abdülhamid döneminde maârif alanında yaşanan gelişmeler neticesinde, ülke genelinde eğitim kurumlarının sayıları ve çeşitleri artmıştır. Bu dönemde vilayetlerde yeni eğitim kurumları açılmış, bunun neticesinde öğrenci sayılarında da artış olmuştur.

1901 tarihli Maârif Salnamesine göre, Ankara Vilayetinin nüfusu 850.000, mekteplerde öğrenim gören öğrenci sayısı da 31.081’dir. Nüfusun, öğrenci sayısına oranı da 3.66/1000 olarak tespit edilmiştir.⁷⁸ Bu bilgiler ışığında nüfusun, öğrenci

⁷⁴ Teyfur Erdoğan, “Maârif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı I”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 1996; C. 51 S. 1, s. 212.

⁷⁵ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 31.

⁷⁶ Erdoğan, “Maârif -i Umumiyye Nezareti Teşkilatı I”, s. 214.

⁷⁷ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 35.

⁷⁸ *Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umumiyye*, İstanbul: Matbaa-i Amire., 1319 (1901) s. 376. (Bundan sonra S.N.M.U. olarak kısaltılacaktır.)

sayısına oranının çok düşük olduğu, her 100 kişiden yaklaşık 4 kişinin mekteplerde eğitim gördüğü anlaşılmaktadır.

3.4.1. Medreseler

İslami eğitim sisteminin temel kurumu olan medrese, Osmanlı örgün eğitiminde orta ve yüksek derece eğitim veren önemli bir kurumdur. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren eğitim kurumları arasında önemli bir yeri olan medreseler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar varlığını sürdürmüştür.

II. Abdülhamid döneminde Ankara'daki medreseler hakkında detaylı bilgileri Maârif Salnamelerinden elde etmekteyiz. Bu salnamelerde medresenin ismi, bulunduğu mahalle, kurucusu ve talebe sayıları belirtilmiştir. Örneğin 1900 tarihli maarif salnamesine göre; Ankara Sancağı merkezinde 20 medrese, eğitim vermektedir.

Tablo 3.2. 1318 (1900) Tarihli maârif salnâmesine göre Ankara sancağındaki medreseler

Medresenin Adı	Müderrisi	Kaza	Mahalle
Sevda diye	Çerkez Şeyhizade	Merkez	Hacı Bayram Veli
Abideh	Ahmet Efendi	Merkez	Abideh
Sultan Alaaddin	Hacı Sadık Efendi	Merkez	Hisar
Seyfiye	Hacı Atıf Efendi	Merkez	Fatanî
Koca Bey	Hocazade Ahmed	Merkez	Kulderviř
Şakir Efendi	Karataşı Mustafa	Merkez	Erzurum
Hangâh	Mustafa Efendi	Merkez	Debbağhane
Sarı Hatip	Abdülhalim Efendi	Merkez	İmaret
Yeşil Ahi	Süleyman Efendi	Merkez	Ahi Hacı
Zeynel Abidin	Münhal	Merkez	Ahi Hacı
Doğan Bey	Çilli Halil Efendi	Merkez	Fatanî
Şehülsîlam Mehmet Emin	Münhal	Merkez	Hükümet Cıvarı
Zahide Hanım	Münhal	Merkez	Öksüzce
Nakşibendi	Hacı Cafer Efendi	Merkez	Koyunpazarı
Ağazade Müslihiddin	Ali Efendi	Merkez	Hacı Musa
Hacı Abdullah Efendi	Abdurrahim Efendi	Merkez	Hacı İlyas
Kayabaşı	Sala kul Ali Efendi	Merkez	Kayabaşı
Sarmiye	Salih Efendi	Merkez	Nakşibendi Cıvarı
Kağnı Pazarı	Münhal	Merkez	Çarşı
Yeğenbey	Börekçizade Rıfkı	Merkez	Yeğenbey Mah.

Tablo 3.3. 1318 (1900) Tarihli maârif salnâmesine göre Ankara sancağına bağlı kazalardaki medreseler

Pazar Karyesi	Şakir Efendi	Yabanâbad	Pazar Karyesi
Bayır	Kerim Efendi	Yabanâbad	Bayır Karyesi
Elviran	Eyüb Efendi	Yabanâbad	Elviran Mah.
Semer	Mehmed Efendi	Yabanâbad	Semer Mahallesi
Kise-i Bâlâ	Halil Efendi	Yabanâbad	Kise-i Bâlâ
Çatak	İbrahim Efendi	Yabanâbad	Çatak Mahallesi
Şeyhler	Ebubekir Sıdkı	Yabanâbad	Şeyhler Mahallesi
Dağkozviran	Hüseyin Efendi	Yabanâbad	Dağkozviran Mah
Musa Efendi	-	Yabanâbad	Kürd Karyesi
Ali Ağa	Müftü	Nalluhan	Çarşı
Gerede	Mehmed Efendi	Nalluhan	Türbe
Mehmed Ali Ağa	Hacı Hüseyin Ef.	Nalluhan	Çarşı sokağında
Hamidiye	Abdullah Efendi	Balâ	Hamidiye Karyesi
Kuruçay	Ahmed Efendi	Çubuk	Kuruçay Mah.
Şeyh Muhyiddin	Müftü Ahmet Ef.	Ayaş	Şeyh Muhyiddin
Bünyamin	Abdurrahim Ef.	Ayaş	Derviş İmam Mah.
Avniye	Nuh Efendi	Ayaş	Şeyh Muhyiddin
İrfaniye	Hasan Efendi	Ayaş	Cami Mah.
Hüseyiniye	Muhammed Ef.	Ayaş	Şeyh Muhyiddin
Hacı Güneş Ağa	Ali Efendi	Ayaş	Hacı Vali Mah.
Hamidiye	Ali Efendi	Ayaş	Hacı Recep Mah.
Güdül	Hacı Mustafa	Ayaş	Güdül Karyesi
Oruç	Halil Efendi	Ayaş	Oruç Mah.
Oruç	Hacı Mehmet	Ayaş	Oruç Mah.
Virancık	Mehmet Efendi	Ayaş	Virancık Mah.
Hazinedar	Müftü Mustafa	Sivrihisar	Kasaba.
Hoşkadem	Çavuşoğlu Ahmet	Sivrihisar	Kasaba.
İrfaniye	Ahmet Efendi	Sivrihisar	Kasaba.
Şeyh Ahmed Ziyâeddin	Süleyman Efendi	Sivrihisar	Kasaba.
Şerafettin	Hafız Halil	Sivrihisar	Kasaba.
Karacalar	Mehmet Ali Ef.	Sivrihisar	Kasaba.
Ziyaiyye	Ahmed Efendi	Sivrihisar	Kasaba.
Alemşah	Nuri ve Hüseyin	Sivrihisar	Kasaba.
Cami-i Kebir	Salim Efendi	Sivrihisar	Kasaba.
Sofa Bey	Ali Efendi	Sivrihisar	Kasaba.
Aziziye	Mustafa Efendi	Sivrihisar	Kasaba.
Hatuncuk	Osman Efendi	Sivrihisar	Kasaba.
Ali Bey	Ahmet ve Şakir	Beypazarı	İç imaret Mah.

Tablo 3.3. (devam)

Hacı Salih	Ziya Efendi	Beypazarı	İç imaret Mah.
Ayşe Kadın	Hacı Osman	Beypazarı	İç imaret Mah.
Hacı Mahmut	Hacı Emin	Beypazarı	Dış imaret Mah.
Hacı Ali Bey	Vekil Hacı Osman	Beypazarı	Dış imaret Mah.
Hacı Ali Efendi Hoca	Münhal	Beypazarı	Köstpazarı Mah.
Kurşunlu	Münhal	Beypazarı	Kurşunlu Mah.
Mercanlı	Münhal	Beypazarı	Kurşunlu Mah.
Sultan Alaaddin	Hilmi ve Nuri	Beypazarı	-
Saray Camii	Ahmed Efendi	Haymana	Cami-i Şerif Mah.
İhsaniye	İbrahim Efendi	Mihalıççık	Kayı Karyesi Mah.
Hâlidîye	Hüseyin Fehmi	Mihalıççık	Kapucu Mah.
Hayriye	Mehmet Tevfik	Mihalıççık	Obruk Mah.
Lütfiye	Osman Efendi	Mihalıççık	Dihek Mah.
Şarkiye	Hafız Bekir	Mihalıççık	Kavak Mah.
Hamidiye	Hafız Ali	Mihalıççık	Sorkun Mah.
Aziziye	Mehmet Efendi	Mihalıççık	Koyunoğlu Mah.

1900 yılında, Ankara Sancağında, merkez kazada 20 olmak üzere; Sivrihisar'da 12, Ayaş'ta 11, Beypazarı'nda 9, Yabanâbad'da 9 Mihalıççık'da 7, Nalluhan'da 3, Çubuk, Balâ ve Haymana'da birer olmak üzere, toplam 74 medrese bulunmaktadır.⁷⁹

Ankara Vilâyetine bağlı Yozgat Sancağında merkez kazada 13, Boğazlıyan kazasında 3 olmak üzere, toplam 16 medrese yer almaktadır.

Tablo 3.4. 1318 (1900) Tarihli maârif salnâmesine göre Yozgat sancağındaki medreseler

Medresenin Adı	Müderrişi	Kaza	Mahalle
Demirli	Abdulnaimzade Mustafa	Merkez	Medrese Mah.
Nazırzâde	Hafız Ali	Merkez	Köseoğlu
Şevki	Hacı Ali Osman	Merkez	Medrese Mah.
Şükrü	Şükrü Efendi	Merkez	Köseoğlu
Nakışlızade	Divanlızade Ali	Merkez	Çatak
Alacaoğlu	Hayrah Efendi	Merkez	Nohudlu Balâ
Başçavuş	Ahmed Efendi	Merkez	İstanbuluoğlu
Sağır Mustafa	Hayrah Efendi	Merkez	Zir Mahallesi
Köse Yusufu	Hacı Salih Efendi	Merkez	Köse Yusufu
Osman Tekkesi	Şakir	Merkez	Osman Paşa
Seyidiyar	Mustafa Efendi	Merkez	Seyidiyar Mah.

⁷⁹ S.N.M.U., 1312 (1900), ss. 1064-1069.

Tablo 3.4. (devam)

Paşa	Yakub Efendi	Merkez	Paşa Mah.
Köhne	Hacı Ahmed	Merkez	Köhne-i Kebir
Kathıca Karyesi	Bekir Efendi	Boğazlıyan	Cami-i Şerif
Candar	Abdih Efendi	Boğazlıyan	Hamam Yeri Köyü
Kozan	Süleyman Efendi	Boğazlıyan	Cami-i Şerif

Yozgat Sancağında bulunan medreselerin büyük çoğunluğu merkez kazada bulunmaktadır. Maden Kazasında ise medrese bulunmamaktadır.

1900 tarihli Maârif Salnamesine göre, Ankara Vilâyetine bağlı Kırşehir Sancağında 4 medrese bulunmaktadır.

Tablo 3.5. 1318 (1900) Tarihli maârif salnâmesine göre Kırşehir sancağındaki medreseler

Medresenin Adı	Müderrisi	Kaza	Mahalle
Pehlivanzâde	Pehlivanzâde Mehmed	Merkez	Yenice Mah.
Osman Efendi	Hacı Vehbi	Merkez	Kaya Şeyhi
İbrahim Efendi	Şeyh Ethem	Merkez	Kuşdalı Mah.
Hüseyin Ağa	Şeyh Ethem	Merkez	Kuşdalı Mah.

Ankara Vilâyetinde medrese sayılarına bakıldığında, en fazla medresenin vilâyet merkezinde olduğu görülmektedir. Vilayet merkezinden sonra en fazla medrese Çorum Sancağındadır.

Tablo 3.6. 1318 (1900) tarihli maârif salnâmesine göre Çorum sancağındaki medreseler

Medresenin Adı	Müderrisi	Kaza	Mahalle
Cami-i Kebir	Osman Efendi	Merkez	Cami-i Şerif Havalisi
Süleyman Fevzi Paşa	Mustafa Efendi	Merkez	Çöplü Mah.
Ölçekoğlu	Hüseyin Efendi	Merkez	Çöplü Mah.
Muzaffer Bey	Şamlızade Abdullah	Merkez	Medresenin Mah
Kurdoğlu	Ahmed ve Nuri Efendi	Merkez	Emir Ahmed
Hacı Osman Efendi	Mustafa Efendi	Merkez	Hacı Nasah Mah
Abdülbaki Paşa	Ahmed Efendi	Merkez	Şeyh Eyüb Mah.
Hulusi Paşa	Şerif Efendi	Merkez	Hacı Recep Paşa
Hâf	İbrahim Efendi	Merkez	Gülâbi Mah.

Tablo 3.6. (devam)

Kırklar	Mehmed Arif Efendi	Merkez	-
Cami-i Kebir	Müftü Efendi	Sungurlu	Zir Mah.
Hilmi Efendi	Şakir Efendi	Sungurlu	Balâ Mah.
Osman Efendi	Osman Efendi	Sungurlu	Balâ Mah.
Hacı Mustafa Efendi	Hazcı Mustafa Efendi	Sungurlu	Balâ Mah.
Mantıkçızade	Hafız Ömer Efendi	Sungurlu	Başpınar Mah.
Ahmed Efendi	Ahmed Efendi	Sungurlu	Balâ Mah.
Hasan Efendi	Hasan Efendi	Sungurlu	Evcî Karyesi
Hüsnü Efendi	Hasan Efendi	Sungurlu	Yahşılı Mah.
Ali Efendi	Ali Efendi	Sungurlu	Türksin Mah.
Cami-i Şerif	Hacı Şeyh Süleyman	Sungurlu	Laha Karyesi
Halil Bey	İsmail Efendi	Sungurlu	Çöplü Karyesi
Hacı Mustafa Efendi	Ömer Hulusî Efendi	İskilip	Engizoğlu Mah.
Şeyh Habib Efendi	Münir Efendi	İskilip	Dibağ Mah.
Serbest Ahmed Ağa	Hasan Efendi	İskilip	Kaleboğazı Mah.
Hoca Bey	Şükrü Efendi	İskilip	Ali Bey Mah.
Terzi Bekir Efendi	Hacı Ahmed Efendi	İskilip	Hacıyeri Mah.
Ebu Suud Efendi	Ahmed Efendi	İskilip	Meydan Mah.
Nur-i Osmaniye	-	İskilip	Alibey Mah.
Hamidiye	Ali Efendi	İskilip	-
Hacı Ali Ağa	Ali Efendi	İskilip	Karaviran Karyesi
İmaret	Hafız Efendi	Osmancık	Köni Mah.
Mukbil Ağa	Hafız Abdullah Efendi	Osmancık	Hafız Abdullah
Kadı Ferahşad	Hafız Abdullah Efendi	Osmancık	Kadı Ferahşad
Kızıl Hasanzade	Hafız Abdullah Efendi	Osmancık	Cami-i Kebir
Kargı Kasabası	Ahmed Efendi	Osmancık	Kargı Kasabası
Kargı Kasabası	Mehmet Efendi	Osmancık	Çulluk Karyesi

Çorum Sancağında merkez kazada 10, Sungurlu kazasında 11, İskilip kazasında 9 ve Osmancık kazasında 6 olmak üzere, toplam 36 medrese bulunmaktadır.⁸⁰

3.4.2. İptidailer

⁸⁰ S.N.M.U., 1312 (1900), ss. 1064-1069.

Osmanlı Devleti'nde sıbyan veya mahalle mektepleri olarak bilinen, 5-6 yaşındaki çocukların eğitim gördüğü ilk kademe eğitim kurumları bulunmaktadır. Bu okullar, günümüzdeki Kur'an kurslarına benzemektedir. Sıbyan mekteplerinde, öğrencilerin doğru bir şekilde Kur'an okuması, namaz surelerini ezberlemesi ve temel dini bilgilerin kazandırılması amaçlanmıştır.

Sıbyan mektepleri ile ilgili ilk değişim, 1824'te zorunlu sıbyan eğitimi uygulamasıyla başlamıştır. Ancak, bu zorunluluk İstanbul ile sınırlı tutulmuştur. 1847 yılında bir talimatname yayınlanarak, sıbyan mektepleri eğitimi, dört yıl olarak belirlenmiştir. 1863 yılında, sıbyan mekteplerindeki reform girişimlerinin hızlanmıştır. Bu tarihte, İstanbul'da eski yöntemle (usul-i atika) eğitim yapan mekteplerin bulunduğu gibi, yeni yöntemle (usul-i cedid) eğitim yapan sıbyan mektepleri de kurulmaya başlanmıştır.⁸¹ Yeni usûle göre hazırlanmış olan eğitim programını uygulamak için, 1872'de İstanbul'da Nur-i Osmaniye Camii içerisinde yer alan binada, ilk iptidai mektebi açılmıştır. Daha sonra iptidailer imparatorluğun diğer bölgelerinde yaygınlaşmıştır.⁸²

II. Abdülhamid döneminde ilk öğretim konusu, Kanun-i Esasi'de yer almış ve ilk öğretim zorunluluğu getirilmiştir. 1879'da *Mekâtib-i Sıbyaniye* dairesi kurulmuş, geleneksel eğitim veren "*Mekâtib-i Sıbyaniye*" ve modern eğitim veren "*Mekâtib-i İptidaiye*" olarak ikiye ayrılmıştır. 1882'de Maârif Nezareti, bu ikiliği ortadan kaldırmak için, iptidai mektepleri tarafını seçmiştir. Zamanla sıbyan mektepleri iptidaiye dönüştürülmüştür.⁸³

İptidai mektepleri, 1880 sonrasında sayılarının artmasına rağmen, geleneksel mahalle mekteplerinin yerini almayı başaramamıştır. Finans kaynaklarının yetersiz ve güvensiz olmasından dolayı iptidailer, tüm vilayetlere aynı oranda yayılmamıştır. Dolayısıyla ilköğretimin modernleşmesi 1908'e değin taşrada sınırlı kalmıştır.⁸⁴ 1891 yılında, İstanbul ve taşra ilkokul programları yeniden düzenlenmiştir. Yeni programda taşra, şehir ve kasaba arasında bir fark gözetmeksizin "*Dersaâdet ve kasabât iptidâi mekteplerine mahsus müfredat programı*" adı altında aynı derslerin okutulmasına

⁸¹ Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, s. 5

⁸² Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 65

⁸³ İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, s. 305-306.

⁸⁴ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, s. 334.

karar verilmiştir. 1904 yılına ait kasaba ve köy iptidailerinin, ders programı şu şekildedir:

Tablo 3.7. Kasaba ve köy iptidailerinin ders programı (1904)⁸⁵

Birinci yıl	Saat	İkinci yıl	Saat	Üçüncü yıl	Saat
Elifbâ	6	Kur'ân-ı Kerim	6	Kurân-ı Kerîm	5
Eczâ-yı Şerife	6	İlmî Hâl	3	Tecvid	3
İlmü Hâl	5	İttisâl ve Terkim-i Hurûf	5	İlmü Hâl	
Sûret-i İttisâl ve Terkim-i Hurûf	3	Kırâat	6	Kavâid ve imlâ	6
Kırâat	3	Ta'dâd, Terkim ve Cem	3	Târih-i Osmanî	2
				Âmâl-i Erbaa	3
				Ahlâk, Coğrafya ve Malûmât-i Zirâiyye	3
				Hâvi Kırâat	

1876'dan sonra Mekteb-i İptidai diye adlandırılan bu okullar II. Meşrutiyet'ten sonra altı yıllık okullar haline getirilmiştir. Sayıları gittikçe artan iptidai mekteplerinin 1892-1893 ders yılında ülke genelindeki toplam sayısı, 22.040'tır. Bu sayının, 3057'sini yeni tip eğitim veren usûl-i cedid mektepleri oluşturmaktadır. Geriye kalan 18.983 mektep ise eski tip eğitim veren usûl-i atika sıbyan mektepleridir.

Tablo 3.8. 1892-1893 Ülke genelindeki iptidai sayıları ⁸⁶

İller	İptidai Mektepler	Sıbyan Mektepleri
İstanbul	47	196
Edirne	204	1721
İşkodra	26	75
Adana	12	585
Ankara	397	1695
Aydın	151	420
Bitlis	9	254
Basra	26	90
Bağdat	11	38
Beyrut	181	205
Cezair-i Bahr-i Sefîd (Ege Adaları)	68	3
Halep	29	604
Hüdavendigâr	244	3173
Diyarbakır	11	185

⁸⁵ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, s. 357.

⁸⁶ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 231.

Tablo 3.8. (devam)

Selanik	126	931
Suriye	59	232
Sivas	271	1366
Trabzon	229	2390
Kastamonu	555	2919
Kosova	59	386
Konya	35	275
Mamuretülaziz	6	392
Manastır	176	275
Musul	0	392
Van	9	120
Yanya	66	61
Toplam	3057	18983

Maârif vekaletinin, usul-i cedid iptidailerinin sayısını artırma ve taşraya yayma çabaları 1880’li yıllarda hızlanmıştır. Ankara’da batı tarzında ilk iptidai mektebi, 1882 yılında açılmıştır. 1892-1983 ders senesinde, Ankara Vilayetinde yeni tarz iptidai mekteplerinin sayısı 397, sıbyan mekteplerinin sayısı 1695’tir. İptidai ve sıbyan mekteplerinin toplam sayısı 2092’dir.⁸⁷ 1894-1895 ders yılında Ankara Vilayetinde bulunan iptidai mektepleri incelendiğinde, vilayet merkezinde 1013 iptidai mektebi bulunduğu, bunların 485’inin II. Abdülhamid devrinde açıldığı anlaşılmaktadır. Kırşehir Sancağında 282, Kayseri Sancağında 226, Yozgat Sancağında 300, Çorum Sancağında 271 iptidai mektebi bulunduğu anlaşılmaktadır.⁸⁸

Tablo 3.9. Ankara vilayetindeki sancakların iptidai mekteplerinin sayısı

Okul Türü				
Sancak	Eski	Yeni	Toplam	II. Abdülhamid Devrinde Açılan
Ankara	823	190	1013	485
Kırşehir	251	31	282	171
Kayseri	214	12	226	68
Yozgat	164	136	300	196
Çorum	243	28	271	167
Toplam	1695	397	2092	1087

⁸⁷ İlhan Tekeli, “Tanzimattan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.2, İletişim Yayınları İstanbul 1985 s. 464.

⁸⁸ Alkan, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, s. 94.

Ankara Vilayetindeki iptidai sayıları incelendiğinde, eski tarzda eğitim yapan sıbyan mekteplerin sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. II. Abdülhamid döneminde, imparatorluğun her bölgesinde olduğu gibi Ankara Vilayetinde de birçok yeni okul açıldığı da tablodaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Yeni usul eğitim veren iptidai mekteplerinin sayısı arttırılmaya çalışılsa da bu konuda istenilen başarı sağlanamamıştır.

3.4.3. Rüşdiyeler

Sultan II. Mahmud döneminde idari, kültürel ve sosyal alanda önemli düzenlemeler yoluna gidilmiştir. Halkın eğitilmesi ve bilinçlenmesi adına, eğitim alanında da reformlar yapılması zorunlu görülmüştür. Aynı zamanda, yapılan reformları uygulayabilecek, eski geleneklerden sıyrılmış, yeni bir eğitimden geçmiş eleman ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyacı fark eden II. Mahmud, *Meclis-i Umur-ı Nafia*’ya eğitim kurumları hakkında bir layiha hazırlatmıştır.⁸⁹ Hazırlanan layihanın sonucunda, sıbyan mekteplerinin yetersizliği anlaşılmış ve ıslahı yoluna gidilmiştir. Sıbyan mekteplerinin üstünde, sınıf-ı sani okullarının açılmasına karar verilmiş olsa da padişah, bu okulun adını “*rüşdiye*” olarak değiştirmiştir. Rüşdiyelerin idaresi ile ilgilenecek *Mekâtip-i Rüşdiye Nezareti* kurulmuştur.⁹⁰ Çocukların ergenlik yani “rüşd” yaşına gelene kadar, bu mekteplerde okumaları düşünüldüğü için II. Mahmud bu okullara, rüşdiye adını vermiştir. Bu isim, 1923 yılına kadar kullanılmış ve o tarihten sonra “ilk mekteb”e çevrilmiştir.⁹¹

1846 yılında Meclis-i Maârif-i Umumiye’nin kurulmasının ardından, rüşdiyelerin kurulması adına somut adımlar atılmıştır. Rüşdiye adıyla açılan ilk okul, 1847’de açılan Davut Paşa Rüşdiyesi’dir. Bu tarihten sonra rüşdiyelerin sayısı artmıştır. 1852’de İstanbul’da 12 olan rüşdiye sayısı, 1874’te 18 olmuştur. ⁹²

İlk kuruldukları zaman sıbyan mekteplerinin üst sınıfları gibi düşünülen rüşdiyeler, Tanzimat Döneminde genel ortaöğretimin en alt düzeyindeki mektepler haline gelmiştir. Askeri amaçla açılan rüşdiyelere “askeri rüşdiye”, sivil amaçla

⁸⁹ Muammer Demirel, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüştiye Mektepleri”, *Türkler*, XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 60.

⁹⁰ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 91.

⁹¹ Ergin, *Türk Maârif Tarihi*, s. 384.

⁹² Mucize Ünlü, Arzu Dünder, “Tanzimat Sonrası Modernleşme Sürecinde Selanik İnas Rüşdiye Mektebi”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 50 Aralık 2021, s. 209.

açılanlara ise “mülkiye rüşdiyesi” adı verilmiştir. Kız çocukları için açılan rüşdiyelere “inas rüşdiyesi” adı verilmiştir.

1869 yılına kadarsayılarında artış görülen rüşdiyelere, 1869’da çıkartılan Maârif Nizamnamesi ile yeni ve önemli düzenlemeler getirilmiştir. Nizamnamenin Mekâtîp-i Rüşdiye kısmında düzenlemelere yer verilmiştir. Düzenlemelerden bazıları şunlardır:

- 1) Beş yüz haneyi geçen kasabalarda rüşdiye mektebi açılabilir,
- 2) Rüşdiyelerin masrafları, vilâyet maârif dairesi tarafından karşılanacak,
- 3) Rüşdiyelerde öğrenim süresi 4 yıl olacak,
- 4) Her rüşdiyede, talebe sayısına göre bir veya iki öğretmen, bir mubassır, bir de hademe tayin olunacak,
- 5) Muallim-i evvel 800, muallim-i sani 500, mubassır 250, hademe 150 kuruş maaş alacak,
- 6) Rüşdiyeler, 1-23 Ağustos arası tatil olacak,
- 7) Rüşdiyeyi bitirenler imtihanla idadilere kabul edilecektir.⁹³

Nizamnamenin, rüşdiyeler ile ilgili maddeleri ile rüşdiye mekteplerine önemli düzenlemeler getirilmiştir. Özellikle kasabalarda, rüşdiye mekteplerinin sayısının ve niteliğinin artırılması amaçlanmıştır. Rüşdiye mekteplerinde görev yapacak personeller ve alacakları maaşlar açık bir şekilde belirtilmiştir.

1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesinin 23. maddesinde, rüşdiyelerin ders programı şu derslerden oluşmaktadır: Mebadi-i ulûm-i diniye, İmlâ ve İnşa, Lisan-ı Osmanî Kavaidi, İlm-i Hesap, Tertib-i Cedid Üzere Kavaid-i Arabiye ve Farsiye, Tersim-i Hudut, Defter Tutma Usulü, Mebadi-i Hendese, Tarih-i Umumi ve Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Jimnastik, bulunduğu bölgenin ikinci dili, isteyen talebeye 4. sınıfta Fransızca.⁹⁴

Tablo 3.10. Erkek ve kız rüşdiyelerinde okutulan dersler

Erkek Rüşdiyeleri	Kız Rüşdiyeleri
Genel Dini Bilgiler	Genel Dini Bilgiler
Osmanlı Dilinin Kuralları	Osmanlı Dilinin Kuralları
Arapça ve Farsça Kuralları	Arapça ve Farsça Kuralları
İmlâ ve İnşa	İmlâ ve İnşa
Arapça ve Farsça	Müntehabat-ı Edebiye
Yazı ve Çizim	Tedbir-i Menzil
Matematîğe giriş	Kısa tarih
Defter tutma usulü	Coğrafya
Genel Tarih	Hesap
Osmanlı Tarihi	Defter tutma usulü
Coğrafya	Nakış
Jimnastik	Musikî
Yörenin dili	Ameliyât-ı Hiyaîye
4. yılda Fransızca	

⁹³ Abdullah Cengiz, *Ankara Sancağı'nda Modern Eğitin Kurumları (1865-1920)*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Diyarbakır 2021, s. 41.

⁹⁴ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 93-94.

Erkek ve kız rüşdiyelerinde okutulan dersleri incelediğimizde ortak dersler olduğu gibi farklı derslerin de okutulduğu anlaşılmaktadır. Erkek mekteplerinde fiziksel aktivite gerektiren jimnastik dersinin olduğu, buna karşılık kız mekteplerinde el becerisi gerektiren dikiş-nakış derslerinin olduğu görülmektedir. Ayrıca kız mekteplerinde, kadınların evlilik hayatında yararlı olabilecek, ev idaresi ve küçük çocuklara nasıl davranılacağı gibi bilgiler içeren Tedbir-i Menzil dersi okutulmaktadır.

1881 senesinde Maârif Komisyonu, rüşdiyelerin öğrenim süresini iki yıla indirerek, idadî mektepleri ile birleştirmiştir. Öğrenci sayısının az olduğu bölgelerde, rüşdiye binalarının idadilere verilmesi kararlaştırılmıştır. 1882 yılından itibaren ders müfredatında değişiklikler yapılmıştır. 1892 yılında ders müfredatı yeniden gözden geçirilerek, rüşdiyelerin öğrenim süresi üç yıla çıkartılmıştır.⁹⁵

II. Abdülhamid döneminde, rüşdiye mektepleri sayılarında artış olmuştur. 1881 yılında ülke genelinde 331 rüşdiye varken, 1888 yılında rüşdiye mekteplerinin sayısı 440'a yükselmiştir. 1889'da rüşdiyelerin, idadiler ile birleştirilmesine karar verilince, rüşdiye sayılarındaki artış azalmıştır. II. Abdülhamid devrinin sonlarında ise ülke genelinde 619 rüşdiye mektebi bulunmaktadır.⁹⁶

Rüşdiye mektepleri, 1855 yılından itibaren taşrada da açılmaya başlanmıştır. Askeri okulları bir yana bırakırsak, 1880'lere kadar vilayetlerde kurulmuş en yüksek eğitim kurumu, rüşdiyeler olmuştur. Hocaları, iyi eğitilmiş ve birikimli olan rüşdiyeler, bulundukları bölgenin entelektüel yaşamının merkezi konumuna gelmiştir. Bu tür rüşdiyelerden mezun olanlar taşranın “*eğitilmiş elit*”lerini oluşturmuşlardır.⁹⁷

Ankara Vilayetinde, 1876 yılında 11 rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Bu rüşdiyelerdeki toplam öğrenci sayısı 548'dir. 1883 yılına gelindiğinde Vilayetteki toplam rüşdiye sayısı 13'e çıkmıştır. Öğrenci sayısı da 579'a yükselmiştir.⁹⁸

Tablo 3.11. Ankara vilayetindeki rüşdiye ve öğrenci sayıları. (1883)

Rüşdiyenin Bulunduğu Merkez	Öğrenci
Ankara	55
Ayaş	55

⁹⁵ İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, s. 309.

⁹⁶ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 102-105.

⁹⁷ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, s. 94.

⁹⁸ Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, s. 43.

Tablo 3.11. (devam)

Beypazarı	29
Talas	35
Çorum	49
Kayseri	60
Kırşehir	56
Yozgat	93
Mucur	35
Sivrihisar	32
Nallıhan	22
Maden	29
Keskin	29
Toplam: 13 Rüşdiye	579 Öğrenci

1883 yılında Ankara Vilayetinde, en fazla rüşdiye talebesi Yozgat Sancağındaki Rüşdiye mektebinde bulunmaktadır. İlerleyen yıllarda Vilayetteki rüşdiye sayısında artış olmuştur. 1898 yılında Ankara Vilayetinde rüşdiye sayısı 16'ya çıkmıştır. Bu tarihte Ankara sancak merkezinde bir de 21 öğrencili inas rüşdiyesi açılmıştır. Vilayetin tamamında 746 rüşdiye öğrencisi bulunmaktadır.⁹⁹

Tablo 3.12. Ankara vilayetindeki rüşdiye ve öğrenci sayıları. (1898)

Rüşdiyenin Bulunduğu Merkez	Öğrenci
Sivrihisar	68
Kalecik	30
Ayaş	42
Beypazarı	37
Nallıhan	31
Yabanâbad	15
Talas	51
Develi	72
Maden	42
Avanos	50
Keskin	41
Hacıbektaş	18
Mucur	67

⁹⁹ S.N.M.U., 1898 (1316), s. 852-855.

Tablo 3.12. (devam)

Çorum	124
İskilip	37
Ankara İnas	21
Toplam: 16 Rüşdiye	746 Öğrenci

Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının son yıllarında, 1906-1907 Devlet Salnâmesini incelendiğinde, Anadolu'da 271 erkek, 25 kız, 1 karma, 2 özel ve 11 askeri olmak üzere toplam 310 rüşdiye bulunmaktadır. II. Meşrutiyet öncesinde İmparatorluğun tamamında, rüşdiyelerde okuyan öğrenci sayısı 40.000'e ulaşmıştır. II. Abdülhamid döneminde, rüşdiye sayıları, idadî ve sultanilere nazaran büyük artış göstermiştir.¹⁰⁰ Ancak Vilayetin tamamına bakıldığında, öğrenci sayısı nüfusa oranla çok az kalmıştır. Yeterli öğretmen bulunamaması, maddi kaynakların yetersizliği ve halkın eğitime ilgisinin az olması gibi etkenler, öğrenci sayısının az olmasının en önemli sebepleridir.

3.4.4 İdadîler

“İdad” sözlük anlamı hazırlamak, geliştirmek olan Arapça bir kelimedir. Bir üst derecedeki mekteplere, öğrenci yetiştiren eğitim kurumlarına İdadî denilmiştir.¹⁰¹ Çoğunlukla Harp Okulu ve Askeri Tıbbiye'de okumak isteyen öğrencilere, destek amacıyla oluşturulan, “hazırlık sınıfı” manasında kullanılmıştır. Ayrıca rüşdiyelere öğrenci hazırlayan sıbyan mektepleri için de idadî ismi kullanılmıştır. İdadi Mektepleri, Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi ile ilk defa, tamamen ortaöğretimin bir kademesi olarak kabul edilmiştir.¹⁰²

İlk açılan idadî, askeri amaçlı *Mekteb-i Fünûn-ı İdadiye*'dir. Harbiye Mektebi öğrencileri sınavdan geçirilerek orta düzeyde olan bu okula alınmıştır. Bu okul, 1872'de Kuleli Kışlası'na taşınınca, Kuleli Askerî İdadîsi olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁰³ Askeri ihtiyaçların önceliğinden dolayı, ülke genelinde öncelikle askeri idadîler açılmıştır. 1873 Devlet Salnâmesine göre, bu tarihte bulunan askeri idadîler şunlardır: Dersaadet Mekteb-i İdadisi, Bursa Mekteb-i İdadisi, Edirne Mekteb-

¹⁰⁰ İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, s. 309.

¹⁰¹ Ergin, *Türk Maârif Tarihi I-II*, s. 495.

¹⁰² Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 114.

¹⁰³ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 166.

i İdadisi, Manastır Mekteb-i İdadisi, Şam-ı Şerif Mekteb-i İdadisi, Erzurum Mekteb-i İdadisi, Bağdat Mekteb-i İdadisi¹⁰⁴

1869 Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi ile rüşdiyelerden sonra gelen bir orta eğitim kurumu olan İdadî Mektebi, Osmanlı eğitim hayatına girmiştir. 1869 Nizamnamesinde idâdî mektepleri ile ilgili maddeler aşağıdadır:

- 1) İdadî mekteplerinde, rüşdiyelerden mezun olan müslim ve gayrimüslim öğrenciler bir arada öğrenim göreceklidir,
- 2) 1000 haneden fazla ve bulundukları yerin önemine göre her kasabada, birer idadî mektebi kurulacaktır,
- 3) İdadîlerin yapım masrafları ve tüm giderleri, vilayet maârif idaresi sandığından karşılanacaktır,
- 4) Her idadînin, muavinleriyle birlikte altı muallimi bulunacaktır.
- 5) Her idadînin yıllık tahsisatı 80.000 kuruş olacaktır.¹⁰⁵

Maârif Nizamnamesi ile açılması kararlaştırılan idadîler, 1872 senesine kadar mali imkansızlıklardan dolayı açılamamıştır. 18 Aralık 1873 tarihinde, dönemin Maârif Nazırı Ahmed Cevdet Paşa, idadî mekteplerinin açılması meselesini yeniden ele alarak, bu konuda bir de program hazırlamıştır. Kısa zaman sonra bu şartlara uygun idadîler açılmaya başlanmıştır. İlk etapta İstanbul'da dört idadî mektebi açılmıştır. Vilayetlerde ise 1875 yılında ilk olarak Yenişehir İdadîsi, Mora'da açılmıştır.¹⁰⁶

1892'de 5 ve 7 yıllık idadî programlarında, ıslahat yapma ihtiyacı duyulmuştur. Maârif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa başkanlığında bir komisyon kurularak, idadîler ile ilgili bazı kararlar alınmıştır. Bu komisyonun rüşdiyeler, idadîler ve yüksek okulların dersleri arasında bir bağ kurmak için hazırladıkları haftalık ders programı şöyledir:

Tablo 3.13. Beş yıllık sancak gündüzlü (neharî) idadîlerinin ders programı¹⁰⁷

Dersler	1.yıl	2.yıl	3.yıl	4.yıl	5.yıl
Ulum-u Diniye	3	2	2	2	2
Arapça	3	3	3	2	2
Farsça	-	2	2	2	-
Türkçe	6	5	3	2	2
Fransızca	-	-	4	4	5
Hesap	2	2	2	3	-
Hendese	-	-	2	2	3
Coğrafya	2	2	2	2	2
Tarih	-	2	3	2	2
Usul-u defter	-	-	-	-	2

¹⁰⁴ Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, s. 21.

¹⁰⁵ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 115.

¹⁰⁶ İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, s. 319.

¹⁰⁷ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 132.

Tablo 3.13. (devam)

Malûmat-ı fenniye	-	-	-	-	3
Hüsn-ü hat	1	1	1	1	1
Resim	1	1	1	1	1

Beş yıllık gündüz eğitim veren idadilerin ders programını incelediğimizde, yabancı lisan dersleri olarak Arapça, Farsça ve Fransızca okutulduğu anlaşılmaktadır. Fen bilimlerine yeteri kadar önem verilmediği ve sadece 5. yıl, haftada 3 saat olarak okutulduğu dikkat çekici bir husustur.

Tablo 3.14. Yedi yıllık yatılı (leyli) idadîlerin ders programı¹⁰⁸

Dersler	1.yıl	2.yıl	3.yıl	4.yıl	5.yıl	6.yıl	7.yıl
Ulum-ı Diniye	3	2	2	2	2	2	2
Arapça	3	3	3	3	3	-	-
Farsça	-	2	2	2	-	-	-
Türkçe	6	5	3	2	2	-	-
Fransızca	-	-	4	5	5	5	3
Hesap	2	2	2	3	-	2	2
Hendese	-	-	2	2	3	2	1
Cebir	-	-	-	-	-	2	1
Müsellesat	-	-	-	-	-	-	1
Kozmoğrafya	-	-	-	-	-	-	2
Makine	-	-	-	-	-	-	2
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	-
Tarih	-	2	3	2	2	2	2
Usul-ı Defter	-	-	-	-	2	2	2
Malumat-ı Fenniye	-	-	-	-	3	-	-
Hikmet-i Tabiyye ve Kimya	-	-	-	-	-	2	2
Mevalid ve Hıfzı'sıhha	-	-	-	-	-	-	3
Kavanin	-	-	-	-	-	2	2
Edebiyat ve Ahlak	-	-	-	-	-	2	2
Hüsn-i Hat	1	1	1	1	1	-	-
Resim	1	1	1	1	1	1	1

Yedi yıllık yatılı idadi mekteplerinin ders programı incelendiğinde, beş yıllık idadilere göre, ders sayısının arttığı anlaşılmaktadır. Müsellesat, kozmografya, kimya gibi pozitif bilimler, yedi yıllık idadi mekteplerin, ders müfredatına girmiştir.

Mali imkansızlıklardan dolayı yeteri sayıda açılmayan idadîler, 1881 senesinde Sadrazam Said Paşa'nın, bazı vergilerden pay alınıp, maârif işlerine tahsis edilmesini sağlamasıyla tekrar açılmaya başlanmıştır. 1888'de idadîlerin öğrenim süresi dört yıla çıkartılarak, vilayet merkezindeki idadîlerin yatılıya çevrilmesi kararlaştırılmıştır. Bu uygulamalarla birlikte rüşdiye bulunan yerlerdeki idadîler birleştirilerek, öğretim

¹⁰⁸ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 132.

süreleri yeniden belirlenmiştir. Taşra idadîleri, beş ve yedi yıllık olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu ayrımın sebebi, bazı sancakların yedi yıllık idadî açacak malî imkanlara sahip olmamasıdır.¹⁰⁹

1885 yılında Bursa, Çanakkale, Edirne ve Yanya’da birer idadî mektebi açılmıştır. Aynı senelerde Ankara, Kırşehir, Konya, Çankırı, Kastamonu, Sivas, İzmir, Selanik, Trabzon, Elâzığ, Üsküp, Priştine, Serfice, Manisa, Adana, Halep, Kudüs, Maraş, Teke, Bitlis, Muş, İzmit, Rodos, şehirlerinde, idadî mektepleri açılmasına karar verilmiştir.¹¹⁰ II. Abdülhamid’in tahta çıkışından, 1895 yılına kadar ülke genelinde 55 idadî mektebi kurulmuştur.

Tablo 3.15. 1894-1895 İdadî mekteplerinin öğrenci, öğretmen ve memur sayıları¹¹¹

	İdadî Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen ve Memur Sayısı
İstanbul’daki İdadîler	2	367	81
Yatılı İdadîler (Vilâyet)	18	3184	405
Gündüzlü İdadîler (Vilâyet)	35	3647	386
Toplam	55	7198	872

II. Abdülhamid devrinin sonunda ülke genelinde 93 resmi, 11 husûsi, 5 de askeri olmak üzere, toplam 109 idadî mektebi bulunmaktadır. Ankara Vilayetinde ise ilk idadî mektebi, Ankara merkez sancağında 1889’da açılmıştır. Ardından 1892’de Kırşehir’de, 1893’de Yozgat ve Kayseri’de, son olarak da 1898’de Çorum’da idadî mektepleri açılmıştır. Böylelikle Ankara Vilayetinde açılan toplam idadî mektebi sayısının, 5 olduğu anlaşılmaktadır. 1901 tarihli Maârif Salnamesi incelendiğinde Ankara Vilayetindeki bu 5 idadî mektebinde, toplam öğrenci sayısının 507 olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.16. Maârif salnamesine göre Ankara vilayetindeki idâdîlerdeki öğrenci sayıları (1901)¹¹²

Mekteb-i İdadî	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
Ankara	114	8	122
Kırşehir	124	6	130
Kayseri	87	-	87

¹⁰⁹ Cemil Öztürk, "İdadî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, C. 21, s.464-466.

¹¹⁰ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 119.

¹¹¹ Alkan, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, s. 49.

¹¹² S.N.M.U., 1319 (1901) s. 376-379.

Tablo 3.16. (devam)

Yozgat	90	-	90
Çorum	75	3	78
Toplam	490	17	507

Bu verilere göre, vilayet genelinde en fazla öğrenci Ankara ve Kırşehir sancaklarında bulunmaktadır. En az öğrenci ise Çorum sancağındadır. Vilayet genelinde idadi mekteplerinde, gayrimüslim talebe sayısı çok azdır. Gayrimüslim talebeler, kendi mekteplerinde ve yabancı devletlerin açtığı mekteplerde öğrenim görmeyi tercih ettiklerinden dolayı, Osmanlı Devleti'nin açtığı idadi mekteplerinde gayrimüslim talebe sayısı çok azdır.

3.4.5. Sultaniler

1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesinde, ortaöğretimin bir üst derecesini oluşturmak için, vilayet merkezlerinde açılması kararlaştırılan okullara *Sultanî* adı verilmiştir. Her vilayetin merkezi bölgelerinde, iki bölümden oluşacak ve rüşdiyeler üzerinde, eğitim süresi altı yıl olan, *Mekâtîp- i Sultanîye* açılması esas alınmıştır.¹¹³

Islahat Fermanı ile getirilen yeniliklerin arasında, müslim ve gayrimüslim tebaanın, eşit şartlar altında eğitim görmeleri de amaçlanmıştır. Islahat Fermanında farklı din ve cemaatlerin Osmanlı topraklarında kendi okullarını açabileceği belirtilse de Osmanlı Devleti bu konuda önemli adımlar atmamıştır. Bunun üzerine, Fransa 22 Şubat 1867'de Bab-ı Âli'ye muhtıra vermiştir. Bu muhtırada, Osmanlı Devleti'nde uygulanacak eğitim sistemi ile ilgili önemli maddeler tespit edilmiştir. Fransa Maârif Nazırı olan Victor Duruy, muhtırada maârif için şu maddeleri tespit etmiştir:

- 1) Hristiyanlar tarafından açılan okulların teşviki ve yardım edilmesi,
- 2) Bazı vilayetlerde ortaöğretim kurumları açılarak, bu okullara Hristiyan tebaadan da çocukların alınması,
- 3) İlkokullar için öğretmen yetiştirilerek, ilköğretimin derece derece geliştirilmesi,
- 4) Müslim ve Gayri müslim öğrencilerin bir arada okuyacağı bir üniversite kurulması,
- 5) Muhtelif mesleklere hazırlayıcı müesseselerin açılması,
- 6) Umumî kütüphanelerin kurulması.¹¹⁴

Bu muhtıranın etkisiyle, İstanbul'da öğretim dili Fransızca olan bir okul açılması kararlaştırılmıştır. Sultan Abdülaziz'in Fransa seyahatinde, buna benzer eğitim kurumlarını yerinde görmesi sultani mekteplerinin açılmasında etkili olmuştur. Sadrazam Âli Paşa ve Maârif Nazırı Saffet Paşa'nın emekleri ile Mekteb-i Sultanî, 1

¹¹³ İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, s. 321.

¹¹⁴ İhsan Sungu, "Galatasaray Lisesinin Kuruluşu", *Belleten*, C. VII, S. 28, s. 317.

Eylül 1868'de İstanbul'da açılmıştır.¹¹⁵ Model olarak Fransız liselerine benzeyen bu okulda öğrenim süresi esas olarak 5 yıldır. Ancak bilgi seviyesi düşük olan öğrenciler için 3 yıllık hazırlık sınıfları konulmuştur. Böylelikle eğitim süresi sekiz yıl olmuştur.¹¹⁶ Yahya Akyüz, Sultanilerin öğrenim süresini 5'i iptidai, 5'i kolej sınıfları olmak üzere 10 yıl olarak belirtmiştir. Mekteb-i Sultanînin ilk müdürü, Fransız Salve olmuştur. Diğer idareci ve öğretmenlerin çoğunluğunu Fransızlar oluşturmakla birlikte Türk, Rum, Ermeni, İtalyan asıllı öğretmenler de mevcuttur. Okula her dinden ve milletten talebeler alınmıştır.

Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemi boyunca, Galatasaray Sultanîsi dışında sultani açılmamıştır. Sultanilerin yaygınlaşması, II. Meşrutiyet dönemine rastlamaktadır. II. Abdülhamid döneminde Ankara'da Sultani Mektebi bulunmamaktadır. Ankara'da 1885-1886 öğretim yılında açılmış olan Mekteb-i İdadi, 1914 yılında sultanîye dönüştürülmüştür.¹¹⁷

3.4.6. Mesleki Eğitim Kurumları

Osmanlı Devleti'nde, kuruluş döneminden itibaren mesleki teknik eleman ihtiyacı, Lonca teşkilatı içerisinde, usta-çırak ilişkisiyle yetiştirilen kişiler tarafından sağlanmıştır. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da sanayi ve teknolojinin gelişmesi ile, Osmanlı Devleti'ndeki Lonca teşkilatı içerisinde teknik eleman yetiştirme çabaları, Avrupa'ya kıyasla yetersiz kalmıştır.

XVIII. yüzyılda Sanayi Devrimini gerçekleştiren Avrupa devletleri, sanayi ve endüstri alanında önemli gelişmeler kaydetmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaş meydanlarında aldığı mağlubiyetler, teknik ve teknolojik olarak Avrupa'nın çok gerisinde olduğu gerçeğini ortaya çıkartmıştır. Bu konudaki eksikliklerin farkına varan devlet adamları, batı tarzında fabrikalar, sivil ve askeri teknik okullar açma girişimlerinde bulunmuştur. Açılan teknik okullara büyük önem verilmiş ve bu okulların batılı tarzda modern okullar olmasına özen gösterilmiştir.¹¹⁸

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı Devleti'nde uygulanmaya başlayan modern teknolojiler, telgraf ve demiryolları gibi gelişmeler devletin

¹¹⁵ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 167.

¹¹⁶ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 135.

¹¹⁷ Feyzioğlu, Güven, "Cumhuriyete Geçişte Ankara'da Eğitimsel Gelişmeler", s. 286-287.

¹¹⁸ Ebubekir Çınar, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Mesleki ve Teknik Okullar*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, s. 3.

mühendis ihtiyacını arttırmıştır. İlk etapta bu ihtiyaçlar gayri müslimler aracılığıyla giderilmeye çalışılsa da sivil alanlarda teknik eleman yetiştirmek üzere yeni mekteplerin açılması zorunlu olmuştur.¹¹⁹

Osmanlı Devleti'nde modern sivil teknik eğitime yönelik ilk girişim, 1847 yılında Zeytinburnu'nda bir sanayi mektebi kurma teşebbüsüyle başlamıştır.¹²⁰ Ancak bu mektep tam anlamıyla faaliyete geçememiştir. Mektebe öğrenciler seçilerek her birine maaş bağlanmıştır. Öğrenci maaşlarının ödenememesi üzerine derslere devam edilememiş ve mektep kapatılmıştır.¹²¹ Ardından Niş'e vali tayin edilen Mithat Paşa, Müslüman ve Hristiyan çocuklara sanat öğretmek amacıyla, 1863'te Niş'te, 1864'te Rusçuk'ta ve daha sonra da Sofya'da halkın yardımıyla *Islahhane* adıyla sanat okulları açmıştır. Tanzimat Dönemi boyunca yeni ıslahhaneler açılmaya devam etmiştir. Böylece Tanzimat yıllarında sanayi mektepleri özelinde ortaöğretime yönelik mesleki-teknik eğitim kurumlarının ilk aşaması kurulmuştur.¹²²

Mutlakiyet döneminde birçok meslek okulu açılmıştır. Bu sanayi mektepleri Sultan Abdülhamid'e izafen *Hamidiye* olarak anılmıştır. Mutlakiyet döneminde açılan başlıca mesleki-teknik okullar şunlardır:

- 1) Sanayi-i Nefise Mektebi-1882 (Güzel Sanatlar)
- 2) Hendese-i Mülkiye Mektebi-1883
- 3) Lisan Mektebi-1883
- 4) Ticaret Mektebi-1884
- 5) Fenn-i Resim ve Mimari Mektebi-1887
- 6) Bağ ve Aşı Ameliyat Mektebi-1887
- 7) Ameli Ziraat Mektepleri-1887
- 8) Polis Dershanesi-1889
- 9) Aşı Memurları Mektebi-1892
- 10) Gümrük Memurları Mektebi- 1892
- 11) Aşiret Mektebi-1892
- 12) Çoban Mektebi-1898¹²³

3.4.6.1. Ankara Çoban Mektebi

Osmanlı Devleti'nde, zirai üretimde modernleşme ve tarımda verimliliği artırma girişimleri, Tanzimat Dönemi'nde başlamıştır. Tanzimat Dönemi ve öncesinde

¹¹⁹ Kemal Saylan, "Osmanlıda Mesleki Teknik Eğitim Kurumları: Kondüktör Mektebi", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, C. 7, S. 18, Yıl: 2016, s. 151.

¹²⁰ Mehmet Ali Yıldırım, "Abdülhamid Devrinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimi: Vilayet Sanayi Mektepleri", *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu*, 20-21 Şubat 2014, Selanik, Bildiriler, C. II., Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 218.

¹²¹ İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, s. 334.

¹²² Yıldırım, "Abdülhamid Devrinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimi: Vilayet Sanayi Mektepleri", s. 219.

¹²³ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 238-239.

Osmanlı Devleti'nde, tarım geleneksel yöntemlerle yapılmıştır. Tarımsal ve hayvansal üretimde verimliliği artırmak adına vergi muafiyeti ve yeni araç-gereç kullanımını yaygınlaştırmak teşvik edilmiştir.¹²⁴ Tarımsal ve hayvansal üretimde de Avrupa'nın gerisinde olan Osmanlı Devleti, bu açığı kapatmak adına ilk olarak 1838'de Hariciye Nezaretine bağlı olarak, Ziraat ve Sanayi Meclisi adıyla yeni bir birim kurmuştur. Bu gelişmeleri *Meclis-i Umûr Nafia*, *Ziraat Meclisi* ve 1863 yılında *Ziraat Fırkası*'nın kurulması takip etmiştir.¹²⁵

Ziraat alanında bir eğitim kurumunun kurulmasında ilk teşebbüs, 1847 yılında Yeşilköy'de *Ziraat Talimhanesi* adı altında bir okulun açılmasıdır. Bu okul, Osmanlı Devleti'ndeki ilk mesleki teknik okuldur.¹²⁶ Okulun kuruluş amacı, Yedikule'de açılmış olan bez dokuma fabrikasına gerekli ipliğin hammaddesini sağlayacak pamuğu yetiştirmek ve pamuk tarımını geliştirmektir. Ziraat alanında eğitim vermesi için açılan bu okul, yerinin elverişsizliği, hoca ve ders kitabı eksikliği gibi nedenlerden dolayı dört sene gibi kısa bir sürede kapanmıştır.

Bu teşebbüsün ardından, 2000 liraya satın alınan 6500 dönümlük arazide inşa edilen, 1892'de öğrenci almaya başlayan Halkalı Ziraat Mektebi, bu alandaki en büyük girişimdir. Bu tür okulların vilayetlerde de açılması düşünülmüş ancak maddi imkansızlıklardan dolayı gerçekleştirilememiştir. Bunun yerine, vilayetlerdeki çiftçilere modern tarımın daha verimli bir şekilde öğretilmesini sağlamak amacıyla, *Numune Tarlaları* kurulmaya başlanmıştır. Bunlardan birisi de *Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi*'dir.¹²⁷ 1895-1897 yılları arasında kurulan bu okul, *Numune Çiftliği* adını almıştır. 1908 yılında ise okulun adı, Ziraat Mektebi olarak değiştirilmiştir.

Tiftik keçisi yetiştiriciliğinde önemli bir bölge olan Ankara'da bu keçilerden elde edilen ve tiftikten dokunan bir kumaş olan sof, ticarete önemli bir yere sahiptir. Özellikle Ankara'daki tiftik keçilerinin ıslah edilmesi ve daha iyi ırkların geliştirilmesi için *Çoban Mektebi* adında ortaöğretim düzeyindeki bu okul kurulmuştur.¹²⁸ Okulun

¹²⁴ Özkan Keskin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Ziraat Eğitiminin Yaygınlaşması: Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi", *OTAM*, S.28, Güz 2010, s. 88.

¹²⁵ Keskin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Ziraat Eğitiminin Yaygınlaşması: Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi", s. 89.

¹²⁶ Volkan Çeşme, *Halkalı Ziraat Mektebi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 5.

¹²⁷ Keskin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Ziraat Eğitiminin Yaygınlaşması: Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi", s. 90.

¹²⁸ Feyzioğlu, Güven, "Cumhuriyete Geçişte Ankara'da Eğitimsel Gelişmeler", s. 291.

kurulması ile tiftik keçilerinin bakımı ve ıslahı konusunda bilgili elemanlar yetiştirmek hedeflenmiştir.

Kuruluş aşamasındaki yanlış yer tercihi, yaşanan susuzluk, uygun ve istekli öğrenci bulunamaması gibi sebeplerden dolayı, amaçlanan eğitim gerçekleştirilememiş ve ağıl bölümü 1908’de kapatılmıştır. Okul, diğer vilayetlerde olduğu gibi ziraat ameliyat mektebine dönüştürülmüştür.¹²⁹

3.4.6.2. Ankara Sanayi Mektebi

Sanayi Devriminden sonra Avrupa’da yaşanan, hızlı sanayileşme karşısında Osmanlı Devleti’ndeki geleneksel üretimin yetersiz kaldığı anlaşılmış ve yeni çareler aranmaya başlanmıştır. Dönemin modern teknik bilgilerine sahip eleman ihtiyacını karşılamak amacıyla, önce İstanbul’da ardından içlerinde Ankara’nın da bulunduğu diğer vilayetlerde açılan sanayi mektepleri ile teknik personel yetiştirmek amaçlanmıştır.

Açılış tarihi tam olarak bilinmeyen ve ilk kez Ankara Vilayet Salnamesinde 1872 yılında ıslahhane olarak adı geçen Ankara Sanayi Mektebi, fakir ve kimsesiz erkek çocuklara bir meslek dalının öğretilmesi amacıyla kurulmuş bir eğitim kurumudur.¹³⁰ 1876’dan sonra ıslahhane artık Ankara Sanayi Mektebi olarak anılmaktadır. 1876 tarihli Ankara Vilâyet Salnâmesinde litoğraf (taş baskı), kundura, terzi, debbağ ve kaliçe (dokuma) gibi meslek dallarının öğretildiği ve bu meslek dallarında hoca ve öğrencilerin olduğu anlaşılmaktadır.¹³¹

Mektebin konumu için Ankara’da, önemli bir bölge olan, Ulus semti tercih edilmiştir. Mektebin bulunduğu cadde, ismini o dönemde Ankara Sanayi Mektebi’nden almıştır.¹³²

Sultan II. Abdülhamid’in cülusunun 25. yıl dönüme denk gelen 1900 yılında, mektep yeniden canlandırılmaya çalışılmış ve padişaha izafeten *Hamidiye Sanayi*

¹²⁹ Keskin, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modern Ziraat Eğitiminin Yaygınlaşması: Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi”, s. 102.

¹³⁰ Kübra Çeber, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde Sanayi Mektepleri Bağlamında Ankara Sanayi Mektebi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s. 6.

¹³¹ S.V.A., 1293, (1876) s. 60.

¹³² Çeber, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde Sanayi Mektepleri Bağlamında Ankara Sanayi Mektebi*, s. 52.

Mektebi olarak adlandırılmıştır.¹³³ 1904 yılına gelindiğinde maddi imkansızlıklardan dolayı mektepte sadece marangozluk ve kunduracılık sınıfları mevcuttur. 1907 yılında mektebin canlandığı ve yeni meslek bölümlerinin eklendiği görülmektedir. Mürettiblik, marangozluk, nessacılık, kunduracılık, arabacılık gibi meslek derslerinin yanında Arapça, Farsça, Fransızca, Osmanlı coğrafyası, İslam tarihi, cebir, hendese, hesap, ahlak ve defter tutma usulleri gibi derslerde öğretilmiştir.¹³⁴

1. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında kapalı kalan Ankara Sanayi Mektebi, Cumhuriyet döneminde yeniden yapılandırılarak eğitim sürecine devam etmiştir.

3.4.6.3. Ankara Dârülmua'llimîn-i İbtidâîsi

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda medrese dışında batılı tarzda yeni öğretim kurumları açılmasıyla, bu kurumlara modern tarzda eğitim verecek öğretmen ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Yeni açılan rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek için, Mekâtîp-i Umumiye Nezaretinin başına getirilen, Kemal Efendi'nin öncülüğü ile ilk kez 1848'de İstanbul'da bir öğretmen okulu *Darülmua'llimîn* adıyla açılmıştır.¹³⁵

Darülmua'llimîn'in açılma gerekçeleri, Maarif Meclisi'nin, 25 Temmuz 1847 tarihli mazbatasında şu şekilde belirtilmiştir:

- Ülkenin eğitim sistemi ve medreseler zamanla bozulmuştur.
- Rüşdiye mekteplerinin yeni derslerini okutacak muallimler yoktur.
- Bilim ve fennin her türünü öğretmeye yetkin öğretmen yetiştirilmelidir.
- Rüşdiye mekteplerinin düzene koyulması öncelikli hedeftir. Bunu sağlamak için de rüşdiyelerdeki öğretim yöntemlerinde bir düzenlemeye gidilmesi gerekmektedir.
- Darülmua'llimîn'de, öğretilecek yeni öğretim yöntemleri, öğretmenler tarafından öğrencilere uygulayacaktır.
- Bunu uygulamak amacıyla da “Darülmua'llimîn” ismiyle bir öğretmen okulu açılacaktır. Açılacak olan bu kurumun; bir müdürü, Farsça hocası, Mühendishaneden atanan bir coğrafya ve matematik hocası olacak ve mektebe otuz öğrenci alınacaktır.¹³⁶

¹³³ Özkan Keskin, “Bozkırda Teknik Eğitim Teşebbüsü: Ankara Sanayi Mektebi”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S. 20, Bahar 2016, s. 71.

¹³⁴ Keskin, “Bozkırda Teknik Eğitim Teşebbüsü: Ankara Sanayi Mektebi”, s. 75.

¹³⁵ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 177.

¹³⁶ Yahya Akyüz, “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmua'llimîn’in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. 20, S. 20, 2006, s. 27-28.

Maarif Meclisinde alınan bu kararlara göre, ülkenin eğitim sisteminin bozuk olduğu tespit edilmiştir. Bu bozuklukların, eğitimin temelinde, yani medrese ve rüşdiyelerde yapılacak reformlar ile düzeleceğine inanılmıştır. Yeni öğretim yöntem ve tekniklerinin Osmanlı eğitimine girmesi gerektiği anlaşılmış, bunu uygulamak amacıyla öğretmen okulları açılarak, yeni bir öğretmen profili oluşturulmak istenmiştir.

Darülmuallimîn'in ilk müdürü Ahmet Cevdet Paşa, 1851 tarihinde Darülmuallimîn için bir nizamname kaleme almış ve uygulamaya koydurtmuştur. 5 başlık altında, 16 maddeden oluşan nizamnamede, öğrencilerin sınavla alınacağı, okulun süresinin 3 yıl olacağı ve okutulacak dersler gibi önemli bilgilere yer verilmiştir. Mektebe, derslere haftada 5 gün devam zorunluluğu olan, muvazzaf talebeler alınmıştır. Mektep, 1854-1855 ders yılında, ilk mezunlarını vermiştir.¹³⁷

1862 yılından itibaren sıbyan mektepleri, “iptidaî” adıyla, usul-ı cedid üzerine açılarak Maârif Nezaretine bağlanınca, bu yeni tarzda eğitim veren mekteplerin, öğretmen ihtiyacını karşılamak için 1868’de iki yıllık öğretmen okulu olan Darülmuallimîn-i Sıbyan açılmıştır.

Öğretmen yetiştirme meselesinin önemi anlaşılnca, 1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesinde öğretmen okullarına gereken önem verilmiştir. Nizamnamede, öğretmen okulları ile ilgili önemli kararlar alınmıştır. Nizamnamenin 52. maddesine göre rüşdiye, idâdî ve sultanilere öğretmen yetiştirmek için İstanbul’da büyük bir Darülmuallimîn kurulması kararlaştırılmıştır. 1868’de kurulmuş olan Darülmuallimîn-i sıbyan da bu büyük Darülmuallimîn’in bir parçası olacaktır. Rüşdiye şubesinde 30, idadiye ve sultaniye şubelerinde 40’ar olmak üzere 100 öğrencisi olacaktır. Sıbyan mekteplerine muallim yetiştirmek adına kurulacak Darülmuallimin-i Sıbyan şubesinin öğretim süresi iki yıl olarak belirlenmiştir. Rüşdiye ve idadi mekteplerine muallim yetiştirmek adına kurulacak Darülmallim-i Rüşdi ve Darülmuallimi-i İdadi şubelerinin öğretim süresi ise üç yıl olarak planlanmıştır. Darülmuallimîn’in şubelerindeki ders sayıları ve okutulan dersler farklılık göstermektedir. Sıbyan şubesinde sekiz ders, rüşdiye şubesinde on bir ders, idadi şubesinde ise on dört ders okutulmaktadır. Darülmuallimîn’inde okutulan dersler ve şubeler aşağıdaki şekildedir:

¹³⁷ İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, s. 311.

Tablo 3.17. Darümuallimîn'in dersleri ve şubeleri (1874)¹³⁸

Darümuallimîn-i Sıbyan	Darümuallimîn-i Rüşdi	İdadiye Şubesi
<i>Öğretim Süresi 2 yıl</i>	<i>Öğretim Süresi 3 yıl</i>	<i>Öğretim Süresi 3 yıl</i>
Dersleri	Dersleri	Dersleri
Usûl-ı Tedrişiye	Tercüme, Arabî	Muamelât ve Usul Defteri
Lisan-ı Türkî ve imla	Farisî	Cebir
Tenasübe kadar hesap	Hesap	Mantık
Muhtasar Tarih-i Osmanî	Cebir	Tarih-i Umumî ve Osmanî
Muhtasar Coğrafya	Hendese	Lisan-ı Ecnebi
Hendese ve Meseha	Tarih	Hüsn-i Hat
Farisî	Coğrafya	Resim
Yazı	İmla	İnşa-i Türkî
	İnşa	İlm-i Belagat
	Rik'a	Hendese
	Resim	Müsellesât-ı Müsteviye
		Kozmografya
		Mebâdi-i Ulûm-i Tabiye
		Hıfzısıhha

Darümuallimîn-i Sıbyan, diğer öğretmen okulları arasında, eğitim süresi en az olan okuldur. Buna paralel olarak mektepteki ders sayısının da az olduğu söylenebilir. Darümuallimîn-i rüşdi ve idadi şubelerinin öğrenim süreleri 3'er yıl olup, ders sayıları daha fazladır.

Darümuallimîn-i Sıbyan okullarının İstanbul dışında açılması, 1875'ten sonra gerçekleşmiştir. Öncelikle Bosna, Girit ve Konya'da açılan ilköğretmen okullarının sayısı II. Abdülhamid döneminde hızla çoğalmıştır. 1882'den sonra Diyarbakır, Bursa, Beyrut, Adana, Şam, Halep, Trabzon, Kastamonu, Elâzığ, İzmir ve Musul olmak üzere 14 yerde öğretmen okulu açılmıştır. Ankara'da ise ilk Darümuallimîn-i İptidâi'nin açılışı 1884 yılında yapılmıştır. Dârümuallimîn-i İbtidâî, aylık 300 kuruş masrafla kiralık binada, 1906 yılına kadar eğitime devam etmiştir.¹³⁹ Maârif Salnamelerinde ise ilk olarak, 1898 tarihli Maârif Salnamesinde bir darümuallimîn eğitim faaliyetleri yaptığı anlaşılmaktadır. Ankara Vilayetinde bulunan bu tek darümuallimîn'de, 10 talebe eğitim görmektedir.¹⁴⁰

¹³⁸ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 182

¹³⁹ Cengiz, *Ankara Sancağı'nda Modern Eğitim Kurumları (1865-1920)*, s. 254.

¹⁴⁰ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 856.

3.4.7. Gayrimüslim Mektepleri

Osmanlı toprakları üzerinde, gayrimüslim toplulukların açtıkları ve giderek yabancı devletlerin himayesine giren, zamanla doğrudan yabancı devletler tarafından açılan okulların kökeni, 1453 yılında Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethine dayanır.

İstanbul'un fethinden sonra, siyasi haklarını kaybeden Rumlara, Patrik olarak getirilen ruhani lidere, Rum mekteplerini, kiliselerini, hastanelerini idare etme serbestliği tanınmış, Ermeniler ve Yahudiler de bu haklardan yararlandırılmıştır. Böylece azınlıklar eğitim faaliyetlerini sürdürüp geliştirme imkânı bulmuşlardır.¹⁴¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda, eğitim-öğretimin bir yasaya bağlı olmayışı, yabancı devlet okullarının 1868'e gelinceye kadar artmasına neden olmuştur. Bunu fırsat bilen yabancı devletler, istedikleri her yere, istedikleri nitelikte ve sayıda okullar açmıştır.¹⁴²

Osmanlı Devleti'nde yabancı okulların açılmasıyla ilgili ilk düzenleme, 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile olmuştur. Nizamnâmenin 1. ve 129. maddeleri, yabancı ve gayrimüslim okulları, özel okul statüsüne almış, okulların açılmalarını ruhsata bağlamış, ayrıca denetlenmelerini de açık hale getirmiştir.¹⁴³ Nizamnâmenin 129. maddesinde okul açılabilmesi için şu üç şart konulmuştur:

- 1) Öğretmenlerin Maârif Nezaretinden ya da taşrada ise mahallî maârif idarelerinden aldıkları diplomaları olmalıdır,
- 2) Ders kitapları listesinin ve ders programı çizelgelerinin, Maârif Nezaretinden ya da mahallî idarelerden, taşrada ise vilâyet maârif idaresiyle, vali tarafından onayı gerekmektedir.
- 3) Maârif Nezaretinden ruhsat alınmalıdır.¹⁴⁴

1898 tarihli Maârif Salnamesinde Ankara Vilayetinde Katolik, Rum, Ermeni, Protestan milletlerin çocuklarına mahsus mekteplerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3.18. Ankara vilayetindeki gayrimüslim mektepleri (1898)

Liva	Kaza	Mensup Cemaat	Derecesi	Yapılış Tarihi
Ankara	Ankara	Katolik (Erkek)	Rüşdiye	1293
Ankara	Ankara	Katolik (Kız)	Rüşdiye	1269
Ankara	Ankara	Rum (Kız)	Rüşdiye	1300

¹⁴¹ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 103.

¹⁴² İlknur Polat Haydaroglu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ocak Yayınları, Ankara 1993, s. 17.

¹⁴³ Sezen Kılıç, "Cumhuriyet Dönemi Yabancı Okullar (1923-1938), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXI. S. 61, Mart 2005, s. 264.

¹⁴⁴ Haydaroglu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, s. 27.

Tablo 3.18. (devam)

Ankara	Ankara	Rum (Erkek)	Rüşdiye	1286
Kayseri	Kayseri	Ermeni (Erkek)	İdadi	-
Kayseri	Kayseri	Ermeni (Erkek)	İdadi	-
Kayseri	Kayseri	Ermeni (Erkek)	İdadi	-
Kayseri	Kayseri	Ermeni (Kız)	İdadi	-
Kayseri	Kayseri	Katolik	İdadi	1277
Kayseri	Kayseri	Protestan (Erkek)	İdadi	1273
Kayseri	Kayseri	Protestan (Kız)	İdadi	1288
Kayseri	Kayseri	Protestan (Erkek)	İdadi	1286
Kayseri	Kayseri	Ermeni (Kız)	İdadi	-
Kayseri	Kayseri	Ermeni (Erkek)	İdadi	-
Kayseri	Kayseri	Ermeni (Kız)	İdadi	-
Kayseri	Kayseri	Ermeni	İdadi	-
Kayseri	Kayseri	Ermeni	İdadi	-
Kayseri	Kayseri	Ermeni (Erkek)	Âli	-
Kayseri	Kayseri	Ermeni	İdadi	-
Yozgat	Yozgat	Ermeni (Erkek)	İdadi	-
Yozgat	Yozgat	Rum	Rüşdiye	1256

1898 tarihinde Ankara Sancağında 4 rüşdiye, Kayseri Sancağında 14 idâdî ve 1 âli, Yozgat Sancağında ise 1 rüşdiye, 1 idâdî mektep bulunmaktadır.¹⁴⁵ Ankara Vilayetinde bulunan gayrimüslim mektepleri, sayıca en fazla Kayseri Sancağında bulunmaktadır. Bunun temel sebebi, vilayette en fazla gayrimüslim tebaanın Kayseri’de yaşıyor olmasıdır. Kırşehir Sancağında gayrimüslim mektebi olmadığı, en az gayrimüslim mektebinin Yozgat Sancağında olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti’nin çok uluslu ve dinli yapısı, misyonerlik faaliyetleri için uygun bir ortam oluşturmuştur. XIX. yüzyılda Fransa, Almanya, Amerika, İngiltere ve Avusturya gibi ülkeler, Osmanlı topraklarında kendi din ve kültürlerini yansıtan okullar açmaya başlamıştır. Yabancı okulların sayısının artması ve zararlı faaliyetlerinin tespit edilmesi üzerine, bu okullar ile ilgili bazı yasal önlemler alınmaya başlanmıştır. 1876’da çıkartılan Kanun-i Esasi’nin 15. ve 16. maddeleriyle, yabancı okullar denetim altına alınmak istenmiş ve Maârif Nezareti’ne bağlı *Mekâtip-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği* kurulmuştur. Yabancı okulların açılması, tamamen padişah iznine bağlı olup, 1905 yılına gelindiğinde Osmanlı topraklarında, 600 civarı yabancı okul bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak tespit edilemeyen ve

¹⁴⁵ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 866-867.

ruhsatsız olarak faaliyette bulunan okul sayısı da oldukça fazladır.¹⁴⁶ Osmanlı Devleti'nde yabancı devletler tarafından açılmış olan mekteplerin durumunu gösteren cetvel, Mekâtîp-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği tarafından hazırlanarak, 6 Ocak 1906 tarihinde Bâb-ı Aliye sunulmuştur. Bu cetvele göre Ankara Vilayetinde 4 Amerikan ve 3 Fransız mektebi kurulmuştur.¹⁴⁷

Tablo 3.19. Ankara vilayetindeki yabancı okullar¹⁴⁸

Sancak	Bulunduğu Yer	Açılış Tarihi	Açan Millet
Ankara	Katolik Mahallesi	1893	Fransız
Kayseri	Keçikapı Mevki	-	Fransız
Kayseri	Keçikapı Mevki	-	Fransız
Kayseri	Daderoğlu Mahallesi	1892	Amerikan
Kayseri	Talas, Yukarı Ermeni Mah.	1871	Amerikan
Kayseri	Talas, Yukarı Ermeni Mah.	1871	Amerikan
Kayseri	Talas, Turaboğlu Mah.	1892	Amerikan

Ankara Vilayetinde gayrimüslim cemaatlerin ve yabancı milletlerin açtığı okullar incelendiğinde, açılan okulların büyük bir kısmının, gayrimüslim ahalinin çoğunlukta olduğu, Kayseri sancağında bulunduğu anlaşılmaktadır.

¹⁴⁶ Kılıç, “Cumhuriyet Dönemi Yabancı Okullar (1923-1938), s. 265.

¹⁴⁷ Cengiz, *Ankara Sancağı'nda Modern Eğitim Kurumları (1865-1920)*, s. 332-333.

¹⁴⁸ Şamil Mutlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 1999, s. 177, s. 299.

4. ANKARA VİLAYETİNDEKİ EĞİTİM KURUMLARININ KURUMSAL VE MEKÂNSAL TESPİTLERİ

4.1. Ankara Sancağındaki Eğitim Kurumları

Ankara Sancağında bulunan eğitim kurumları; medreseler, sıbyan mektepleri, ipitadi mektepleri, rüşdiye mektepleri, idadi mektepleri, gayrimüslim mektepleri ve mesleki eğitim mektepleridir. Bu bölümde, Ankara Sancağında bulunan mekteplerin, bulundukları bölge, talebe ve muallim sayıları, tespit edebildiğimiz kadarıyla aktarılmaya çalışılmıştır.

4.1.1 Ankara Sancağındaki Medreseler

1897-1900 yılları arasındaki Maârif Salnameleri incelendiğinde, Ankara Sancağı'nda toplam 73 medrese bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu medreseler şunlardır:

1) Sevdadiye (Sevda) Medresesi: Medresenin hangi tarihte kurulduğu bilinmemektedir. Kurucusu Koca Mehmed Paşa'dır. 1125 (1713) tarihinde medresenin müderrisi Seyid Mehmed Şakir'in vefat ettiği, onun yerine medrese müderrisliğinin, Seyyid Mehmed isimli bir müderrisse verildiği anlaşılmaktadır.¹⁴⁹ Medrese müderrisliği için, 1822 tarihine kadar geçen zamanda birçok berât-ı şerifler verildiği kaydedilmiştir.¹⁵⁰ Medrese, Ankara'nın Hacı Bayram-ı Veli Mahallesi'nde bulunmaktadır. 1900 yılında medresede, 36 talebe eğitim görmektedir. Medresenin bu tarihteki müderrisi, Çerkes Şeyhizade'dir.¹⁵¹

2) Ubadah (?) Medresesi: Müderrisi Ahmed Efendi'dir. 1899 tarihinde medresenin 25 talebesi bulunmaktadır.¹⁵²

3) Sultan Alâeddin Medresesi: Hisar Mahallesi'nde bulunan medresenin müderrisi, Hacı Sadık Efendi'dir. Medresede, 1899-1900 tarihleri arasında 17 talebe bulunmaktadır.¹⁵³

4) Seyfiye Medresesi: Bu medrese, Seyfüddin Medresesi ve Mah-i Bülendiye Medresesi gibi isimlerle de anılmaktadır. Bugünkü hapishane ve Şükriye Camii

¹⁴⁹ BOA, AE. SAMD.III, Nr. 39/3762 18 Şaban 1125 (9 Eylül 1713).

¹⁵⁰ Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fiziki, Demografik İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı) 1785-1840*, Kültür Bakanlığı 1998, s. 61.

¹⁵¹ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1065.

¹⁵² S.N.M.U., 1317 (1899), s. 957.

¹⁵³ S.N.M.U., 1317 (1899) s. 957. 1318 (1900), s. 1065.

civarına düşen Çeşme Mahallesi'ndedir.¹⁵⁴ Evliya Çelebi, Seyahatnamesinin II. cildinde bu medreseyi, Ankara'nın ünlü medreseleri arasında göstermektedir. 1900 tarihinde medresenin 49 talebesi bulunmaktadır.¹⁵⁵

5) Kocabey Medresesi: Kocabey Medresesi, günümüzdeki Samanpazarı civarında, Abdülhadi Camii'nin bitişiğine yaptırılmıştır. Mezkûr medreseyi, Kocabey-zâde olarak tanınan Müderris es-Seyyid Abdülhâdi Efendi, 6 Haziran 1721'de, 3 odalı olarak yaptırmıştır.¹⁵⁶ Medresenin, 1900 tarihli Maârif Salnâmesine göre 42 talebesi vardır.¹⁵⁷

6) Mehmet Şakir Efendi Medresesi: Erzurum Mahallesi'nde yer alan medresede, 1900 tarihli maârif salnamesinde, 35 talebe bulunduğu gösterilmektedir.¹⁵⁸

7) Hangâh Medresesi: Bentderesi kenarında bulunan, Ankara'nın en eski mahallelerinden olan Debbağhane (Tabakhane) Mahallesi'nde yer alır. Medresenin, maarif salnamelerinde 1898, 1899 ve 1900 yıllarında, 13 öğrencisi olduğu tespit edilmiştir.¹⁵⁹

8) Sarı Hatip Medresesi: Osmanlı Dönemi'nde şehrin kenar mahallelerinden biri olan İmaret Mahallesi'nde yer alan medrese, günümüzde Hacettepe Üniversitesi yerleşkesi içinde kalmaktadır. Bazı önemli kişilerin, kitaplarını bu medreseye vakfedişlerine bakılırsa, önemli bir medrese olduğu söylenebilir.¹⁶⁰ Medrese, 1560-1561 yıllarından önce kurulmuştur. Paye bakımından 1560'dan önce kırklı, 1652 tarihinde ise altmışlı bir medresedir.¹⁶¹ Medresenin, 1900 tarihinde 24 talebesi bulunmaktadır.¹⁶²

9) Yeşil Ahi Medresesi: Karaca Bey Hamamı arkasına düşen, Ahî Hacı Murad Mahallesi'ndedir. I. Murad Dönemi tımar sahiplerinden, Ahî Ahmed tarafından, XV.

¹⁵⁴ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fizikî, Demografik İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı) 1785-1840*, s.52.

¹⁵⁵ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1067.

¹⁵⁶ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fizikî, Demografik İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı) 1785-1840*, s.60.

¹⁵⁷ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1067.

¹⁵⁸ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1067.

¹⁵⁹ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 857; 1317 (1899), s. 909, 1318 (1900), s. 1067.

¹⁶⁰ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fizikî, Demografik İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı) 1785-1840*, s.52.

¹⁶¹ İsmail Aydın, vd., *Ankara İlinin Cumhuriyet Öncesi ve Cumhuriyet Dönemi Eğitimi*, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 32.

¹⁶² S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1067.

yüzyılın sonlarında inşa ettirilmiştir. Medresenin, 1898-1900 tarihleri arasında 17 talebesi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶³

10) Zeynel Abidin Medresesi: Ahî Hacı Mahallesi'nde bulunan medresenin 1899 tarihinde 24 talebesi vardır.¹⁶⁴

11) Doğanbey Medresesi: Bu medresenin ismine, 16 Ekim 1790 tarihli bir sicil kaydında rastlamaktayız. Medresede misafir olarak kalan, Esseyid Ali bin İsmail'in ölümüyle yazılan terekede, bu medresenin 1790 yılında eğitim yaptığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁵ 1900 tarihli Maârif Salnamesine göre, medresenin bu tarihte 12 öğrencisi bulunmaktadır.¹⁶⁶

12) Şeyhülislam Mehmed Emin Efendi Medresesi: Şeyhülislam Mehmed Emin Ankaravî, Ankara'da 1685-1686 senelerinde, mektep, medrese, mescid, cami, darü'l-kurra ve 25 çeşme yaptırmıştır. Bu medresenin Mehmed Emin Efendi'nin Şeyhülislamlık makamına geldikten sonra yaptırıldığı düşünülmektedir. 1900 tarihli maârif salnamesine göre medresenin 24 talebesi bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁷

13) Zahide Hanım Medresesi: 1820 tarihinde, Abdülhadi Efendi'nin karısı Zahide Hanım tarafından, Öksüzce Mahallesi'nde inşa ettirilmiştir.¹⁶⁸ 1898, 1899, ve 1900 tarihli maârif salnamesinde talebe sayısı 11 olarak gösterilmiştir.¹⁶⁹

14) Nakşîbendi Medresesi: Es-Seyid Hacı Şahabettin Ağa İbni Resul Hoca tarafından yaptırılmıştır.¹⁷⁰ Günümüzde Altındağ İlçesinde, Anafartalar Caddesi yakınlarında kalan, Osmanlı Döneminde Koyunpazarı olarak adlandırılan bölgede kurulmuştur. 1900 tarihli maârif salnamesinde, medresenin 3 talebesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu medrese Cumhuriyet'in ilanına kadar açık bulunan medreselerdendir.¹⁷¹

¹⁶³ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1067.

¹⁶⁴ S.N.M.U., 1317 (1899), s. 909.

¹⁶⁵ Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fizikî, Demografik İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı) 1785-1840*, s.63.

¹⁶⁶ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1067.

¹⁶⁷ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1067.

¹⁶⁸ Galanti, *Ankara Tarihi I-II*, s. 273.

¹⁶⁹ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 857; 1317 (1899), s. 909, 1318 (1900), s. 1067.

¹⁷⁰ Aydın, *Ankara İlinin Cumhuriyet Öncesi ve Cumhuriyet Dönemi Eğitimi*, s. 34.

¹⁷¹ Galanti, *Ankara Tarihi I-II*, s. 221.

15) Ağazade Muslihiddin Medresesi: Bu medrese, Altındağ Belediyesi binasının güneyinde bulunan Hacı Musa Cami yakınlarındadır. 1898, 1899 ve 1900 tarihli maârif salnamelerinde medresenin 41 talebesi bulunduğu aktarılmıştır.¹⁷²

16) Hacı Abdullah Efendi Medresesi: 1900 tarihli maârif salnamesindeki bilgilerden, Hacı İlyas Mahallesi'nde bulunduğu ve 22 talebesi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷³

17) Kayabaşı Medresesi: Kayabaşı Mahallesi'nde yer alan medresede, 1898 tarihli maârif salnamesine göre 43 talebe bulunmaktadır.¹⁷⁴

18) Sarmiye Medresesi: 1898 tarihli Maârif salnamesinde Nakşibendi civarından olduğu belirtilen medresede, 9 talebe olduğu anlaşılmaktadır.

19) Kağrı Pazarı Medresesi: Çarşı civarında bulunan medresede, 1900 yılında, 47 talebe bulunmaktadır.¹⁷⁵

20) Yeğenbey Medresesi: Yeğenbey Mahallesi'nde yer alan medresede, 1899 yılında, 10 talebe bulunmaktadır.¹⁷⁶

21) Pazar Karyesi Medresesi: Yabanâbad kazasının Pazar Karyesinde bulunan medresede, 1899 ve 1900 tarihli maârif salnamelerine göre 130 talebe bulunmaktadır.¹⁷⁷

22) Bayır Medresesi: Yabanâbad kazasının, Bayır Karyesinde bulunan medresede 1898, 1899 ve 1900 tarihli maârif salnamelerine göre 80 talebe bulunmaktadır.¹⁷⁸

23) Elviran Medresesi: Yabanâbad kazasının, Elviran Mahallesi'nde yer alan medresede, 20 talebe bulunmaktadır.¹⁷⁹

24) Semer Medresesi: Yabanâbad kazasının, Semer Mahallesi'nde yer alan medresede, 1900 yılında 50 talebe bulunmaktadır.¹⁸⁰

¹⁷² S.N.M.U., 1316 (1898), s. 857; 1317 (1899), s. 909, 1318 (1900), s. 1067.

¹⁷³ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1067.

¹⁷⁴ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 857.

¹⁷⁵ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1067.

¹⁷⁶ S.N.M.U., 1317 (1899), s. 909.

¹⁷⁷ S.N.M.U., 1317 (1899), s. 909; 1318 (1900), s. 1067.

¹⁷⁸ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 857; 1317 (1899), s. 909, 1318 (1900), s. 1067.

¹⁷⁹ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1067.

¹⁸⁰ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1067.

25) Kise-i Bâlâ: Yabanâbad kazasının Kise-i Bâlâ Mahallesi'nde yer alan medresede, 150 talebe olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸¹ Maârif Salnamelerinde, Yabanâbad kazasında yer alan medreselerdeki öğrenci sayılarında, büyük artış olduğu saptanmıştır.

26) Çatak Medresesi: Yabanâbad kazasının, Çatak Mahallesi'nde yer alan medresede, 1899 yılında 150 talebe olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸²

27) Şeyhler Medresesi: Yabanâbad kazasının Şeyhler Mahallesi'nde yer alan medresede 300 talebe bulunmaktadır. 1898, 1899, 1900 tarihli maârif salnamelerinde talebe sayısı 300 olarak verilmiştir.¹⁸³ Talebe sayısının, diğer medreselere bakarak bu kadar fazla olmasının sebebi, Şeyhler karyesinin nüfusunun fazla olması gösterilebilir. 1909 tarihinde Ankara Vilayetinden, Dahiliye Nezaretine gönderilen arzda, Şorba Nahiye merkezi olan, Şeyhler Köyü'nün büyüklüğü ve öneminden dolayı burada belediye dairesi tesis olunması talep edilmiştir.¹⁸⁴ Buradan anlaşıldığı üzere medresede talebe sayısının fazla olması anlaşılabilir bir durumdur.

28) Dağkozviran Medresesi: Yabanâbad kazasının Dağkozviran Mahallesi'nde bulunan medresede, 1900 senesinde 100 talebe bulunmaktadır.¹⁸⁵

29) Musa Efendi Medresesi: Yabanâbad kazasının, Kürd karyesinde bulunan medresenin, 1900 senesinde 129 talebesi bulunmaktadır.¹⁸⁶

30) Ali Ağa Medresesi: Nallıhan kazasında, Çarşı Mahallesi'nde bulunan medresenin, 1898, 1899 ve 1900 tarihindeki Maârif salnamelerine göre 100 talebesi bulunmaktadır.¹⁸⁷

31) Gerede Medresesi: Nallıhan kazasının Türbe Mahallesi'nde bulunan medresenin, 1900 tarihinde 30 talebesi bulunmaktadır.¹⁸⁸

32) Mehmet Ali Ağa Medresesi: Nallıhan kazasında, Çarşı sokağında bulunan medresenin, 1899 ve 1900 tarihlerinde 70 talebesi bulunmaktadır.¹⁸⁹

¹⁸¹ S.N.M.U., 1317 (1899), s. 909.

¹⁸² S.N.M.U., 1317 (1899), s. 909.

¹⁸³ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 857; 1317 (1899), s. 909, 1318 (1900), s. 1067.

¹⁸⁴ BOA, ŞD. Nr. 1361/10-1 08 Rabiülevvel 1327 (30 Mart 1909).

¹⁸⁵ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1067.

¹⁸⁶ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1067.

¹⁸⁷ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 857; 1317 (1899), s. 909, 1318 (1900), s. 1067.

¹⁸⁸ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1067.

¹⁸⁹ S.N.M.U. 1317 (1899) s. 909; 1318 (1900), s. 1067.

33) Hamidiye Medresesi: Bâlâ kazasında, Hamidiye karyesinde bulunan medresede, 1899 tarihinde 25 talebe bulunmaktadır.¹⁹⁰

34) Kuruçay Medresesi: Bu medrese, Çubuk kazasının Kuruçay karyesinde dir. Bu medrese, İstanbul'da medrese eğitimi görmüş Hacı Ahmet Efendi tarafından, 1889-1890 yılında, kendi arsası üzerine inşa ettirilmiştir. Medrese, dokuz hücre ile bir dershaneden müteşekkil kurulmuştur.¹⁹¹ 1900 tarihli maârif salnamesine göre medresede 140 talebe bulunmaktadır.

35) Şeyh Muhyiddin Medresesi: Ayaş kazasında kurulan bu medrese, Ayaş'ta yetişen mutasavvıflardan olan Şeyh Muhyiddin Efendi tarafından yaptırılmıştır. Şeyh Muhyiddin Mahallesi'nde bulunan medresede, 1900 tarihli maârif salnamesine göre 68 talebe vardır.¹⁹²

36) Bünyamin Ayâşî Medresesi: Ayaş kazasında, XVI. yüzyıl Bayramî şeyhlerinden Bünyamin Ayâşî tarafından kurulmuştur. Nesebi, Hacı Bayram-ı Velî'ye dayanan, Sâdullah Efendi tarafından düzenlenen listede, Bünyamin Ayâşî, Hacı Bayram-ı Velî'nin halifesi olarak gösterilmektedir.¹⁹³ Derviş İmam Mahallesi'nde bulunan medresenin, 1899 tarihinde 61 talebesi bulunmaktadır.¹⁹⁴ Medresenin kütüphanesinde 325 kitap bulunduğu anlaşılmaktadır. 1325 (1907) tarihli Ankara Vilayet Salnamesinde; “*Nefs-i kasabada Bünyamin Hazretlerinin cami-i şerifleri derununda Vecihi Paşazade Kemal Paşa merhumun asar-ı hayriyyelerinden olarak bir kütüphane mevcut ve bunda üç yüz yirmi beş cild kütüb-ı mütenevvi'a mahfuzdur.*” şeklinde aktarılmıştır.¹⁹⁵

37) Avniye Medresesi: Ayaş kazasında, Şeyh Muhyiddin Mahallesi'nde bulunan medresenin, 1898, 1899 ve 1900 tarihlerinde 100 talebesi bulunmaktadır.¹⁹⁶

38) İrfaniye Medresesi: Ayaş kazasında, Cami Mahallesi'nde bulunan medresenin, 1898, 1899 ve 1900 tarihlerinde 11 talebesi bulunmaktadır.¹⁹⁷

¹⁹⁰ S.N.M.U., 1317 (1899), s. 961.

¹⁹¹ Murat Çelik, Mehmet Emin Yardımcı, “Ankara Çubuk'taki Kuruçay Medresesi ve 1912 tarihli Nukud Vakfı”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11. S. 1., s. 242.

¹⁹² S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1067.

¹⁹³ Kamil Şahin, “Bünyâmin Ayâşî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, C. 6, s. 91.

¹⁹⁴ S.N.M.U., 1317 (1899), s. 961.

¹⁹⁵ S.V.A., 1325 (1907), s. 138.

¹⁹⁶ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 857; 1317 (1899), s. 909, 1318 (1900), s. 1067.

¹⁹⁷ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 857; 1317 (1899), s. 909, 1318 (1900), s. 1067.

39) Hüseyiniye Medresesi: Ayaş kazasında, Şeyh Muhyiddin Mahallesi'nde bulunan medresenin, 1898, 1899 ve 1900 tarihlerinde 33 talebesi bulunmaktadır.¹⁹⁸

40) Hacı Güneş Ağa Medresesi: Ayaş kazasında, Hacı Vali Mahallesi'nde bulunan medresede, 1898, 1899 ve 1900 tarihlerinde 79 talebe bulunmaktadır.¹⁹⁹

41) Hamidiye Medresesi: Ayaş kazasında, Hacı Recep Mahallesi'nde bulunan medresede, 1898, 1899 ve 1900 tarihlerinde 54 talebe bulunmaktadır.

42) Güdül Medresesi: Ayaş kazasında, Güdül Karyesinde bulunan medresede 1900 tarihinde 82 talebe bulunmaktadır.²⁰⁰

43) Oruç Medresesi: Ayaş kazasında, Oruç kazasında bulunan medresede, 1900 tarihinde 90 talebe bulunmaktadır. Bu tarihte medresenin müderrisi Halil Efendi'dir.²⁰¹

44) Oruç Medresesi: 1898, 1899 ve 1900 tarihli maârif salnamelerinde Ayaş kazasında, Oruç isimde iki ayrı medrese gösterilmiştir. Bu medresenin müderrisi Hacı Mehmet Efendi'dir. Talebe sayısı 60'tır.²⁰²

45) Virancık Medresesi: Ayaş kazasında, Virancık Mahallesi'nde bulunan medresede, 1898 tarihli maârif salnamesinde 25 talebe olduğu anlaşılmaktadır.²⁰³

46) Hazinedar Medresesi: Sivrihisar kazasında, kasaba merkezinde bulunan medresenin, 1900 tarihinde 58 talebesi bulunmaktadır.²⁰⁴

47) Hoşkadem Medresesi: Sivrihisar kazasının merkezinde bulunan medresenin, 29 Şevval 1210 (7 Mayıs 1796) tarihli bir arşiv vesikasından, Hoşkadem camisinin avlusuna kurulduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁵ Medresede, 1898 tarihinde 50 talebe bulunmaktadır.²⁰⁶

48) İrfaniye Medresesi: Sivrihisar kazasının merkezinde bulunan medresede, 1900 tarihinde 34 talebe bulunmaktadır.²⁰⁷

¹⁹⁸ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 857; 1317 (1899), s. 909, 1318 (1900), s. 1067.

¹⁹⁹ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 857; 1317 (1899), s. 909, 1318 (1900), s. 1067.

²⁰⁰ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1069.

²⁰¹ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1069.

²⁰² S.N.M.U., 1316 (1898), s. 857; 1317 (1899), s. 909, 1318 (1900), s. 1067.

²⁰³ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 859.

²⁰⁴ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1069.

²⁰⁵ BOA, C. MF. Nr: 159/ 7927, 29 Şevval 1210 (7 Mayıs 1796)

²⁰⁶ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 857.

²⁰⁷ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1069.

49) Şeyh Ahmed Ziyâeddin Medresesi: Sivrihisar kazasının merkezinde bulunan medresede, 1898, 1899 ve 1900 tarihli maârif salnamelerine göre 14 talebe bulunmaktadır.²⁰⁸

50) Şerafeddin Medresesi: Sivrihisar kazasının merkezinde bulunan medresede, 1898, 1899 ve 1900 tarihli maârif salnamelerine göre 47 talebe bulunmaktadır.²⁰⁹

51) Karacalar Medresesi: Medrese, Karacaoğlu İbrahim Ağa tarafından, 1844'te yaptırılmıştır. Sivrihisar kazasının merkezinde bulunan medresede, 1898, 1899 ve 1900 tarihli maârif salnamelerine göre 37 talebe bulunmaktadır.²¹⁰

52) Ziyaiyye Medresesi: Sivrihisar kazasının merkezinde bulunan medresede, 1898, 1899 ve 1900 tarihli maârif salnamelerine göre 22 talebe bulunmaktadır.²¹¹

53) Alemşah Medresesi: Sivrihisar kazasının merkezinde bulunan medrese, XIV. yüzyılda inşa edilen Alemşah Kümbeti ile birlikte yapılmıştır.²¹² 1741 tarihli arşiv vesikasından, medresenin vefat eden müderrisinin yerine, iki oğlunun müderris olarak atandığı anlaşılmaktadır.²¹³ Buna göre medresenin, XVIII. yüzyılda eğitime devam ettiği anlaşılmaktadır. 1898, 1899 ve 1900 tarihli maârif salnamelerine göre, 234 talebe bulunmaktadır. Talebe sayısı diğer medreselere göre oldukça fazladır.²¹⁴

54) Cami-i Kebir Medresesi: Sivrihisar kazasının merkezinde bulunan medresede 1898, 1899 ve 1900 tarihli maârif salnamelerine göre, 29 talebe bulunmaktadır.²¹⁵

55) Sofa Bey Medresesi: Sivrihisar kazasının merkezinde bulunan medresede, 1898, 1899 ve 1900 tarihli maârif salnamelerine göre 17 talebe bulunmaktadır.²¹⁶

56) Aziziye Medresesi: Sivrihisar kazasının merkezinde bulunan medresede, 1900 tarihli maârif salnamesine göre, 9 talebe bulunmaktadır.²¹⁷

²⁰⁸ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 857; 1317 (1899), s. 909, 1318 (1900), s. 1067.

²⁰⁹ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 857; 1317 (1899), s. 909, 1318 (1900), s. 1067.

²¹⁰ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 857; 1317 (1899), s. 909, 1318 (1900), s. 1067.

²¹¹ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 857; 1317 (1899), s. 909, 1318 (1900), s. 1067.

²¹² Semavi Eyice, "Alemşah Kümbeti", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, C. 2, s.135.

²¹³ BOA, AE. SMHD.I, Nr: 46/2789 11 Ramazan 1154 (20 Kasım 1741).

²¹⁴ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 857; 1317 (1899), s. 909, 1318 (1900), s. 1067.

²¹⁵ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 857; 1317 (1899), s. 909, 1318 (1900), s. 1067.

²¹⁶ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 857; 1317 (1899), s. 909, 1318 (1900), s. 1067.

²¹⁷ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1063.

57) Hatuncuk Medresesi: Sivrihisar kazasının merkezinde bulunan medresede, 1900 tarihli maârif salnamelerine göre 5 talebe bulunmaktadır.²¹⁸

58) Ali Bey Medresesi: Beypazarı kazasında, İç imaret Mahallesi'nde bulunan medresede, 1900 tarihli maârif salnamesine göre, 65 talebe bulunmaktadır.²¹⁹

59) Hacı Salih Medresesi: Beypazarı kazasında, İç imaret Mahallesi'nde bulunan medresede, 1898, 1899 ve 1900 tarihli maârif salnamelerine göre 65 talebe bulunmaktadır.²²⁰

60) Ayşe Kadın Medresesi: Beypazarı kazasının, İç İmaret Mahallesi'nde bulunan medresenin, 1900 tarihinde 15 talebesi bulunmaktadır.²²¹

61) Hacı Mahmut Medresesi: Beypazarı kazasının, Dış İmaret Mahallesi'nde bulunan medresede, 1900 tarihinde 75 talebe bulunmaktadır.²²²

62) Hacı Ali Efendi Hoca Medresesi: Beypazarı kazasının, Dış İmaret Mahallesi'nde bulunan medresede, 1900 tarihinde 32 talebe bulunmaktadır.²²³

63) Kurşunlu Medresesi: Beypazarı kazasının, Kurşunlu Mahallesi'nde bulunan medresede, 1900 tarihinde 55 talebe bulunmaktadır.²²⁴

64) Mercanlı Medresesi: Beypazarı kazasının, Kurşunlu Mahallesi'nde bulunan medresede, 1900 tarihinde 5 talebe bulunmaktadır.²²⁵

65) Sultan Alaaddin Medresesi: Beypazarı kazasında bulunan medresede, 1900 tarihinde, 40 talebe bulunmaktadır.²²⁶

66) Saray Cami Medresesi: Haymana kazasında, Cami-i Şerif Mahallesi'nde bulunan medresede, 1900 tarihinde 32 talebe bulunmaktadır.²²⁷

67) İhsaniye Medresesi: Mihalıççık kazasına bağlı Kayı Karyesinde bulunan medresede, 1898 tarihinde 150 talebe bulunmaktadır.²²⁸

²¹⁸ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1063.

²¹⁹ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1063.

²²⁰ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 857; 1317 (1899), s. 909, 1318 (1900), s. 1067.

²²¹ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1063.

²²² S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1063.

²²³ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1063.

²²⁴ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1063.

²²⁵ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1063.

²²⁶ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1063.

²²⁷ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1063.

²²⁸ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 861.

68) Hâliidiye Medresesi: Mihaliççık kazasına bağlı, Kapucu Karyesinde bulunan medresede, 1898 tarihinde, 105 talebe bulunmaktadır.²²⁹

69) Hayriye Medresesi: Mihaliççık kazasına bağlı, Obruk Mahallesi'nde bulunan medresede, 1900 tarihli maârif salnamesine göre 120 talebe bulunmaktadır.²³⁰

70) Lütfiye Medresesi: Mihaliççık kazasına bağlı, Dihek Mahallesi'nde bulunan medresede, 1900 tarihli maârif salnamesine göre, 160 talebe bulunmaktadır.²³¹ Mihaliççık kazasında en fazla talebesi bulunan medresedir.

71) Şarkiye Medresesi: Mihaliççık kazasına bağlı, Kavak Mahallesi'nde bulunan medresede, 1899 tarihinde, 35 talebe bulunduğu anlaşılmaktadır.²³² 1900 tarihli maârif salnamesinde ise, talebe sayısı 135 olarak verilmiştir.²³³ Bu artış, bir yıl için oldukça fazladır. Talebe sayısındaki artışın, maârif salnamesindeki bir yazım hatasından kaynaklandığı söylenilebilir.

72) Hamidiye Medresesi: Mihaliççık kazasında, Sorkun Mahallesi'nde bulunan medresede, 1900 tarihli maârif salnamesine göre, 30 talebe bulunmaktadır.²³⁴

73) Aziziye Medresesi: Mihaliççık kazasında, Koyunoğlu Mahallesi'nde bulunan medresede, 1900 tarihli maârif salnamesine göre 25 talebe bulunmaktadır.²³⁵

Maarif salnamelerine göre, II. Abdülhamid döneminde Ankara Sancağında 73 medrese bulunmaktadır. Ankara'nın sancak merkezinde bulunan medreseler, bölgenin en eski eğitim kurumlarıdır. Günümüzde Ulus semtinde; Ankara Kalesi, Saman Pazarı ve çevresinde bulunan medreselerde, dönemin ünlü alimleri müderrislik yapmıştır. Merkez kaza dışında bulunan medrese binalarının büyük çoğunluğu, günümüze ulaşmamıştır. Merkez kazadan sonra, en fazla medrese Sivrihisar kazasında bulunmaktadır. Günümüzde Eskişehir sınırlarında, Ankara'nın batısında bulunan Sivrihisar'da talebe sayısı diğer medreselere göre çok fazla olan önemli medreseler bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak XX. yüzyılın başlarında, 234 talebesi bulunan Alemşah Medresesi gösterilebilir. Alemşah Kümbeti ile birlikte inşa edilen medrese, 2014 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Maarif

²²⁹ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 861.

²³⁰ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1063.

²³¹ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1063.

²³² S.N.M.U., 1317 (1899), s. 861.

²³³ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1063.

²³⁴ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1063.

²³⁵ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1063.

salnamelerine göre, Beypazarı kazasında XX. yüzyılının başlarında 9 medrese bulunmaktadır. Bu medreselerin binaları günümüze kadar ulaşmamıştır. Ankara Sancağındaki Yabanâbad, medrese talebe sayıları açısından, en dikkat çekici kazadır. Ankara'nın kuzeyinde yer alan, günümüzde Kızılcahamam olarak isimlendirilen bölgedeki 9 medresenin, 6'sında talebe sayısı 100'ün üzerinde gösterilmiştir. Bu sayı, sancaktaki diğer medreselere bakıldığında çok yüksektir. Ayaş, Nallıhan, Bala ve Çubuk kazalarında bulunan medreselerinde birçoğu, günümüze ulaşmamıştır. Çubuk ilçesinde bulunan Kuruçay Medresesi'nin yeri bilinmekle beraber, medresenin bulunduğu yere bir cami inşa edilmiştir.

4.1.2. Ankara Sancağındaki İptidailer

1869 Maârif Nizamnamesinde, sıbyan mekteplerinin düzenlenmesi ve yeni, iptidai mekteplerinin açılması kararı olmasına rağmen, vilayetlerde tam olarak uygulanamamıştır. 1876 öncesi, imparatorluğun tamamında iptidai okullarının sayısı 200'ü geçmemektedir. II. Abdülhamid döneminde ise, ilköğretim siyasetinin daha olumlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde, Müslüman halkın cehaletten kurtarılması amacıyla, ilköğretim hizmetleri vilayetlere kadar götürülmüştür.²³⁶ Bundan dolayı Maârif Nezareti, vilayet maârif müdürlüklerine talimatlar göndermiş ve taşradaki iptidai mekteplerinin sayısının artırılması hedeflenmiştir.

1893 yılında Ankara Sancağının merkezinde bir iptidai mektebinin açılışı yapılmıştır.²³⁷ İlerleyen yıllarda iptidai mekteplerinin sayısı hızla artmıştır. 1894 tarihinde, Ankara Vilayetinde, 1695 usul-ı atika, 397 usul-ı cedid olmak üzere, toplam 2092 iptidai mektebi bulunmaktadır. Bu mekteplerin 1087'si, II. Abdülhamid döneminde açılmıştır. Ankara Sancağı'nda 1894-1895 tarihinde, 823 usul-ı atika, 190 usul-ı cedid olmak üzere toplam 1013 iptidai mektebi bulunmaktadır. Mekteplerin 485'i II. Abdülhamid döneminde açılmıştır. Bu mekteplerde, 4986 erkek, 4238 kız öğrenci olmak üzere toplam 9224 öğrenci bulunmaktadır.²³⁸

Tablo 4.1. Ankara sancağında iptidai mektepleri ve öğrenci sayıları (1894-1895)

	Usul-Atika	Usul-ı Cedid	Toplam İptidai	Erkek	Kız	Toplam Öğrenci
Ankara Sancağı	823	190	1013	4986	4238	9224

²³⁶ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 77.

²³⁷ Ankara Vilayet Gazetesi, Nr: 939, 10 Mart 1309 (22 Mart 1893).

²³⁸ Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, s. 94.

1895 yılında, Ankara Sancağının kazalarında açılması gereken ve mevcut iptidai mektepleri, 23 Haziran 1895 tarihli istatistik cetvelinde aşağıdaki tablodaki gibi gösterilmektedir.²³⁹

Tablo 4.2. Ankara sancağındaki mevcut ve açılması gereken iptidai mekteplerinin sayıları (1895)

Liva	Kaza	İki yüz ve daha fazla nüfusu olan mektep inşa edilmesi gereken karye	Nüfusu yüzden olup mesafeleri yarımşar saatten ibaret iki veya üç karye birleştirilerek mektep inşa etmek lazım olan karye	İki az nüfusu yüzden az ve mesafesi iki saatten uzak olan iki veya üç karye birleştirilerek inşa seyyar muallim tayini gereken karye	Kasabada mevcut İptidai Mektepleri		Kasabada Yeniden Açılması gereken iptidai Mektepleri	
					Er.	Kız	Er.	Kız
Ankara	Ankara	128	39	-	3	1	5	3
Ankara	Ayaş	16	17	-	2	-	2	1
Ankara	Beypazarı	26	5	10	1	1	2	1
Ankara	Nallıhan	31	14	-	1	-	1	1
Ankara	Mihalıççık	47	-	-	1	-	1	1
Ankara	Sivrihisar	34	22	4	3	1	2	1
Ankara	Haymana	43	35	8	1	-	1	1
Ankara	Bala	34	20	3	-	-	2	1
Ankara	Kalecik	75	21	4	1	-	1	1
Ankara	Yabanâbad	80	26	-	-	-	1	1

Tabloya göre, Ankara Sancağının merkezinde bulunan köylerde, sayıca daha fazla iptidai mektebi açılması gerekli görülmektedir. Bu sayı daha düşük nüfuslu kazalarda azalmaktadır. Köylerin, iptidai mektebi ihtiyacını belirlemek için hazırlatılan bu cetvelde, 1905 yılına kadar yeni iptidai mekteplerinin yapıldığı anlaşılmaktadır. 1905 yılında Ankara Sancağında Sivrihisar, Nallıhan, Haymana ve Çubukâbad kazaları dışında iptidai mektebi olmayan kaza kalmamıştır.

Tablo 4.3. Ankara sancağında iptidai mektebi olmayan köy sayıları ve iptidai mektepleri sayısı (1905)²⁴⁰

Ankara Vilayeti	Mektep Sayısı
-----------------	---------------

²³⁹ BOA, MF. İBT. Nr: 45/57 29 Zilhicce 1312 (23 Haziran 1895).

²⁴⁰ BOA, MF. MKT. Nr: 862/8-5, 2 Rabiulahir 1323 (6 Haziran 1905)

Tablo 4.3.(devam)

Liva	Kaza	Mektebi Olmayan Karye	Usul-ı atika	Usul-ı cedid	Toplam
Ankara	Merkez	-	48	5	53
Ankara	Ayaş	-	30	13	43
Ankara	Beypazarı	-	26	25	51
Ankara	Sivrihisar	16	32	46	78
Ankara	Nallıhan	5	34	22	56
Ankara	Haymana	21	124	6	130
Ankara	Zir	-	89	3	92
Ankara	Bala	-	80	2	82
Ankara	Çubukâbad	7	72	2	74
Ankara	Yabanâbad	-	159	17	176
Ankara	Mihalıççık	-	57	5	62
Ankara	Kalecik	-	72	46	118
Toplam		49	823	192	1015

1905 yılına ait yukarıdaki, istatistik cetveline göre, Ankara Sancağında mektebi olmayan 49 köy bulunmaktadır. Ülke genelinde yeni usul eğitim veren iptidai mekteplerinin açılması hedeflenmiş olsa da Ankara Sancağında yeterince iptidai mektebi açılmadığı anlaşılmaktadır. Sancak genelinde 1015 sıbyan ve iptidai mektebi bulunurken, yeni usul eğitim veren mekteplerin oranı yaklaşık %19'dur.

II. Abdülhamid döneminde, ilköğretime kademesinde yeni usulde eğitim veren iptidai mekteplerin açılmasına ve sıbyan mekteplerinin düzenlenerek yeni usulde eğitim yapan okullara dönüştürülmesine önem verilmiş olsa da bu dönemde, sayı olarak eski usul eğitim veren mektepler daha fazladır.

II. Abdülhamid'in tahta çıkışından sonra, Ankara Vilayetinde, birçok yeni eğitim kurumu açılmıştır. Bu dönemde, idadi ve rüşdiyelere göre, daha az masrafla açılabilen iptidai mekteplerinin sayısında artış olmuştur. İptidai mekteplerinin açılmasında sonra bu mektepleri incelemek adına müfettişler de görevlendirilmiştir.²⁴¹ II. Abdülhamid'in tahta çıkışından sonraki 24 yıl içinde Ankara Sancağında açılan iptidailerin kuruluş tarihleri ve yapım masrafları 1900 tarihli maârif salnamesine göre şu şekildedir:

²⁴¹ Ankara Vilayet Gazetesi, Nr: 927, 9 Kânunuevvel 1308 (21 Aralık 1892).

Tablo 4.4. II. Abdülhamid'in tahta çıkışından itibaren Ankara sancağındaki iptidailer²⁴²

Kaza	Mevki	Yapılış Tarihi	Masraf	Mülahazat
Ankara	Kasabada	1300 (1883)	40.000	İane ile
Ankara	Kasabada	1307 (1889)	1000	-
Ayaş	Kasabada	1306	6000	İane ile
Ayaş	Kasabada	1312	5000	İane ile
Bala	Kasabada	1310	Meçhul	İane ile
Bala	Beynam Karyesi	1311	1000	-
Bala	Kara Kulak Karyesi	1317	20.000	-
Bala	Boyalık Karyesi	1311	2000	Ahali İanesi
Bala		1311	2500	Ahali İanesi
Bala	Hazarlı Karyesi	1305	1000	Ahali İanesi
Bala	Yayalı karyesi	1306	1000	Ahali İanesi
Haymana	Kasabada	1306	3000	Ahali İanesi
Mihalıççık	Kasabada	1310	Meçhul	İane
Mihalıççık	Saray Karyesi	1314	-	Ahali İanesi
Mihalıççık	Ahırözü Karyesi	1314	-	Ahali İanesi
Mihalıççık	Halil Oğlan Kar.	1314	-	Ahali İanesi
Mihalıççık	Narlı Karyesi	1314	-	Ahali İanesi
Mihalıççık	Üçbaşı Karyesi	1314	-	Ahali İanesi
Mihalıççık	Sazak Karyesi	1314	-	Ahali İanesi
Mihalıççık	Yayalar Karyesi	1314	-	Ahali İanesi
Mihalıççık	Ahır Karyesi	1314	-	Ahali İanesi
Mihalıççık	Diközü Karyesi	1314	-	Ahali İanesi
Mihalıççık	Yargıcı Karyesi	1314	-	Ahali İanesi
Mihalıççık	Umur Karyesi	1314	-	Ahali İanesi
Mihalıççık	Çukurviran K.	1314	-	Ahali İanesi
Mihalıççık	Kozlu Karyesi	1314	-	Ahali İanesi
Mihalıççık	Kudaş Karyesi	1314	-	Ahali İanesi
Mihalıççık	Seki Karyesi	1314	-	Ahali İanesi
Mihalıççık	Bey Karyesi	1314	-	Ahali İanesi
Mihalıççık	Koyun ağılı K.	1314	-	Ahali İanesi
Mihalıççık	Orta Kapılı K.	1314	-	Ahali İanesi
Mihalıççık	Sekviran Karyesi	1314	-	Ahali İanesi
Mihalıççık	Bahtiyar Karyesi	1314	-	Ahali İanesi
Mihalıççık	Kavak Karyesi	1314	-	Ahali İanesi
Mihalıççık	İki Kilise Karyesi	1314	-	Ahali İanesi

²⁴² S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1075-1081.

Tablo 4.4. (devam)

Mihaliççık	Obruk Karyesi	1314	-	Ahali İanesi
Mihaliççık	Şemşiler Karyesi	1314	-	Ahali İanesi
Mihaliççık	Çalcı Karyesi	1314	-	Ahali İanesi
Mihaliççık	Çarvak Karyesi	1314	-	Ahali İanesi
Mihaliççık	Belek Karyesi	1314	-	Ahali İanesi

II. Abdülhamid'in tahta çıkışından itibaren en çok iptidai mektebi, Ankara Sancağında, Mihaliççık kazasının köylerinde açılmıştır. Yapım masrafları, genellikle halktan toplanan yardımlar vasıtasıyla karşılanmıştır. Yapım masrafı, 40.000 kuruş ile en yüksek olan iptidai mektebi, Ankara merkezinde 1883 tarihinde yapılmıştır.

Ankara Vilayet Salnamesinde adı geçen iptidailer; Nakşibendî Mekteb-i İbtidâi-i Hamidîsi, Yeşil Ahi Mekteb-i İbtidâi-i Hamidîsi ve Aşağıyüz Mekteb-i İbtidâi-i Hamidîsi'dir.²⁴³

Nakşibendî İptidai Mektebi, Vali Memduh Bey'in gayretleriyle Nakşibendî dergâhı yakınlarında, 1894 tarihinde kurulmuştur. 1893'te Ankara'ya Vali tayin edilen Memduh Paşa maarif ile yakından ilgilenmiştir. Maarifteki bu gayretlerinden dolayı Memduh Paşa'ya Maarif Nezareti tarafından teşekkürnâme dahi verilmiştir.²⁴⁴

Nakşibendî İptidai Mektebinde eğitim görecektalebelerin, sanat alanında gelişmeleri için, mektep içerisinde sanayi bölümü de açılmıştır. 1907'de mektepte görevli olan personeller şunlardır: Muallim-i evvel Mehmet Efendi, Muallim-i sâni Feyzullah Efendi, Muallim-i Sâlis Kadir Efendi, bevvâb İsmail Ağa.²⁴⁵

Yeşil Ahi İptidaisi, Ankara'nın merkezinde, 90 kuruşluk bir hane kiralanarak, 1904 yılında açılmıştır. 1907 yılında mektepte görevli olan personeller şunlardır: Muallim-i evvel Hacı Bekir Efendi, Muallim-i sani Ahmed Efendi, bevvâb Osman Ağa.²⁴⁶

Aşağıyüz İptidai Mektebi, Ankara'nın Aşağıyüz mevkisi olan Ahi Tura Mahallesi'nde halkın yardımıyla, 90 kuruşa kiralanmış ve bu kiralık binada Hamidiye medresesinin şubesi olarak 1893'te açılmıştır.²⁴⁷ 1907 tarihinde mektepte görevli olan

²⁴³ S.V.A., 1325 (1907), s. 76.

²⁴⁴ Ankara Vilayet Gazetesi, Nr: 969, 9 Mart 1310 (21 Mart 1864).

²⁴⁵ S.V.A., 1325 (1907), s. 76.

²⁴⁶ S.V.A., 1325 (1907), s. 76.

²⁴⁷ Cengiz, *Ankara Sancağı'nda Modern Eğitim Kurumları (1865-1920)*, s. 102.

personeller şunlardır: Muallim-i evvel Ahmed Fevzi Efendi, Muallim-i sani Mustafa Efendi.

4.1.3. Ankara Sancağındaki Rüşdiyeler

Tanzimat Döneminde açılmaya başlayan rüşdiyelerin sayısı, 1852 yılında İstanbul'da 10'a ulaşmıştır. Darülmualimîn, ilk mezunlarını vermeye başlayınca vilayetlerde de rüşdiyeler açılmaya başlanmıştır. 1853'te büyük merkezlerde 25 rüşdiye açılması kararlaştırılmış, bunlardan 7'sinin Anadolu'da, 15'inin Rumeli'de, 3'ünün Ege adalarında yapılması için irade çıkarılmıştır. 1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesinin yayımlandığı sırada, çeşitli vilayetlerde toplam 87 rüşdiye bulunmaktadır.²⁴⁸

Ankara Vilayetinde ilk olarak, 1855-1856 tarihlerinde Yozgat Rüşdiyesinin açıldığı anlaşılmaktadır. 23 Kasım 1856 tarihinde Yozgat'ta açılan rüşdiye mektebinin masrafları için, Maliye Nezareti tarafından 2.000 kuruş verilmiştir.²⁴⁹ Ankara Vilayetindeki ilk rüşdiye mektebi olan Yozgat rüştiyesinin adı Devlet Salnamelerinde ilk kez 1858 Salnamesinde geçmiştir.²⁵⁰

Ankara Sancağında ise ilk rüşdiye mektebi, 1865 yılında merkez kazada açılmıştır. Ardından 1867 yılında Sivrihisar kazasında, 1868 yılında Ayaş kazasında, 1869 yılında Beypazarı kazasında rüşdiyeler açılmıştır. II. Abdülhamid'in tahta çıkışından önce, Ankara Sancağında 4 rüşdiye mektebi açılmıştır.²⁵¹ Ankara Sancağında, 1894-1895 yılında toplam 6 rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Bu rüşdiyelerin açılış tarihleri ve talebe sayıları şu şekildedir:

Tablo 4.5. Ankara sancağındaki rüşdiyelerin memur ve talebe sayıları (1894-1895)²⁵²

Merkez	Memur ve Öğretmen	Açılış Tarihi
Sivrihisar	3	1308
Kalecik	2	1298
Ayaş	3	1285
Beypazarı	2	1286
Nallıhan	2	1297
Yabanâbad	2	1305

²⁴⁸ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 92.

²⁴⁹ BOA, A. MKT. MHM Nr: 102/36 25 Rabiülevvel 1273 (23 Kasım 1856).

²⁵⁰ S.D.A.O., 1274 (1858), s. 131.

²⁵¹ Cengiz, *Ankara Sancağı'nda Modern Eğitim Kurumları (1865-1920)*, s. 145.

²⁵² Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, s.75-76.

1898 tarihli maârif salnamesine göre, Ankara Sancağı'nda 6 erkek rüşdiyesi, 1 kız rüşdiyesi olmak üzere, 7 rüşdiye bulunmaktadır. Bu rüşdiyelerin toplam 234 talebesi ve 17 muallimi bulunmaktadır. Ayrıca her rüşdiyede bir hademe bulunmaktadır.²⁵³

Tablo 4.6. Ankara sancağındaki rüşdiyelerdeki talebe ve muallim sayıları (1898)

Kaza	Muallim	Talebe	Hademe
Ankara (İnas)	2	21	1
Sivrihisar	3	68	1
Kalecik	2	30	1
Ayaş	3	42	1
Beypazarı	2	27	1
Nallıhan	3	3	1
Yabanâbad	2	15	1
Toplam:	17	234	7

Ankara Sancağında XIX. yüzyılın sonlarında 7 rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Bu rüşdiyelerde 2 veya 3 muallim bulunmaktadır. Talebe sayısı en fazla olan rüşdiye mektebi Sivrihisar'da, en az talebesi olan ise Nallıhan'dadır.

Ankara Sancağında, 1903 tarihli maârif salnamesine göre, eğitim yapan rüşdiyeler şunlardır:

1) Ankara Mekteb-i Rüşdiyesi: Ankara Vilayet merkezinde, 1865 tarihinde bölge ahalisi tarafından toplanan 28.000 kuruş ile bir hane satın alınarak açılmıştır.²⁵⁴ 1876 yılında mektebin 106 talebesi bulunmaktadır. Mektebin personelleri; Muallim-i evvel İbrahim Efendi, muallim-i sani Mustafa Hilmi Efendi, bevvâb Şahabettin Ağa'dır.²⁵⁵

2) Beypazarı Mekteb-i Rüşdiyesi: 1869 yılında, Beypazarı Kazasında açılan rüşdiyenin muallim-i evveli Halil Efendi'dir.²⁵⁶ 1903 yılında muallimi Abdulkadir Efendi'dir. Bu tarihte rüşdiyede, 49 talebe ve 1 hademe bulunmaktadır.²⁵⁷

3) Ayaş Mekteb-i Rüşdiyesi: Ayaş kazasında 1868 tarihinde açılmıştır. 1903 tarihinde muallim-i evvel Refik Efendi, muallim-i sani Eyüb Efendi, rik'a muallimi

²⁵³ S.N.M.U., 1316 (1898) s. 852-853.

²⁵⁴ BOA, *İ. MVL* Nr: 544/24474-3 6 Şaban 1282 (25 Aralık 1865).

²⁵⁵ S.D.A.O., 1293 (1876), s. 158.

²⁵⁶ S.D.A.O., 1287 (1870), s. 125.

²⁵⁷ S.N.M.U., 1321 (1903) s. 345.

Hakkı Efendi, Sülüs muallimi Sa'id Efendi'dir. Bu tarihte, mektebin 66 talebesi bulunmaktadır.²⁵⁸

4) Nallıhan Mekteb-i Rüşdiyesi: Nallıhan kazasında 1881 yılında açılmıştır. Muallim-i evvellik görevine Mahmud Efendi tayin edilmiştir. Mahmud Efendi Nallıhan rüşdiye mektebinde on dokuz yıl görev yapmıştır.²⁵⁹ 1903 yılında, Muallim-i evvel Mahmud Niyazi Efendi, Muallim-i sani ve hat muallimi Naki Efendi'dir. Bu tarihte mektepte, 45 talebe ve 1 hademe bulunmaktadır.

5) Yabanâbad Mekteb-i Rüşdiyesi: 1903 tarihinde, mektepte muallim-i evvel Hüseyin Hüsnü Efendi, Muallim-i sani Şükrü Efendi, Rık'a muallimim Hacı Efendi'dir. Bu tarihte, mektepte 20 talebe ve 1 hademe bulunmaktadır.²⁶⁰

6) Sivrihisar Mekteb-i Rüşdiyesi: Sivrihisar kazasında 1867 yılında açılmıştır. 1903 yılında muallim-i evvel İbrahim Efendi, muallim-i sani Ahmet Rahmi Efendi, rik'a muallimi Hüseyin Efendi'dir. Talebe sayısı 81'dir.²⁶¹

7) Kalecik Mekteb-i Rüşdiyesi: Kalecik kazasında 1881 yılında, kaza merkezinde bulunan iptidai mektebinin içerisinde açılmıştır. 1903 yılında Muallim-i evveli Ahmet Efendi, rik'a muallimi Kemalettin Efendi'dir. Bu tarihte, mektebin 39 talebesi ve 1 hademesi bulunmaktadır.²⁶²

8) Ankara İnas Rüşdiyesi: Ankara Sancak merkezinde, Yukarı Yüz mevkiinde İmaret cami yakınlarında, 1876 yılında eğitime açılmıştır. Ankara İnas Rüşdiyesinin inşa masrafları menafî sandığından karşılanmıştır.²⁶³ İlerleyen yıllarda mektebin eskiyen binası, 1896 yılında bin sekiz yüz kuruş harcanarak tamir ettirilmiştir.²⁶⁴ Mektebin 1903 tarihinde iki muallimesi bulunmaktadır. Muallime-i evvel Hacer Hanım, Nakış muallimesi ise Saide Hanım'dır. Bu tarihte, mektepte, 21 talebe ve 2 hademe bulunmaktadır.²⁶⁵ Ankara İnas Rüşdiyesinin talebe sayısı, bölgedeki erkek rüşdiyelerindeki talebe sayılarına göre daha azdır. Gayrimüslim mekteplerinin dışında, vilayetteki inas mekteplerinde, kız talebe sayıları oldukça düşüktür. Bölgedeki

²⁵⁸ S.N.M.U., 1321 (1903) s. 346.

²⁵⁹ Cengiz, *Ankara Sancağı'nda Modern Eğitim Kurumları (1865-1920)* s. 189.

²⁶⁰ S.N.M.U., 1321 (1903) s. 346.

²⁶¹ S.N.M.U., 1321 (1903) s. 346.

²⁶² S.N.M.U., 1321 (1903) s. 346.

²⁶³ BOA, MF. MKT, Nr: 34/185, 15 Rabiulevvel 1293 (10 Nisan 1876).

²⁶⁴ BOA, MF. MKT, Nr: 329/13, 25 Safer 1314 (5 Ağustos 1896).

²⁶⁵ S.N.M.U., 1321 (1903) s. 348.

Müslüman ahalinin, kız çocukların eğitimine yeteri kadar önem vermediği söylenebilir.

Tablo 4.7. Ankara sancağındaki rüşdiyelerdeki personel ve talebe sayıları (1903)²⁶⁶

Ayaş Rüşdiye Mektebi		
Muallim-i Evvel: Refik Efendi		
Muallim-i Sâni: Eyüb Efendi		
Rik'a Muallimi: Hakkı Efendi		
Sülüs Muallimi: Sait Efendi	Talebe:66	Hademe:1
Nallıhan Rüşdiye Mektebi		
Muallim-i Evvel: Mahmut Niyazi Efendi		
Muallim-i Sâni: Naki Efendi		
Hat Muallimi: Naki Efendi	Talebe: 45	Hademe:1
Yabanâbad Rüşdiye Mektebi		
Muallim-i Evvel: Hüseyin Hüsnü Efendi		
Muallim-i Sâni: Şükrü Efendi		
Rik'a Muallimi: Hacı Efendi	Talebe: 20	Hademe:1
Sivrihisar Rüşdiye Mektebi		
Muallim-i Evvel: İbrahim Efendi		
Muallim-i Sâni: Ahmet Rahmi Efendi		
Rik'a Muallimi: Hüseyin Efendi	Talebe:81	Hademe:1
Kalecik Rüşdiye Mektebi		
Muallim-i Evvel: Ahmet Efendi		
Rik'a Muallimi: Kemalettin Efendi	Talebe: 39	Hademe:1
Ankara İnas Rüşdiyesi		
Muallime-i Evvel: Hacer Hanım		
Nakış Muallimesi: Saide Hanım	Talebe:21	Hademe:2

Ankara Sancağındaki kazalardaki, rüşdiye mektepleri kaza merkezlerinde kurulmuştur. Rüşdiye mektepleri genellikle kaza merkezlerinde bir bina kiralanarak açılmıştır. Maddi imkansızlıklardan dolayı, yeni bir rüşdiye binası inşa edilememiştir. Rüşdiyeler arasında en çok talebe Sivrihisar Rüşdiyesi'ndedir. En az talebe ise Yabanâbad rüşdiye mektebindedir.

4.1.4. Ankara İdadi Mektebi

Osmanlı Devleti'nde, vilayetlerde idâdîlerin açılması, 1885 yılından sonra gerçekleşmiştir. Ankara, Kırşehir, Çankırı, İzmir, Konya, Kastamonu, Trabzon, Sivas,

²⁶⁶ S.N.M.U., 1321 (1903) s. 346-348.

Elâzığ, Üsküp, Priştine, Selânîk, Serfice, Gümülcine, Manisa, Adana, Halep, Kudüs, Maraş, Teke, Bitlis, Muş, İzmit ve Rodos şehirlerinde idâdî okulların açılmasına karar verilmiş ve inşasına başlanmıştır.²⁶⁷

Padişahın emri ile vilayet merkezlerinde ve livalarda idâdî mekteplerinin açılmasına karar verilmesinin ardından, Ankara idâdî mektebinin inşası için uygun arazi aranmaya başlanmıştır. Ankara Valisi Sırrı Paşa, uygun arazinin bulunabilmesi için bir heyet oluşturmuştur. Mektep binasının uygun bir yere inşa edilmesi için, Ankara halkının da fikrine başvurularak, Ankara Vilâyet Gazetesine ilan verilmiştir. 6 Ocak 1885 tarihinde, Ankara Belediye Meclis ve Mahkeme Üyeleri, Ankara kumandanı, hükümet memurları ve halk davet edilerek, seçilecek arsanın nerede olması gerektiği müzakere edilmiştir.²⁶⁸

Yapımına karar verilen idâdî mektebinin yapımı için Ankara’da taş ustası bulunmamasından dolayı Trabzon’dan taş ustaları getirtilmiştir. 1885 yılında mektebin inşasına başlanmıştır. 1886 yılında “*mektebi-i kebir-i idâdînin umur-ı tahriri ve hesap işlerine nezaret etmek için Tedkik-i Muhasebat-ı Belediye Komisyonu Kâtibi Salih Efendi tayin edilmiştir*”.²⁶⁹ Ekonomik yetersizliklerden dolayı idâdî mektebinin yapımı tamamlanamamış ve 1887 yılında bir bina kiralanarak eğitime burada başlanmıştır.

1898 tarihli maârif salnamesinde, Ankara İdadi Mektebi’nin açılış tarihi 1890, yapım masrafı 592.813 kuruş olarak belirtilmiştir. Mektebin inşa masrafının ise maârif hisse-i ianesinden karşılandığı belirtilmiştir.²⁷⁰ 1890 yılında yapımı tamamlanan idâdî binasında, öğrenim süresi 7 yıl olarak eğitime başlanmıştır. Ankara İdadi Mektebinin açılmasından kısa süre sonra, uzak mesafelerden gelemeyen öğrenciler için leyli bölüm de açılmıştır. 1893’te Ankara Maârif Müdüriyetine gönderilen telgrafta, leyli talebelerin mevcudu sorulmuştur.²⁷¹ Aynı yıl Ankara idadi mektebi için matbaa inşasına başlanmış ve mektep için bir matbaa inşa edilmiştir.²⁷² Mektebin 1896-1897 öğretim yılında 21 yatılı öğrencisi bulunmaktadır.²⁷³

²⁶⁷ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitin Sistemi*, s. 119.

²⁶⁸ Cengiz, *Ankara Sancağı’nda Modern Eğitim Kurumları (1865-1920)* s. 213.

²⁶⁹ BOA, MF. MKT Nr: 94/90, 9 Zilkade 1304 (30 Temmuz 1887).

²⁷⁰ S.N.M.U., 1316 (1898) s. 871.

²⁷¹ BOA, MF. MKT Nr: 195/27, 2 Şaban 1311 (8 Şubat 1894).

²⁷² Ankara Vilayet Gazetesi, Nr: 959, 8 Kanunuevvel 1308 (20 Aralık 1893).

²⁷³ S.N.M.U., 1316 (1898) s. 849.

Ankara Mekteb-i İdadisinde, 1896-1897 eğitim yılında 83 gündüzlü, 26 yatılı öğrenci olmak üzere toplam 109 öğrenci bulunmaktadır. 109 öğrencinin 87'si Müslüman, 22'si ise gayrimüslimdir.

Tablo 4.8. Ankara mekteb-i idâdîsi öğrenci sayıları (1896-1901)²⁷⁴

Eğitim Yılı	Yatılı		Gündüzlü		Toplam			
	Ücretli		Ücretsiz					
	Müslüman	Gayrimüslim	Müslüman	Gayrimüslim	Müslüman	Gayrimüslim		
1896-1897	9	1	15	1	63	20	87	22
1897-1898	2	1	16	-	54	12	72	13
1898-1899	4	2	20	-	70	15	94	17
1899-1900	10	-	16	-	88	8	114	8
1900-1901	15	2	17	-	166	15	198	17

1896-1901 tarihleri arasında, Ankara Mekteb-i İdadîsi'nin öğrenci sayısı incelendiğinde, öğrenci sayılarında her yıl artış olduğu anlaşılmaktadır. Gayrimüslim talebe sayısı çok azdır. Ulaşım imkânı olmayan bölgelerden mektebe gelemeyen talebeler için, günümüzdeki pansiyonlu okul uygulamasının benzeri şeklinde, mektebe yatılı talebeler de alınmıştır. Ankara İdadi Mektebi'ndeki personel sayıları her yıl değişmekle birlikte, 1900 senesinde 20 personel görev yapmaktadır. Mektebin 1900 tarihinde personelleri şu şekildedir:

Tablo 4.9. Ankara mekteb-i idâdîdeki görevli personeller (1900)²⁷⁵

Görevi	Görevlinin Adı
Müdür, Kimya, Fransızca ve Mevalid muallimi	Süleyman Efendi
Muavin-i Evvel, Lisan-ı Osmani muallimi	Mehmed Muharrem Efendi
Muavin-i Sani, Malumat-ı Nafia, Hendese, Makine Kozmoğrafya, Müsellesat.	Refet Efendi
Muavin-i Salis, Edebiyat, Ahlak, Usul Defteri, Kitabet-i Resmiye muallimi	Ömer Fevzi Efendi

²⁷⁴ S.N.M.U., 1316 (1898) s. 849; S.N.M.U., 1317 (1899) s. 947, S.N.M.U., 1318 (1900) s. 1055, S.N.M.U., 1319 (1901) s. 377, S.N.M.U., 1321 (1903) s. 343.

²⁷⁵ S.V.A., 1320 (1900), s. 79.

Tablo 4.9. (devam)

Akaid, Fıkıh-ı Şerif ve Arabi muallimi	İsmail Efendi
Arabi ve Farsi muallimi	Muhammed Raşit Efendi
Coğrafya ve Hesap muallimi	Şakir Efendi
Hikmet, Fransızca, Tarih, Servet ve Cebir muallimi	Şefik Efendi
Hüsn-i Hat muallim	Kasım Efendi
Resim muallimi	Hüseyin Efendi
Ermenice muallimi	Mehmed Feyzi Efendi
Kâtip ve Mubayaa memuru	Seyid Ali Efendi
Ambar memuru	Muharrem Efendi
Tabip	Vasilaki Efendi
Hademe	6 tane

Ankara İdadi Mektebinde, 1900 tarihinde, toplam 20 görevli personel bulunmaktadır. Mektepte Fransızca, Arapça, Farsça ve Ermenice gibi yabancı dil derslerinin olduğu anlaşılmaktadır. Ankara Vilayetinde, Ermeni milleti nüfusunun fazla olmasından dolayı, Ermenice'nin, lisan dersi olduğu söylenebilir. Mektepte, muallimlerin dışında kâtip, ambar memuru ve tabip gibi görevliler de bulunmaktadır. Vilayetteki diğer idadi mekteplerinden farklı olarak mektepte bir tabip görevlendirilmiştir. Bu durum mektepteki öğrenci ve personeller için olumlu bir durumdur. Yıllar içinde Mektebin personel sayısı çok değişmemekle birlikte, mektepte farklı müdür, müdür muavini ve muallimler görevlendirilmiştir. 1907 tarihinde Ankara İdadi Mektebi'nde görevli personeller şunlardır:

Tablo 4.10. Ankara mekteb-i idâdîdeki görevli personeller (1907)²⁷⁶

Görevi	Görevlinin Adı
Müdür	Ahmed Edip Bey
Muavin-i Evvel	Halil Kadri Efendi
Muavin-i Sani	Ferid Efendi
Muavin-i Salis	Emin Efendi
Muallim	Kasım Efendi
Muallim	Raşid Efendi
Muallim	Faik Efendi
Muallim	Abdurrahim Efendi
Muallim	Feyzi Efendi
Muallim	Galip Efendi
Muallim	Mülazım Celal Efendi

²⁷⁶ S.V.A., 1325 (1907), s. 72.

Tablo 4.10. (devam)

Muallim ve İmam	Şefik Efendi
Muallim	Viçin Efendi
Muallim	Fevzi Efendi
Tabib	Vasilaki Efendi
Kâtip ve Mubayaa memuru	Seyid Ali Efendi
Ambar ve Debboy memuru	Muharrem Efendi
Mubassır	Ziya Efendi

Ankara İdadi Mektebi'ndeki görevli personeller incelendiğinde, farklı yıllarda farklı idareci ve muallimlerin görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Vilayetteki diğer idadi mekteplerine göre, Ankara İdadisinde muallim ve personel sayısı daha fazladır. 1900-1907 tarihleri arasında mektepte, müdür, müdür muavinleri, muallimler değişmiş olsa da kâtip, ambar memuru ve tabip gibi görevli kişiler değişmemiştir.

4.1.5. Meslek Okulları

4.1.5.1. Ankara Numune Çiftliği ve Çoban Mektebi

Tarımda verimliliği artırmak ve zirai üretim tekniklerini geliştirmek için gerek duyulan, kalifiye elemanları yetiştirecek ziraat mekteplerinin ilki, 1847 yılında İstanbul'da açılmıştır. Ardından Selanik, İzmir ve Edirne vilayet merkezlerinde açılan ziraat mektepleri ve numune çiftlikleriyle, tarım ile hayvancılıkta yeni yöntemlerle üretimi artırmak hedeflenmiştir. Ankara, Sivas, Konya, Adana, Bursa, Suriye ve Halep'te numune tarlaları ile numune çiftlikleri açılması kararlaştırılmış, açılacak bu çiftliklerin, aşar vergisinden muaf tutulması Şura-yı Devlet'te karara bağlanmıştır.²⁷⁷

Ankara vilayet merkezinde, yörenin en önemli geçim kaynaklarından olan tiftik keçilerinin nasıl besleneceği, keçilere uygulanacak tedavi yöntemleri, üremeleri ve korunmaları gibi konuların bilimsel yöntemlerle öğretilmesi için, Numune Çiftliği ve Çoban Mektebi açılmasına karar verilmiştir. Bu karar, 8 Ekim 1888'de Meclis-i Vekâlet'te alınmıştır. Mektebin açılması için 1 başkan ve 4 azadan oluşan bir komisyon kurulmuştur.²⁷⁸ Öncelikle, mektep ve numune çiftliği için uygun arazinin satın alınması gerçekleşmiştir. Ancak seçilen arazinin aranan niteliklerde olmamasından dolayı, mektebin inşasında gecikme yaşanmıştır. Ardından 6 Mayıs 1895'te, mektebin temeli atılmıştır.²⁷⁹ Temel atıldıktan kısa bir süre sonra mektebin

²⁷⁷ BOA, *İTNF*. Nr: 1/19, 1 Cemazeyilevvel 1310 (21 Kasım 1892).

²⁷⁸ Cengiz, *Ankara Sancağı'nda Modern Eğitim Kurumları (1865-1920)* s. 295.

²⁷⁹ Keskin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Ziraat Eğitiminin Yaygınlaşması: Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi", s. 91.

içinde bulunan ahırlar, süthane ve ağıl inşası tamamlanmıştır. Mektep içerisinde yapılan binaların faaliyete geçmesi için ziraat araç gereçleri alınması istenmiştir. Bursa ve Ankara numune çiftliklerine Avrupa'dan sebze ve meyve kurutmak için makineler satın alınmıştır.²⁸⁰

1896 yılında Numune Tarlası ve Çoban mektebinin müdürlük görevi, devlet tarafından ziraat eğitimi alması için Fransa'ya gönderilen Agotan Efendi'ye verilmiştir. Ardından Timolyon Efendi, müdür olarak tayin edilmiştir. Timolyon Efendi, Halkalı Ziraat Mektebi'ne tayin edilince, yerine Leon Efendi müdür olarak getirilmiştir.²⁸¹ 1900 tarihli Ankara Vilayet Salnamesinde Numune Tarlası ve Çoban Mektebi Müdürü, ziraat müfettişi Manuk Efendi, Müdür Muavini Tahsin Bey Kâtip Said Efendi olarak gösterilmiştir.²⁸² 1907 tarihli Ankara Vilayet Salnamesinde, Ziraat Müfettişi Mehmed Şevki Efendi, Müdür Fuad Efendi, Muavin Said Efendi, ameliyat muallimi Hüseyin Efendi olarak gösterilmiştir.²⁸³

Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi'nde, çiftçi ailelerin çocuklarına teorik ve uygulamalı eğitim verilerek, tarımsal üretimin artması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, mektep açıldıktan sonra yakın çevreden bulunan, 10 talebe mektebe alınmıştır. Ancak talebelere ödenmesi gereken aylık 50 kuruşun ödenememesinden dolayı, talebeler mektepten ayrılmıştır.²⁸⁴ İlerleyen yıllarda mektebe alınacak talebelerin kayıt ve kabul şartları yeniden düzenlenmiş olsa da mektep, 1. Dünya Savaşı yıllarında kapanmıştır.

4.1.5.2. Ankara Sanayi Mektebi

Osmanlı Devleti'nde mesleki-teknik eğitimin ilk örneği Mithat Paşa'nın açtığı "İslahhane" olmuştur. 1863'te Niş'te açılan ilk ıslahhaneden sonra, birkaç yıl içinde Anadolu ve Rumeli'deki birçok vilayette yeni ıslahhaneler açılmıştır.

Ankara Vilayetinde, ıslahhane mektebinin ne zaman açıldığı tam olarak bilinmese de 1871 yılında açıldığı düşünülmektedir. 1872'de Ankara İslahhanesinde, idare reisi Ahmed Efendi ve ıslahhane müdürü olarak da Emin Bey bulunmaktadır.²⁸⁵

²⁸⁰ BOA, ŞD. Nr: 584/27 27 Safer 1312 (30 Ağustos 1984).

²⁸¹ Cengiz, *Ankara Sancağı'nda Modern Eğitim Kurumları (1865-1920)* s. 307.

²⁸² S.V.A., 1318 (1900), s. 100.

²⁸³ S.V.A., 1325 (1907), s. 82.

²⁸⁴ Keskin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Ziraat Eğitiminin Yaygınlaşması: Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi", s. 98.

²⁸⁵ Cengiz, *Ankara Sancağı'nda Modern Eğitim Kurumları (1865-1920)* s. 282.

Ankara’da 1871 yılında açıldığı düşünülen ıslahhane, 1876 tarihli Ankara Vilayet Salnamesinde, Mekteb-i Sanayi olarak geçmektedir. Bu tarihte, mektepteki personel ve öğrenci sayısı şu şekildedir:²⁸⁶

Tablo 4.11. Ankara sanayi mektebi personelleri (1876)

Matbaa-yı Vilayet ve Mekteb-i Sanayi			
Müdür Arastakis Efendi <i>Üçüncü Mecidi</i>		Gazete Muharriri Ahmed Kadri Efendi	
Kâtip Muhammed Münib Efendi		Muallim-i Sıbyan Hasan Şükrü Efendi	
Sermürettib Abdulkadir Efendi		Litoğraf ustası Ömer Hayri Efendi	
Refiki Muhammed Yahya Efendi		Muavini Seyyid Muhammed Efendi	
Sikke-zen ve Gazete Müvezzi’i Hüseyin Efendi			
Şâkirdân		Şâkirdân	
Nefer		2	
4			
Terzi Ustası Viçan		Kunduracı Ustası Sinan	
Kalfa Peter	Diğeri Andon	Kalfa Hristo	Diğeri Vasil
Şâkirdân		Şâkirdân	
Nefer		10	
10			
Kırşehir’den Celb Edilen Kaliçe Ustası Osman		Debbağhaneye Gönderilen	
ve Zevcesi			
Şâkirdân		Şâkirdân	
Nefer		5	
10			

1876 yılında Ankara Sanayi Mektebinde mürettiblik, litografi, terzilik, kunduracılık, kaliçecilik, debbağlık gibi meslek dalları öğretilmektedir. Mektepte, toplam 41 öğrencinin eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. Mektepte 1 müdür, 1 kâtip, 1 sıbyan muallimi, 6 meslek ustası ve 4 kalfa çalışmaktadır.

1878 yılında, mektepteki öğrenci ve personel sayısının bir hayli azaldığı görülmektedir. 1878 tarihli Ankara Vilayet Salnamesinde, Ankara Sanayi Mektebinde öğrenci sayısını 10’a düşüğü anlaşılmaktadır. Bu tarihte mektepte sadece, kunduracılık, terzi ve debbağlık gibi meslek dallarının kaldığı ve usta sayısının azaldığı anlaşılmaktadır.²⁸⁷

²⁸⁶S.V.A., 1293 (1876) s. 60.

²⁸⁷ Koç, *Osmanlı Kent Yıllıklarında Ankara*, s. 213.

Tablo 4.12. Ankara sanayi mektebi personelleri (1878)

Mekteb-i Sanayi	
Arastakis Efendi <i>Dördüncü Mecidi</i>	
Kâtip Münib Efendi	Kunduracı Ustası Simonaki
Muallim-i Sıbyan Abdullah Efendi	Refiki Ahmed Çavuş Şakirdân
Debbağhaneye Gönderilen Şakirdân	Nefer
Nefer	8
2	Muzika Ustası Petraki Efendi
Bevvâb ve Vekil-i Harc Süleyman Ağa	
Terzi Ustası Viçin	
Refiki Ahmed Çavuş	

II. Abdülhamid'in cülûsunun 25. yıldönümü olan 1900 senesi sonlarında, mektep yeniden canlandırılmaya çalışılmış, diğer vilayetlerde olduğu gibi padişahın adına izafeten Sanayi Mektebi, Hamidi Sanayi Mektebi olarak adlandırılmıştır.²⁸⁸ Bu tarihten itibaren mektebi canlandırma faaliyetleri devam etmiş, Avrupa'dan araç-gereç ithal edilmiştir. Mektebe, 1904 yılında modeli yapılmak üzere, Avrupa'dan üç adet çamaşır makinesi alınmıştır. Alınan bu makineler gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.²⁸⁹

1907 senesinde Hamidi Sanayi Mektebinde; makine, cebir, hendese, hesap, usûl-ı defteri, ahlak, ilm-i eşya, İslam Tarihi, coğrafya-yı Osmani ve umumi, Kur'an-ı Kerim, ulum-i diniye, Arapça, Farsça, hüsn-i hat gibi dersler okutulmuştur. Bu dönemde mektepteki mevcut sanatlar; mürettiblik, marangozluk, nessacılık, kunduracılık ve arabacılıktır. 1907 senesinde mektebin talebe sayısı ise 100'dür.²⁹⁰

4.1.5.3. Ankara Darülmualлимîn-i İptidaisi

Tanzimat Döneminde açılmaya başlayan iptidai mekteplerine, öğretmen yetiştirmek için açılan Darülmualлим-i iptidai okulları, taşrada 1875'ten sonra açılmaya başlanmıştır.

Ankara Darülmualлим-i iptidai mektebi, 1884 yılında, Hamidiye Medresesi'nin şubesi olan Nakşibendi Hazretleri civarındaki bina kiralanarak açılmıştır.²⁹¹ Aylık 300

²⁸⁸ Keskin, "Bozkırda Teknik Eğitim Teşebbüsü: Ankara Sanayi Mektebi", s. 71.

²⁸⁹ BOA, ŞD. Nr: 596/8 29 Recep 1322 (9 Ekim 1904).

²⁹⁰ S.V.A., 1325 (1907) s. 74.

²⁹¹ Ankara Vilayet Gazetesi, Nr: 928, 16 Kanunuevvel 1308 (28 Aralık 1892).

kuruş masrafla kiralanan binada, 1906 yılına kadar eğitime devam edilmiştir.²⁹² 1886 yılında Ankara Vilayetinde açılan Darülmualimîn'e, Avlonya Rüşdiyesi muallim-i evveli Raşid Efendi aylık 600 kuruş maaşla muallim tayin edilmiştir.²⁹³

1898 tarihli maârif salnamesinde, Ankara Darülmualimîn-i iptidai mektebinin muallimi Raşid Efendi'dir. Mektebin 10 talebesi ve 1 hademesi bulunmaktadır.²⁹⁴ 1899 tarihli maârif salnamesinde Darülmualimin-i iptidai şubesi ile ilgili, 1898 tarihli maârif salnamesindeki bilgiler aynen geçmektedir. Öğrenci sayısı ve muallimi değişmemiştir.²⁹⁵

1900 senesinde mektebin muallimi değişmiştir. 1900 tarihli maârif salnamesine göre mektebin muallimi, Abdurrahim Efendi'dir. Mektebin talebe sayısı 10'dur.²⁹⁶

1901 senesinde, Darülmualimin-i iptidai mektebinin muallimi Abdurrahim Efendi'dir. Bir önceki seneye göre öğrenci sayısının artarak, 14'e yükseldiği anlaşılmaktadır. Bu tarihte mektebin hademe sayısı 1'dir.²⁹⁷

1903 tarihli maarif salnamesinde, Abdurrahim Efendi'nin muallimliği devam etmektedir. Bu tarihte öğrenci sayısı 17'ye yükselmiştir.²⁹⁸ 1907 tarihli Ankara Vilayet Salnamesinden Abdurrahim Efendi'nin 1907 yılında da mektebin muallimliğine devam ettiği anlaşılmaktadır.²⁹⁹

Tablo 4.13. Ankara darülmualim-i iptidai mektebi öğrenci ve personel sayıları³⁰⁰

Öğretim Yılı	Müderri	Öğrenci Sayısı	Hademe
1898	Raşid Efendi	15	1
1899	Raşid Efendi	10	1
1900	Abdurrahim Efendi	10	1
1901	Abdurrahim Efendi	14	1
1903	Abdurrahim Efendi	17	1
1907	Abdurrahim Efendi	?	?

²⁹² Cengiz, *Ankara Sancağı'nda Modern Eğitim Kurumları (1865-1920)* s. 254.

²⁹³ BOA, MF. MKT. Nr: 152/49. 3 Rabiulahir 1310 (25 Ekim 1892).

²⁹⁴ S.N.M.U., (1316) 1898, s. 852.

²⁹⁵ S.N.M.U., (1317) 1899, s. 949.

²⁹⁶ S.N.M.U., (1318) 1900, s. 1057.

²⁹⁷ S.N.M.U., (1319) 1901, s. 379.

²⁹⁸ S.N.M.U., 1321 (1903), s. 345.

²⁹⁹ S.V.A., 1325 (1907), s. 76.

³⁰⁰ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 852; 1317 (1899), s. 949, 1318 (1900), s. 1057, 1319 (1901), s. 379.

Yeni açılacak iptidai mekteplerine, öğretmen yetiştirmek için kurulan Darümuallim-i iptidai mektebinin talebe sayılarını incelediğimizde, sayının çok az olduğu anlaşılmaktadır. Yeni öğretim yöntemleri ile iptidai mekteplerinde eğitim vermesi planlanan muallimlerin sayısının yetersiz olması, vilayet genelinde iptidai mekteplerinin açılmasına engel olduğu söylenebilir.

4.1.6. Ankara Sancağındaki Gayrimüslim Mektepleri

Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimler, kendi mensup oldukları cemaatler bünyesinde okullar açmıştır. Islahat Fermanı'nın ilanından sonra, gayrimüslimlere ve azınlıklara tanınan haklar neticesinde, gayrimüslim okullarının sayısı artmıştır. Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin açtıkları okullar dışında, yabancı milletlerin, misyonerlik faaliyetleri adına açtıkları okulların sayısı da bir hayli fazladır.

II. Abdülhamid döneminde, Ankara Sancağında yaşayan gayrimüslim cemaatlere ait okulların sayısı, 1898 tarihli maârif salnamesine göre 4'tür.³⁰¹ Bu okulların 2'si Katolik, 2'si de Rum okuludur. 1899 ve 1900 tarihli maârif salnamelerinde bu okulların sayısında bir değişiklik olmadığı tespit edilmiştir. Bu okulların dışında kayıtsız ve ruhsatsız eğitim ve misyonerlik faaliyeti yapan mektepler de bulunmaktadır. Zararlı faaliyetleri dikkat çeken gayrimüslim mekteplerinin veya muallimlerin maarif nezaretine bildirildiği durumlar yaşanmıştır. Buna örnek olarak, Sivrihisar Ermeni Mektebi Fransızca muallimi Agop Kalpakçıyan'ın, bölgedeki tren yolu hattında gezerek tren yolcuları ve muallimler aracılığıyla zararlı kitaplar getirttiği, bu duruma önlem alınması gerektiği, maarif nezaretine bildirilmiştir.³⁰² Maârif salnamelerine göre, Ankara'nın merkezinde bulunan cemaat okulları tablodaki gibidir:

Tablo 4.14. Ankara sancağındaki cemaat okullarına ait bilgiler³⁰³

Kaza	Cemaati	Ruhsat Sahibi	Derecesi	Talebe Sayısı	Yapılış Tarihi	Ruhsat Tarihi
Ankara	Katolik	Ser Piskopos Ohannes Efendi	Rüşdi	400 erkek	1876	1890
Ankara	Katolik	Ser Piskopos Ohannes Efendi	Rüşdi	250 kız	1853	1890
Ankara	Rum	Ananyadi Efendi	Rüşdi	194 kız	1883	1890
Ankara	Rum	Ananyadi Efendi	Rüşdi	185 erkek	1869	1890

³⁰¹ S.N.M.U., 1317 (1899), s. 866.

³⁰² BOA, BEO, Nr: 151/11265, 19 Recep 1310 (11 Mart 1890)

³⁰³ S.N.M.U., 1317 (1898), s. 867.

Ankara Sancağında Katolik ve Rumlara ait toplam 4 rüşdiye mektebinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Gayrimüslim mekteplerinde öğrenci sayıları, Osmanlı rüşdiyelerine göre oldukça fazladır. Gayrimüslim tebaanın, kız çocuklarının eğitime daha çok önem verdiği, talebe sayılarından ortaya çıkmaktadır. XX. yüzyılın başlarında Ankara İnas Rüşdiyesinde 20 civarı talebe varken, Katolik kız rüşdiyesinde 250, Rum kız rüşdiyesinde 194 talebe bulunmaktadır.

Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin, kendi çocuklarına eğitim vermek için açılan okulların dışında, Osmanlı topraklarında yabancı devletler tarafından açılan okulların sayısı da fazladır. XIX. yüzyıla gelinceye kadar, bağlayıcı bir nizamnamenin olmamasını fırsat bilen yabancı devletler Osmanlı topraklarında, istedikleri sayıda okul açmıştır. 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile yabancı okulların açılmasının bir düzene konulması amaçlanmıştır. Özellikle nizamnamenin 129. maddesinde, yabancı devletlerin Osmanlı topraklarında okul açmaları, belirli bir düzene sokulmuştur.³⁰⁴

Yabancı okulların faaliyetlerinden rahatsız olan II. Abdülhamid, Maârif-i Umumiye Nizamnamesinin 129. maddesinin düzenlenmesi yönünde emir vermiştir. Bunun üzerine Maârif Nezareti tarafından bir kanun nizamnamesi hazırlanmıştır. Sultan II. Abdülhamid devrinde, yabancı okullara uygulanan, sıkı takip politikasına rağmen, okulların sayısı iyice artmıştır. 30 Aralık 1891 tarihli irade ve maârif müdürlerinin görevlerine dair bir talimatname ile, açılacak okullara irade alma mecburiyeti getirilmiştir.³⁰⁵

Osmanlı topraklarında, özellikle gayrimüslim tebaanın yoğun yaşadığı bölgelerde, yabancı okullarının sayısı fazladır. XX. yüzyılın başlarında Ankara Vilayetinde, 3 Fransız ve 4 Amerikan okulu olmak üzere, 7 tane yabancı devlet okulu bulunmaktadır. Bu okulların 6 tanesi, gayrimüslim nüfusunda çoğunlukta olduğu Kayseri Sancağında bulunmaktadır. Ankara Vilayet merkezinde ise sadece 1 tane Fransız Mektebi bulunmaktadır. 1892 yılında, Ankara vilayet merkezindeki Fransız Mektebi, Katolik Mahallesi Hisarönü mevkiinde, erkek talebelere eğitim vermek üzere Fransız Frerler rahipleri tarafından açılmıştır.³⁰⁶

³⁰⁴ Haydaroglu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, s. 17.

³⁰⁵ Şamil, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, s. 9.

³⁰⁶ Cengiz, *Ankara Sancağı'nda Modern Eğitim Kurumları (1865-1920)*, s. 349.

Tablo 4.15. Fransız frer mektebi sayısal verileri³⁰⁷

Bulunduğu Mevki	Tesis Tarihi	Ruhsat Durumu	Okulun Süresi	Müdür	Talebe Sayısı	Öğretmen Sayısı
Ankara Katolik Mahallesi, Hisarönü Mevkii	1893	1901 Anlaşması	7 sınıf İptidai ve Rüşdi	Müdür Olkober	300 Erkek	16 Erkek 13 Fransız 3 Osmanlı

Ankara’da 1892 yılında açılan “*Ecole de Freres de la Doctrine Chretienne*” adlı mektepte, iptidai ve rüşdiye derecesinde 7 sınıf bulunup, mektepte 300 öğrenci eğitim görmüştür. Osmanlı tebaasından, gayrimüslim öğrencilerin bulunduğu mektepte, Müslüman öğrenciler yer almamıştır. Mektepte görevli 16 muallimden 13’ü Fransız ve 3’ü Osmanlı tebaasındandır.³⁰⁸

4.2. Çorum Sancağındaki Eğitim Kurumları

Çorum Sancağında bulunan eğitim kurumları; medreseler, sıbyan mektepleri, ipitadi mektepleri, rüşdiye mektepleri, idadi mektepleridir. Bu bölümde, Çorum Sancağında bulunan mekteplerin, bulundukları bölge, talebe ve muallim sayıları, tespit edebildiğimiz kadarıyla aktarılmaya çalışılmıştır.

4.2.1. Çorum Sancağındaki Medreseler

Çorum Sancağında, 1897-1900 tarihleri arasında, toplam 36 medrese bulunmaktadır. Bu medreselerin, 10 tanesi Çorum merkezinde yer almaktadır. Sungurlu kazasında 11, İskilip kazasında 9 ve Osmancık kazasında 6 medrese yer almaktadır.³⁰⁹ Çorum Sancağında bulunan medreseler şunlardır:

1) Cami-i Kebir Medresesi: Çorum’un merkezinde yer alan medrese, Ulu Camii avlusunun doğusundan başlayıp, kuzeyine kadar devam eden odalardan oluşmaktadır.³¹⁰ Ulu Camii Medresesi olarak da anılan medresede, 1902-1903 tarihlerinde 25 oda bulunmaktadır.³¹¹ Alaeddin Selçukî tarafından kurulduğu bilinen medrese, Evliya Çelebi tarafından Murad Han medresesi olarak adlandırılmıştır. Bu medrese, Çorum’daki diğer medreselere göre daha meşhurdur.³¹² 1898, 1899 ve 1900

³⁰⁷ Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti’nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005, s. 199.

³⁰⁸ Cengiz, *Ankara Sancağı’nda Modern Eğitim Kurumları (1865-1920)*, s. 349.

³⁰⁹ S.N.M.U., 1316 (1897), s. 860-863; 1317 (1898), s. 954-957; 1318 (1899), s. 1062-1065.

³¹⁰ Abdulkadir Dündar, "Çorum Şehri ve Mimari Yapıları (XIX. Yüzyılın Sonlarındaki Bir Harıta Göre)", *Dini Araştırmalar*, 2007, C:9 S:27, s.199.

³¹¹ S.V.A., 1320, (1902), s. 250.

³¹² Selma Turhan Sarıköse, "XIX. Yüzyıl Çorum Medreseleri ve Çorumlu Müderrisler" *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu 28-30 Nisan 2016*, Çorum 2016, C.1, s. 824.

tarihli maârif salnamelerini göre, medresede 25 talebe eğitim görmektedir. Bu tarihlerde medresenin müderrisi Osman Efendi'dir.³¹³

2) Süleyman Fevzi Paşa Medresesi: Ulu Camiinin kuzeyinde, Çöplü Mahallesi'nde bulunan medrese, sadaret kethüdalığından, reisülküttaplığa kadar farklı devlet hizmetlerinde görev almış, Süleyman Fevzi Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Büyük bir avlunun doğu ve kuzeyindeki odalardan, kubbeli ve kargir olarak inşa edilen medresede, 1898, 1899 ve 1900 tarihli maârif salnamelerine göre, 15 talebe eğitim görmektedir. Bu tarihlerde, medresenin müderrisi Mustafa Efendi'dir.³¹⁴

3) Ölçekkoğlu Medresesi: Ulu Camiinin kuzeybatısında yer alan medrese, Ölçek zâde el- Hâc Hasan Ağa b. el- Hâc Hasan Ağa tarafından, Çöplü Mahallesi'nde inşa ettirilmiştir. Medresenin, 1825 tarihli vakfiyesinden, 1824'te inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu medresenin sekiz odası bulunmaktadır.³¹⁵ 1898 tarihinde, medresenin 30 talebesi vardır. Müderrisi Hasan Efendi'dir.³¹⁶

4) Muzaffer Bey Medresesi: Medrese Mahallesi'nde, Muzaffer Paşa Camiinin kuzeyindeki avluda bulunan medrese, Muzaffer Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Medresenin, 1699'da faaliyette olduğu bilinmektedir.³¹⁷ 1898 tarihli maârif salnamesine göre, medresenin 13 talebesi vardır. Bu tarihte medresenin müderrisi Şamlızâde Abdullah Efendi'dir.³¹⁸

5) Kurdoğlu Medresesi: Kurdzâde Zaim Hacı Süleyman tarafından, Emir Ahmet Mahallesi'nde inşa ettirilmiştir. 14 odalı olan medresenin 1749'da yapıldığı anlaşılmaktadır.³¹⁹ Medresenin, 1899 tarihinde 35 talebesi bulunmaktadır. Medresede bu tarihte, Ahmed ve Nuri Efendi isimli, 2 müderris bulunmaktadır.³²⁰

6) Hacı Osman Efendi Medresesi: Haritada, Karakeçili Mahallesi'nde, maârif salnamesinde ise, Hacı Nasrullah Mahallesi'nde bulunduğu gösterilmiştir. Medrese, kare bir avlunun doğu, batı ve kuzeyine yerleştirilen odalardan meydana gelmiştir.³²¹ Medrese, Alaybeyi zâde Hacı Osman Efendi tarafından yaptırılmıştır. Hacı Osman

³¹³ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 860-863; 1317 (1899), s. 954-957; 1318 (1900), s. 1062-1065.

³¹⁴ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 860-863; (1317) 1899, s. 954-957; (1318) 1900, s. 1062-1065.

³¹⁵ Sarıköse, "XIX. Yüzyıl Çorum Medreseleri ve Çorumlu Müderrisler", s. 828.

³¹⁶ S.N.M.U., 1317 (1898), s. 860-861.

³¹⁷ Sarıköse, "XIX. Yüzyıl Çorum Medreseleri ve Çorumlu Müderrisler", s. 827.

³¹⁸ S.N.M.U., 1317 (1898), s. 860-861.

³¹⁹ Sarıköse, "XIX. Yüzyıl Çorum Medreseleri ve Çorumlu Müderrisler", s. 827.

³²⁰ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 954-955.

³²¹ Dündar, "Çorum Şehri ve Mimari Yapıları (XIX. Yüzyılın Sonlarındaki Bir Haritaya Göre)", s. 199.

Efendi Medresesi olarak da bilinmektedir. Medresenin, 1900 tarihinde, 30 talebesi bulunmaktadır. Medresenin bu tarihteki müderrisi, Mustafa Efendi'dir.³²²

7) Abdülbaki Paşa Medresesi: Şeyh Eyüb Mahallesi'nde, Abdülbaki Camiinin avlusunda bulunan medrese, Defterdar Abdülbaki Paşa tarafından yaptırılmıştır. "Defterdar Medresesi" olarak da anılır. Medresede, 1898-1899 tarihlerinde 25 talebe eğitim görmektedir. Medresenin bu tarihteki müderrisi, Ahmed Efendi'dir.³²³

8) Hulusi Paşa Medresesi: Hacı Recep Mahallesi'nde bulunan medrese, XIX. yüzyıl başlarında sabık kaymakam, Ahmed Hulusi Paşa tarafından inşa edilmiştir. Rikab-ı Hümayun Ahmed Hulusi Paşa tarafından yaptırılan medrese 1895 yılından tamir edilmiştir. Tamir için medrese vakfından 5739 kuruş harcanmıştır.³²⁴ Maârif salnamesine göre, medresenin 1898 yılında 25 olan talebe sayısı 1900 yılında 35'e yükselmiştir. Medresenin, bu tarihte Şerif ve Hüsnü Efendiler isimli iki müderrisi bulunmaktadır.³²⁵

9) Hâf Medresesi: Gülabi Bey Mahallesi'nde, Gülabi Bey Camii avlusunda bulunan medrese, 1797-1799 yılları arasında Ruûs-ı Hümayun kisedarı Hacı Ömer Nehci Efendi tarafından, yedi odalı olarak yaptırılmıştır.³²⁶ Gülabi Bey Medresesi olarak bilinen medrese, XIX. yüzyılın sonlarında Hâf Paşa Medresesi olarak anılmaya başlanmıştır. Medrese ve camii, 1898'de bakımsız halde olduğundan dolayı tamir edilmiştir. Medrese, mecdi 19 kuruş hesabıyla, 23.004 kuruş masrafla tamir olunmuştur.³²⁷ Medresenin, 1900 senesinde 15 talebesi bulunmaktadır. Müderrisi İbrahim Efendi'dir.³²⁸

10) Kırklar Medresesi: Sağrı ve Emir Ahmed Mahalleleri arasında bulunan medrese, Şerife Fatma Hatun tarafından inşa ettirilmiştir. Medrese, dikdörtgen yapılı büyük bir avlunun doğusunda ve batısında sıralanan odalardan ibarettir. Avlunun kuzeyinde, Kırklar Cami'nin yer almaktadır. 1899 tarihli maârif salnamesinde, talebe sayısı 30 olan medresenin, 1900 tarihli maârif salnamesinde talebe sayısının 10'a düştüğü anlaşılmaktadır. Bu tarihte, medresenin müderrisi Mehmed Arif Efendi'dir.

³²² S.N.M.U., 1318 (1900), s. 954-955.

³²³ S.N.M.U., 1317 (1898), s. 860-861.

³²⁴ BOA, *İEV*. Nr: 9/74 16 Zilhicce 1312 (10 Haziran 1895).

³²⁵ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 954-955.

³²⁶ Dündar, "Çorum Şehri ve Mimari Yapıları (XIX. Yüzyılın Sonlarındaki Bir Haritaya Göre), s. 199.

³²⁷ BOA, *ŞD*. Nr: 145/77 5 Rabiülahir 1316 (23 Ağustos 1898).

³²⁸ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 954-955.

11) Cami-i Kebir Medresesi: Çorum Sancağının Sungurlu Kazasında bulunan medrese, Zir Mahallesi'ndedir. Sunguroğlu Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. 1897-1900 tarihleri arasında 135 talebesi bulunmaktadır. Sungurlu kazasında talebe sayısı en çok olan medresedir. Bu tarihlerde medresenin müderrisi Müftü Efendi'dir.³²⁹

12) Hilmi Efendi Medresesi: Nabi Efendi tarafından Sungurlu kazasının, Bala ilçesinde kurulmuştur. Medresenin, 1900 tarihli maârif salnamesine göre 68 talebesi bulunmaktadır. Müderrisi Şakir Efendi'dir.³³⁰

13) Osman Efendi Medresesi: Sungurlu kazasının Bala Mahallesi'nde bulunan medrese, Osman Efendi tarafından kurulmuştur. 1900 yılında 84 talebesi bulunmaktadır. Müderrisi Osman Efendi'dir.³³¹

14) Hacı Mustafa Efendi Medresesi: Sungurlu kazasında Bala Mahallesi'nde Hacı Mustafa Efendi tarafından kurulmuştur. 1900 tarihli maârif salnamesine göre 26 talebesi vardır. Müderrisi Hacı Mustafa Efendi'dir.³³²

15) Mantıkçızade Medresesi: Sungurlu kazasında, Başpınar Mahallesi'nde Hacı Arslan Bey tarafından yaptırılmıştır. Medresenin, 1900 tarihli maârif salnamesine göre 68 talebesi vardır. Müderrisi Hafız Ömer Bey'dir.³³³

16) Ahmed Efendi Medresesi: Sungurlu kazasında, Bala Mahallesi'nde Ahmed Efendi tarafından yaptırılmıştır. 1900 tarihli maârif salnamesine göre medresenin 8 talebesi vardır. Ankara Vilayetindeki, en az talebeli medreselerden biridir. Müderrisi Ahmed Efendi'dir.³³⁴

17) Hasan Efendi Medresesi: Sungurlu kazasının, Evcî Karyesinde bulunan medrese, Hasan Efendi tarafından kurulmuştur. 1900 tarihli maârif salnamesine göre medresenin 30 talebesi vardır. Müderrisi Hasan Efendi'dir.³³⁵

18) Hüsnü Efendi Medresesi: Sungurlu kazasının Yahşili Köyü'nde, ahali tarafından kurulmuştur. 1900 tarihli maârif salnamesine göre medresenin 40 talebesi bulunmaktadır. Müderrisi Hasan Efendi'dir.³³⁶

³²⁹ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 862-863; 1317 (1899), s. 956-957; 1318 (1900), s. 1064-1065.

³³⁰ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 954-955.

³³¹ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 954-955.

³³² S.N.M.U., 1316 (1898), s. 862-863; 1317 (1899), s. 956-957; 1318 (1900), s. 1064-1065.

³³³ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 954-955.

³³⁴ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1064-1065.

³³⁵ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 954-955.

³³⁶ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 954-955.

19) Ali Efendi Medresesi: Sungurlu kazasında ahali tarafından yaptırılan medresede, 1897-1900 tarihleri arasında, 25 talebe bulunmaktadır. Müderrisi Ali Efendi'dir.³³⁷

20) Cami-i Şerif Medresesi: Sungurlu kazasında, Laha köyünde, köy ahalisi tarafından yaptırılan medresede, 1900 tarihinde 39 talebe bulunmaktadır. Müderrisi Şeyh Süleyman Efendi'dir.³³⁸

21) Halil Bey Medresesi: Sungurlu kazasının, Çöplü Köyü'nde bulunan medrese, Yeni Paşazade Halil Bey tarafından yaptırılmıştır. Medresenin, 1900 tarihli maârif salnamesine göre 6 talebesi vardır. Çorum Sancağı'nda bulunan medreseler arasında en az talebesi bulunan medresedir. Müderrisi İsmail Efendidir.³³⁹

22) Hacı Mustafa Efendi Medresesi: İskilip kazasında Engizoğlu Mahallesi'nde bulunan medrese, Hacı Mustafa Efendi tarafından inşa ettirilmiş. 1900 tarihli maârif salnamesine göre medresenin 59 talebesi vardır. Müderrisi Ömer Hulusi Efendi'dir.³⁴⁰

23) Şeyh Habib Efendi Medresesi: İskilip kazasının Tabakhane Mahallesi'nde Şeyh Habib Efendi tarafından yaptırılmıştır. Şeyh Habib Medresesi ve caminin XV. yüzyıl ortalarına tarihlenen bir vakfiye kaydı vardır.³⁴¹ 1900 tarihli maârif salnamesine göre medresede 67 talebe vardır. Müderrisi Münir Efendi'dir.³⁴²

24) Serbest Ahmed Ağa Medresesi: İskilip kazasının Kaleboğazı mevkiinde bulunan medresede, 1900 tarihli maârif salnamesine göre 22 talebe bulunmaktadır. Müderrisi Hasan Efendi'dir.³⁴³

25) Hâce Bey Medresesi: İskilip kazasının Ali Bey Mahallesi'nde bulunan medresede, 1900 tarihli maârif salnamesine göre 65 talebe bulunmaktadır. Müderrisi Şükrü Efendi'dir.³⁴⁴

³³⁷ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 954-955.

³³⁸ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 954-955.

³³⁹ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1064-1065.

³⁴⁰ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 954-955.

³⁴¹ Sarıköse, "XIX. Yüzyıl Çorum Medreseleri ve Çorumlu Müderrisler", s. 831.

³⁴² S.N.M.U., 1318 (1900), s. 954-955.

³⁴³ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1064-1065.

³⁴⁴ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1064-1065.

26) Terzi Bekir Efendi Medresesi: İskilip kazasının Hacıyeri mevkiinde bulunan medresenin, 1900 tarihli maârif salnamesine göre 67 talebesi bulunmaktadır. Müderrisi Hacı Ahmed Efendi'dir.³⁴⁵

27) Ebussuud Efendi Medresesi: İskilip kazasının meydan mevkiinde yer almaktadır. Medresenin 1897-1900 tarihleri arasında 30 talebesi bulunmaktadır. Medresenin müderrisi Ahmed Efendi'dir.³⁴⁶

28) Nur-ı Osmaniye Medresesi: İskilip kazasının Ali Bey Mahallesi'nde bulunan medrese, bölge halkı tarafından yaptırılmıştır. 1899 tarihli maârif salnamesine göre 52 talebesi bulunmaktadır. Müderrisi Abdullah Efendi'dir.³⁴⁷

29) Hamidiye Medresesi: İskilip kazasının Temanna Mahallesi'nde bulunan medrese, bölge halkı tarafından yaptırılmıştır. Medresenin, 1897-1900 tarihleri arasında 27 talebesi bulunmaktadır. Müderrisi Ali Efendi'dir.³⁴⁸

30) Hacı Ali Ağa Medresesi: İskilip kazasının Karaviran Karyesinde bulunan medrese, Hacı Ahmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. Medresenin, 1897-1900 tarihleri arasında 43 talebesi bulunmaktadır. Müderrisi Ali Efendi'dir.³⁴⁹

31) İmaret Medresesi: Çorum Sancağının Osmancık kazasında bulunan medrese, Güney Mahalle'sinde Koca Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1900 tarihli maârif salnamesine göre medresenin 154 talebesi bulunmaktadır. Müderrisi Hafız Abdullah Efendi'dir.³⁵⁰

32) Mukbil Ağa Medresesi: Osmancık kazasında bulunan medresede, 1900 tarihli maârif salnamesine göre, medresede 30 talebe eğitim görmektedir. Müderrisi Hafız Abdullah Efendi'dir.³⁵¹

33) Kadı Ferahşad Medresesi: Mevlâna Kadı Ferahşad mescid ve medresesinin vakfı kayıtlarından, XVI. yüzyılda faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.³⁵² Medresenin,

³⁴⁵ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 954-955.

³⁴⁶ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 862-863; 1317 (1899), s. 956-957; 1318 (1900), s. 1064-1065.

³⁴⁷ S.N.M.U., 1317 (1899), s. 956-957.

³⁴⁸ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 862-863; 1317 (1899), s. 956-957; 1318 (1900), s. 1064-1065.

³⁴⁹ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 862-863; 1317 (1899), s. 956-957; 1318 (1900), s. 1064-1065.

³⁵⁰ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1064-1065.

³⁵¹ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1064-1065.

³⁵² Sarıköse, "XIX. Yüzyıl Çorum Medreseleri ve Çorumlu Müderrisler", s. 831.

1898-1900 tarihleri arasında, 50 talebesi olduğu anlaşılmaktadır. Müderrisi Hafız Abdullah Efendi'dir.³⁵³

34) Kızıl Hasan zade Medresesi: Osmancık kazasının Cami-i Kebir Mahallesi'nde bulunan medrese, Hacı Osman Ağa tarafından yaptırılmıştır. 1900 yılında, medresenin 90 talebesi bulunmaktadır. Bu tarihte, Osmancık kazasında en fazla talebenin olduğu medresedir. Müderrisi Hafız Abdullah Efendi'dir.³⁵⁴

35) Kargı Kasabası Medresesi: Osmancık kazasının Cami-i Kebir Mahallesi'nde bulunan medrese, ahali tarafından yaptırılmıştır. 1900 senesinde, 40 talebesi olduğu anlaşılan medresenin müderrisi Ahmed Efendi'dir.³⁵⁵

36) Kargı Kasabası Medresesi (Diğeri): Maârif salnamelerine göre, Osmancık kazasında bulunan iki Kargı Kasabası Medresesinden diğeridir. 35 talebesi bulunan medresenin müderrisi Mehmed Efendi'dir.³⁵⁶

4.2.2. Çorum Sancağındaki İptidailer

Çorum Sancağında, 1895 yılında 243 eski usul eğitim yapan sıbyan mektebi, 28 yeni usul eğitim yapan iptidai mektebi bulunmaktadır. İptidai mekteplerinin sayıları incelendiğinde yeni usul eğitim veren mektep sayısının oldukça düşük olduğu dikkat çekmektedir. 1895 itibariyle Çorum Sancağında toplam 271 iptidai mektebi bulunmaktadır. Bu mekteplerin 167'si, II. Abdülhamid devrinde açılmıştır. Çorum Sancağındaki iptidai mekteplerinde; 1681 erkek talebe, 289 kız talebe olmak üzere toplam 1970 talebe bulunmaktadır.³⁵⁷

Tablo 4.16. Çorum sancağında iptidai mektepleri ve öğrenci sayıları (1894-1895)

	Usul-Atika	Usul-ı Cedid	Toplam İptidai	Erkek	Kız	Toplam Öğrenci
Çorum Sancağı	243	28	271	1681	289	1970

1895 yılında Çorum Sancağının kazalarında açılması gereken ve mevcut iptidai mektepleri, 23 Haziran 1895 tarihli istatistik cetvelinde aşağıdaki tablodaki gibi gösterilmektedir.³⁵⁸

³⁵³ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 862-863; 1317 (1899), s. 956-957; 1318 (1900), s. 1068-1069.

³⁵⁴ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1068-1069.

³⁵⁵ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1064-1065.

³⁵⁶ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1068-1069.

³⁵⁷ Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, s. 94.

³⁵⁸ BOA, MF. İBT. Nr: 45/57 29 Zilhicce 1312 (23 Haziran 1895).

Tablo 4.17. Çorum sancağındaki mevcut ve açılması gereken iptidai mekteplerinin sayıları (1895)

Liva	Kaza	İki yüz ve daha fazla nüfusu olan mektep inşa edilmesi gereken karye	Nüfusu yüzden olup mesafeleri yarımşar saatten ibaret iki veya üç karye birleştirilerek mektep inşa etmek lazım olan karye	İki yüzden az mesafesi iki saatten uzak olan iki veya üç karye birleştirilerek inşa seyyar muallim tayini gereken karye	Kasabada mevcut İptidai Mektepleri		Kasabada Yeniden Açılması gereken iptidai Mektepleri	
					Er.	Kız	Er.	Kız
Çorum	Çorum	84	66	8	5	-	4	2
Çorum	Sungurlu	52	5	15	2	1	1	1
Çorum	Osmancık	44	18	7	2	-	2	2
Çorum	İskilip	47	26	4	2	-	1	1

Çorum Sancağında, 1905 yılında toplam iptidai mektebi sayısı 274'tür. Mektebi olmayan köy sayısı 244'tür. En fazla iptidai mektebi, merkez kazadadır. Çorum Sancağında, yeni usul eğitim veren mekteplerin sayısı oldukça azdır. Merkez kazada 20 tane yeni usul eğitim veren mektep vardır. Sungurlu kazasında ise yeni usul eğitim veren iptidai mektebi yoktur.

Tablo 4.18. Çorum sancağında iptidai mektebi olmayan köy sayıları ve iptidai mektepleri sayısı (1905)³⁵⁹

Ankara Vilayeti				Mektep Sayısı	
Liva	Kaza	Mektebi Olmayan Karye	Usul-ı atika	Usul-ı cedid	Toplam
Çorum	Merkez	62	97	20	117
Çorum	Sungurlu	101	6	.	6
Çorum	İskilip	52	66	2	68
Çorum	Osmancık	29	80	4	84
Toplam		244	249	26	274

II. Abdülhamid Döneminde, Çorum Sancağındaki iptidai mekteplerinin, köy sayılarına bakarak yetersiz kaldığı söylenebilir. 1900 tarihli maârif salnamesine göre II. Abdülhamid'in tahtta olduğu süre zarfında Çorum Sancağında, sadece 4 iptidai mektebinin açıldığını anlaşılmaktadır. Bu sayının, Ankara Vilayetindeki diğer

³⁵⁹ BOA, MF. MKT. Nr: 862/8-5, 2 Rabiulahir 1323 (6 Haziran 1905).

sancaklarda açılan iptidai mektepleri ile karşılaştırıldığında, çok az olduğu söylenebilir.

Tablo 4.19. II. Abdülhamid'in tahta çıkışından itibaren Çorum sancağında açılan iptidailer³⁶⁰

Kaza	Mevki	Yapılış Tarihi	Masraf	Mûlahazat
Çorum	Kasabada	1308	-	Ahali ianesi
Sungurlu	Kasabada	1308	-	Ahali ianesi
Sungurlu	Kemalli köyü	1307	-	Ahali ianesi
Osmancık	Kasabada	1313	-	Ahali ianesi

Çorum Sancağında, bu dönemde açılan iptidai mekteplerinin tamamı, bölge halkının yardımlarıyla açılmıştır. Maârif salnamelerinde, açılan iptidai mekteplerinin masrafları hakkında bilgi verilmemiştir.

4.2.3. Çorum Sancağındaki Rüşdiyeler

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat Döneminden itibaren açılmaya başlanan rüşdiye mekteplerinin sayısı, XX. yüzyılın başlarında artmıştır. Maârif-i Umumiye Nizamnamesinde, 500 haneyi geçen yerleşim merkezlerinde, rüşdiye mektepleri kurulması kararlaştırılmış olması, rüşdiye mekteplerinin sayılarının artmasında etkili olmuştur.

Çorum Sancağında, ilk erkek rüşdiyesi 1869 yılında merkez kazada açılmıştır. 1871-1872 eğitim yılında, Çorum Rüşdiye Mektebi'nde 84 talebe eğitim görmektedir.³⁶¹ 1874 yılında 81 talebesi bulunan mektebin, 1883 yılında öğrenci sayısı 49'a düşmüştür.³⁶²

Tablo 4.20. 1874-1875 Eğitim yılında Çorum rüşdiye mektebi öğrenci sayısı³⁶³

Mevki	Muallim-i Evvel	Muallim-i Sani	1. Sınıf Talebesi	2. Sınıf Talebesi	3. Sınıf Talebesi	4. sınıf talebesi
Çorum	Mehmet Ali Efendi	Osman Efendi	11	40	14	16

1881 yılında Çorum'un İskilip kazasında da bir rüşdiye mektebi kurulmuştur. Bu mektebin 1885 yılında 54 talebesi bulunmaktadır.³⁶⁴

³⁶⁰ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1076-1078.

³⁶¹ S.D.A.O., 1288 (1871), s.143.

³⁶² Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, s. 43.

³⁶³ S.V.A., 1291 (1874), s. 98.

³⁶⁴ Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, s. 76.

Tablo 4.21. Çorum sancağındaki rüşdiyelerin memur ve öğretmen sayıları (1894-1895)³⁶⁵

Merkez	Memur ve Öğretmen	Açılış Tarihi
Çorum	3	1285
İskilip	3	1299

1900 tarihli maârif salnamesinde, Çorum Sancağında toplam 3 rüşdiye mektebi bulunduğu anlaşılmaktadır. Çorum, merkez kazasında bulunan rüşdiye mektebinin talebe sayısı 109’dur. İskilip Rüşdiye Mektebi’nin talebe sayısı 23’tür. Sungurlu Rüşdiye Mektebi’nin talebe sayısı ise 36’dır. Çorum merkez nüfusunun, kazalarına göre fazla olmasından dolayı buradaki rüşdiye mektebinin talebe sayısı fazladır. Çorum’daki rüşdiye mekteplerinin talebe sayıları ve görevli personelleri şu şekildedir:

Tablo 4.22. Çorum sancağındaki rüşdiyelerdeki personel ve öğrenci sayıları (1900)³⁶⁶

Çorum Rüşdiye Mektebi	
Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi	
Muallim-i Sâni ve Rik’a Muallimi: Fazlı Efendi	
Muallim-i Salis: Galip Efendi	
Sülüs Muallimi: Emrah Efendi	
Talebe:109	Hademe:1
İskilip Rüşdiye Mektebi	
Muallim-i Evvel: İsmail Hakkı Efendi	
Muallim-i Sâni: Abdulkadir Efendi	
Rik’a ve Sülüs Muallimi: Hüseyin Efendi	
Talebe:23	Hademe:1
Sungurlu Rüşdiye Mektebi	
Muallim-i Evvel: Mustafa Şevket Efendi	
Hat Muallimi: Rıza Efendi	
Talebe:36	Hademe:1

1901 tarihli maârif salnamesinde, Çorum Sancağında beş rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Osmancık Kazası Rüşdiyesi ve Çorum İnas Rüşdiyesi ilk kez bu tarihte maârif salnamelerinde yer almaktadır. 1901 yılında Osmancık Rüşdiye Mektebinde 30 talebe ve 2 muallim bulunmaktadır. Çorum İnas Rüşdiyesinde ise 24 talebe ve 1 muallime bulunmaktadır.³⁶⁷ Kız rüşdiyesinde, kız çocuklarının el becerilerinin

³⁶⁵ Alkan, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, s.75.

³⁶⁶ S.N.M.U., 1318 (1900) s. 1059.

³⁶⁷ S.N.M.U., 1318 (1900) s. 1059.

gelişmesi için dokuma, dikiş, nakış gibi dersler de öğretilmiştir. 1903 yılında, Çorum İnas Rüşdiyesine kız öğrencilerin istifade etmesi için, Burdur Sancağından bir kumaş dokuma ustası getirtilerek, öğrencilere bu işin öğretilmesi amaçlanmıştır.³⁶⁸

4.2.4. Çorum İdadi Mektebi

Çorum Mekteb-i İdadisinin adı, ilk olarak 1900 tarihli maârif salnamesinde geçmektedir. Bu tarihe kadar Çorum Sancağı dışında Ankara Vilayetine bütün sancak merkezlerinde birer idadi mektebi bulunmaktadır. En geç idadi mektebi açılan sancak, Çorum Sancağıdır. 1898 senesinde, Çorum merkezine idadi mektebi açılması talep edilmiştir. Ancak mahalli maârif hissesinin yetersiz olmasından dolayı bu talep yerine getirilememiştir.³⁶⁹ Bölge halkının gerekli masrafı karşılaması ile 300.000 kuruş masrafla, 1900 yılında Çorum İdadi Mektebi açılmıştır.

1900 yılında eğitim faaliyetine başlayan, Çorum Mekteb-i İdadisinin bu yıl içerisinde 75 Müslüman ve 3 Gayrimüslim talebe olmak üzere, toplam 78 talebesi bulunmaktadır.³⁷⁰ Bu tarihte, mektepte görevli hademe olmaması maddi imkansızlıkların olduğunu göstermektedir. 1901 yılına gelindiğinde, 71 Müslüman ve 2 Gayrimüslim olmak üzere 73 talebesi olduğu anlaşılan mektepte, 2 görevli hademe bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁷¹

1901 tarihli maârif salnamesine göre Çorum İdadi Mektebinin personelleri şu şekildedir:

Tablo 4.23. Çorum mekteb-i idadisi personelleri ³⁷²

Görevi	İsmi
Müdür ve Hesap, Hendese, Türkçe, Tarih Muallimi	Abdülcelil Efendi
Arapça, Ulum-ı Eşya, Türkçe ve Ahlak Muallimi	Ali Rıza Efendi
Fransızca, Coğrafya, Usul Defteri, Cebir, Hıfzısıhha Muallimi	Mahmud Efendi
Akaid Muallimi	Mehmed Fazl
Türkçe Muallimi	Galip Efendi
Farsça Muallimi	Ahmed Sani Efendi
Hüsnü Hat Muallimi	Emrah ve Fazl Efen.
Mubassır	Nuri Efendi

³⁶⁸ S.V.A., 1320 (1902), s. 252.

³⁶⁹ BOA, *MF. MKT*, 406/16 27 Safer 1316 (17 Temmuz 1898).

³⁷⁰ S.N.M.U., 1319 (1901) s. 389.

³⁷¹ S.N.M.U., 1321 (1903) s. 345.

³⁷² S.N.M.U., 1319 (1901) s. 389.

Çorum Mekteb-i İdadisi müdürü, Abdülcelil Efendi'nin mektebin açıldığı tarihten, 1907 tarihine kadar uzun bir süre okul müdürlüğü görevine devam ettiği anlaşılmaktadır. Müdür Abdülcelil Efendi'nin müdürlük dışında, farklı uzmanlık gerektiren branş derslerinin de muallimliğini yürütmesi, mektebin müderris ihtiyacının olduğu göstermektedir.

4.3. Kayseri Sancağındaki Eğitim Kurumları

Kayseri Sancağında bulunan eğitim kurumları; medreseler, iptidai mektepleri, sıbyan mektepleri, rüşdiye mektepleri, idadi mektebi ve gayrimüslim mektepleridir. Maarif salnamelerinde, vilayetlerdeki diğer sancaklardan farklı olarak, Kayseri Sancağındaki medrese isimleri, talebe sayıları ve müderris isimleri gibi bilgiler verilmemiştir. Bu bölümde tespit edebildiğimiz kadarıyla, Kayseri Sancağındaki eğitim kurumları hakkında bilgiler verilecektir.

4.3.1. Kayseri Sancağındaki Medreseler

1882 tarihli Ankara Vilayet Salnamesine göre Kayseri Sancağında 30 medrese bulunmaktadır.³⁷³ 1900 tarihli Ankara Vilayet Salnamesinde, Kayseri şehrinde 39 medrese olduğu aktarılmıştır. Aynı yıl, Kayseri Sancağının kazaları olan, Develi'de 3, İncesu'da 2 medrese bulunmaktadır. 1898, 1899, 1900 ve 1903 tarihli maârif salnamelerinde, Kayseri Sancağındaki medrese sayıları ve isimleri ile ilgili bilgi verilmemiştir.

Kayseri Sancağında bulunan medreselerin isimleri şunlardır: Gıyasiye (Şifahiye) Medresesi, Hacı Kılıç Medresesi, Huand Hatun Medresesi, Küçük Huand Medresesi, Avgunu Medresesi, Hoca Hasan Medresesi, Hatuniye Medresesi Külük Medresesi, Sahibder Medresesi, Pervane Bey Medresesi, Köşk Medresesi, Ziaiye Medresesi.³⁷⁴

Bu medreselerin dışında Kayseri sancağında adı geçen medreseler şunlardır: Halvetiye Medresesi, Hüseyin Efendi Medresesi, Düvenönü Medresesi, Fevziye Meşhur Büyükbade Medresesi, Ahmed Paşa Medresesi, Osman Nuri Paşa Medresesi, Serçoğlu Medresesi, Hatuniye Medresesi, İmam Sultan Medresesi, Güllük Medresesi, Cafer Bey Medresesi, Mesut Efendi Medresesi, Lala Medresesi.³⁷⁵

³⁷³ S.V.A., 1299 (1882), s. 185.

³⁷⁴ Arzu Boy, "Medreselerin Kısa Bir Geçmişi ve Kayseri Medreseleri", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.4, S.1, s.63-69.

³⁷⁵ Köse, *Kayseri Şehri 1830-1860*, s. 236-247.

4.3.2. Kayseri Sancağındaki İptidailer

Kayseri Sancağında, 1894-1895 eğitim yılında 214 eski usul eğitim yapan, 12 yeni usul eğitim yapan, toplam 226 adet iptidai mektebi bulunmaktadır. Bu iptidai mekteplerinde, 1270 erkek öğrenci ve 725 kız öğrenci eğitim görmektedir. Kayseri Sancağında, II. Abdülhamid döneminde 68 iptidai mektebi açılmıştır. Ankara Vilayetinin tamamında, 1087 İptidai mektebi açıldığına bakılarak, bu sayının Kayseri Sancağında çok az kaldığı söylenebilir.

Tablo 4.24. Kayseri sancağında iptidai mektepleri ve öğrenci sayıları (1894-1895)³⁷⁶

	Usul-Atika	Usul-ı Cedid	Toplam İptidai	Erkek	Kız	Toplam Öğrenci
Kayseri Sancağı	214	12	226	1270	725	1995

1895 yılında, Kayseri Sancağının kazalarında açılması gereken ve mevcut iptidai mektepleri, 23 Haziran 1895 tarihli istatistik cetvelinde aşağıdaki tablodaki gibi gösterilmektedir.³⁷⁷

Tablo 4.25. Kayseri sancağındaki mevcut ve açılması gereken iptidai mekteplerinin sayıları (1895)

Liva	Kaza	İki yüz ve daha fazla nüfusu olan mektep inşa edilmesi gereken karye	Nüfusu yüzden olup mesafeleri yarımşar saatten ibaret iki veya üç karye birleştirilerek inşa etmek lazım olan karye	İki az yüzden az ve mesafesi iki saatten uzak olan iki veya üç karye birleştirilerek inşa seyyar muallim tayini gereken karye	Kasabada mevcut İptidai Mektepleri		Kasabada Yeniden Açılması gereken iptidai Mektepleri	
					Er.	Kız	Er.	Kız
Kayseri	Kayseri	188	18	-	5	2	5	2
Kayseri	Develi	61	4	-	1	-	2	2
Kayseri	İncesu	19	-	-	2	-	1	1

Bu sayılara bakarak, Kayseri Sancağına bağlı köylerde ve kasaba merkezlerinde, mevcut iptidai mekteplerinin sayısının yetersiz olduğu ve yeni iptidai mekteplerinin açılması gerektiği anlaşılmaktadır.

³⁷⁶ Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, s. 94.

³⁷⁷ BOA, *MF. İBT.* Nr: 45/57 29 Zilhicce 1312 (23 Haziran 1895).

Tablo 4.26. Kayseri sancağında iptidai mektebi olmayan köy sayıları ve iptidai mektepleri sayısı (1905)³⁷⁸

Ankara Vilayeti			Mektep Sayısı		
Liva	Kaza	Mektebi Olmayan Karye	Usul-ı atika	Usul-ı cedid	Toplam
Kayseri	Merkez	22	152	4	156
Kayseri	Develi	10	39	10	49
Kayseri	İncesu	-	19	2	21
Toplam		32	249	16	226

Kayseri Sancağında, 1905 yılında toplam 226 iptidai mektebi bulunmaktadır. Mektebi olmayan 32 köy olduğu anlaşılmaktadır. Yeni usulde eğitim veren toplam 16 okul olması, ilköğretimde henüz yeni tarzda eğitim veren okulların yaygınlaşmadığını göstermektedir.

1900 tarihli Ankara Vilayet Salnamesinde, Kayseri Sancağındaki bazı iptidai mekteplerinin personel bilgileri verilmiştir.

Tablo 4.27. 1900 Tarihli Ankara vilayet salnamesine göre Kayseri iptidai mektepleri personelleri³⁷⁹

Mekteb-i Terakki
Muallim-i Evvel: Ali Efendi
Muallim-i Sani: Mehmed Hilmi Efendi
Muallim-i Salis: Abdullah Efendi
Rik'a Muallimi: Şaban Efendi
Dar'ül İrfan
Muallim-i Evvel: Hüseyin Efendi
Muallim-i Sani: Tevfik Efendi
Ahmed Paşa Mekteb-i İptidaisi
Muallim: Remzi Efendi
Muallim: Hacı Ali Efendi
Muallim: Said Efendi
Rik'a Muallimi: Şaban Efendi

1902 tarihli Ankara Vilayet Salnamesinde, yukarıda adı geçen 3 iptidai mektebinden başka, Feyzül Hamid İnas Mekteb-i İptidaisinin personelleri hakkında da bilgi verilmiştir. Mektepte 1 muallime, 1 hizmetçi ve 1 bevvâb görev yapmaktadır.³⁸⁰

³⁷⁸ BOA, MF. MKT. Nr: 862/8-5, 2 Rabiulahir 1323 (6 Haziran 1905).

³⁷⁹ S.V.A., 1318 (1900), s. 189.

³⁸⁰ S.V.A., 1320 (1902), s. 192.

1900 tarihli maârif salnamesine göre, Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışından itibaren Kayseri Sancağının merkezinde, 3 iptidai mektebi ve Develi kazasında 1 iptidai mektebi olmak üzere 4 yeni iptida mektebi açılmıştır. Açılan iptidai mekteplerine ait bilgiler şu şekildedir:

Tablo 4.28. II. Abdülhamid'in tahta çıkmasından itibaren Kayseri sancağında açılan iptidai mektepleri³⁸¹

Kaza	Mevki	Yapılış Tarihi	Masraf	Mûlahazat
Kayseri	Kasabada	1309	3631	Ahali ianesi
Kayseri	Kasabada	1312	3424	Ahali ianesi
Kayseri	Kemalli köyü	1313	2177	Ahali ianesi
Develi	Kasabada	1313	10.000	Ahali ianesi

Tabloda yer alan iptidai mektepleri arasında, en yüksek masraf ile açılan, Develi Kazasındaki iptidai mektebidir. Bu mektebin yapımı için 10.000 kuruş harcanmıştır. Yeni açılan iptidai mektepleri, bölge halkının yardımı ile kurulmuştur.

4.3.3. Kayseri Sancağındaki Rüşdiyeler

Kayseri Rüşdiye Mektebi 1869'da, bir dönem Bahriye Nazırlığı yapmış olan, Kayserili Ahmed Paşa tarafından yaptırılan binada eğitime başlamıştır. Kayseri merkezinde açılan Rüşdiye mektebinin dışında, 1869'da Talas, 1884'te Develi kazalarında birer rüşdiye mektebi kurulmuştur.³⁸² Kayseri merkezinde bulunan rüşdiye mektebi, ilerleyen yıllarda Ahmed Paşa Mekteb-i İptidaisi adıyla iptidai mektebine dönüştürülmüştür.

Tablo 4.29. Kayseri sancağındaki rüşdiyelerin memur ve öğretmen sayıları (1894-1895)³⁸³

Merkez	Memur ve Öğretmen	Açılış Tarihi
Talas	3	1869
Develi	2	1884

1898-1903 tarihleri arasındaki Maârif Salnameleri incelendiğinde, rüşdiyelerdeki öğrenci sayıları ve personel bilgilerine ulaşabilmekteyiz. Bu tarihler arasında Kayseri'de bulunan rüşdiye mekteplerindeki öğrenci sayıları şu şekildedir:

³⁸¹ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1076-1077.

³⁸² Orhan Örs, "Osmanlı Modernleşmesinin Eğitim Veçhesi Olarak Rüşdiyeler ve Bir Numune Olarak Kayseri Rüşdiyesi", *Eski Çağlardan Osmanlı'nın Sonlarına Kadar Kayseri Eğitim Araştırmaları Tarihi*, Ağustos 2021, s. 132-133.

³⁸³ Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, s.75.

Tablo 4.30. 1898-1903 Tarihleri arasında Kayseri’deki rüşdiye mektepleri öğrenci sayısı

Rüşdiye	1898	1899	1900	1901	1903
Talas	51	45	45	48	45
Develi	72	77	77	75	62

1898-1903 tarihleri arasında, Kayseri’deki rüşdiye mekteplerinde öğrenci sayılarında düşüş yaşanmakla birlikte, bu düşüş çok büyük miktarda olmamıştır. 1900 tarihli maârif salnamesi incelendiğinde, rüşdiye mekteplerindeki personeller ve görevleri şu şekildedir:

Tablo 4.31. Kayseri Sancağındaki Rüşdiyelerdeki Personel ve Öğrenci Sayıları (1900)³⁸⁴

Talas Nahiyesi Rüşdiye Mektebi	
Muallim-i Evvel: Mustafa Hilmi Efendi	
Muallim-i Sâni: Mustafa Efendi	
Hüsnü Hat Muallimi: Abdalbaki Efendi	
Talebe:45	Hademe:1
Develi Kazası Rüşdiye Mektebi	
Muallim-i Evvel: Süleyman Efendi	
Muallim-i Sâni: Hakkı Efendi	
Hüsnü Hat Muallimi: Süleyman Efendi	
Talebe:77	Hademe:1

Kayseri Sancağında bulunan Develi ve Talas Rüşdiye mekteplerinden, 1900 yılına kadar, 800’e yakın talebe mezun olmuştur. Bu mektep mezunlarının bir kısmı, devlette resmi bir göreve, bir kısmı da askeri göreve başlatılmıştır. Mezunlar arasından yüksek eğitime devam edenler de olmuştur.³⁸⁵ Rüşdiyelerden mezun olabilmek için, derslere devam zorunluluğu olduğu anlaşılmaktadır. Talas Rüşdiye Mektebi’nde, derslerde devam edemeyen ve mezun olamayan öğrenciler için, gördükleri derslerden imtihana girerek, şهادetnamelerini alabilmeleri adına, günümüzdeki devamsızlık affına benzer bir uygulama yapıldığı anlaşılmaktadır.³⁸⁶

4.3.4. Kayseri İdadi Mektebi

Kayseri İdadi Mektebi, 1893 yılında 166.983 kuruş masraf ile, Melikgazi ilçesinin Kiçikapı mahallesinde açılmıştır.³⁸⁷ Seyfullah Efendi konağında, Derece-i

³⁸⁴ S.N.M.U., 1318 (1900) s. 1060.

³⁸⁵ S.V.A., 1318 (1900), s. 203.

³⁸⁶ BOA, MF. İBT. Nr: 2/78 1 Rabiulevel 1290 (29 Nisan1873).

³⁸⁷ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1076-1077.

Ula Mekteb-i Mülkiye İdadisi adıyla, 13 Eylül 1893 tarihinde eğitim-öğretime başlamıştır.³⁸⁸ Öğrenci sayısının artması ile, mektep için yeni bir bina ihtiyacı ortaya çıkmıştır. 1885 senesinde, İdadi Mektebinin yeni binası inşa edilmeye başlanmıştır. Ankara Valisi Cevad Paşa'nın, 21 Ocak 1905 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği telgrafta, Kayseri Mekteb-i İdadisinin açıldığı bildirilmiştir.³⁸⁹

Maârif Salnamelerinde Kayseri Mekteb-i İdadisinin öğrenci sayıları şu şekilde verilmiştir:

Tablo 4.32. 1895-1900 Tarihleri arasında Kayseri mekteb-i idadisi öğrenci sayıları³⁹⁰

Eğitim Dönemi	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1895-1896	75	3	78
1896-1897	76	1	77
1897-1898	85	2	87
1898-1899	87	0	87
1899-1900	114	1	115

Kayseri İdadi Mektebinin öğrenci sayılarına baktığımızda, öğrenci sayılarının her yıl arttığı anlaşılmaktadır. Gayrimüslim öğrenci sayısının az olması, bölgede yabancı okulların faaliyet göstermesinden kaynaklanmaktadır. Gayrimüslim talebeler, bölgedeki yabancı devletlerin açtığı okulları tercih etmişlerdir.

Kayseri İdadi Mektebinin 1900 senesindeki görevli personelleri ve görevleri şu şekildedir:

Tablo 4.33. Kayseri mekteb-i idâdisindeki görevli personeller (1900)³⁹¹

Görevi	Görevlinin Adı
Müdür ve Tarih ve Malumat-ı Fenniye ve Fransızca Muallimi	Rasih Efendi
Arabi ve Ulum-ı Diniye ve Hendese ve Türkçe Muallimi	Ömer Lütfi Efendi
Farisi, Arabi, Usul-i Defteri ve Türkçe Muallimi	Ömer Fevzi Efendi
Coğrafya ve Hesap ve Cebir Muallimi	Ananyadi Efendi
Resim ve Hüsnü Hat Muallimi	Ziya Efendi
Mubassır	Hafız Mehmed Efendi
Hademe	3 tane

³⁸⁸ İlyas Ak, Serpil Sevim Kartal, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kayseri İdâdisi (Lisesi), *Eski Çağlardan Osmanlı'nın Sonlarına Kadar Kayseri Eğitim Araştırmaları Tarihi*, Ağustos 2021, s. 328.

³⁸⁹ BOA, DH. MKT. Nr: 925/86 15 Zilkade 1322 (21 Ocak 1905)

³⁹⁰ S.N.M.U., 1316 (1898)s. 851, S.N.M.U. 1317 (1899)s. 948, S.N.M.U 1318 (1900)s. 1056, S.N.M.U 1319 (1901), s. 377. S.N.M.U. 1321 (1903), s. 345.

³⁹¹ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1056.

Personel sayısı yıllar içerisinde değişiklikler göstermektedir. 1898 senesinde muallim sayısı 7 iken bu sayı, sonraki yıllarda azalmıştır.³⁹² 1900 tarihli maârif salnamesine göre, Kayseri Mekteb-i İdadisinde 5 muallim, 1 mubassır ve 3 hademe çalışmaktadır.

4.3.5. Kayseri Sancağındaki Gayrimüslim ve Yabancı Mektepleri

Ankara Vilayetindeki sancaklarda, en fazla gayrimüslim nüfusa sahip olan sancak, Kayseri Sancağıdır. Buna paralel olarak, Kayseri’de gayrimüslim okulları ve yabancı devlet okullarının sayısı da vilayetin diğer sancaklarına göre daha fazladır. 1900 tarihli Ankara Vilayet salnamesine göre, Kayseri sancağında 24.828 Rum, 40.438 Ermeni, 891 Katolik ve 1994 Protestan olmak üzere, toplam 68.151 gayrimüslim yaşamaktadır.³⁹³

Maârif salnamelerine göre, Kayseri sancağında gayrimüslimlere ait 15 mektep olduğu anlaşılmaktadır. Bu okulların 14’ü idadi seviyesinde, 1’i ise yüksek eğitim seviyesindedir. 1900 tarihli maârif salnamesine göre, Kayseri Sancağındaki gayrimüslim mektepleri şunlardır:

Tablo 4.34. Kayseri sancağındaki gayrimüslim okulları (1900)³⁹⁴

Kaza	Cemaati	Mektebin İsmi	Derecesi	Talebe Sayısı	Yapılış Tarihi	Ruhsat Tarihi
Kayseri	Ermeni	Çalıkıyan	İdadi	200 Erkek	-	1894
Kayseri	Ermeni	Agopyan	İdadi	200 Erkek	-	1894
Kayseri	Ermeni	Serkisyan	İdadi	400 Erkek 400 Kız	-	1894
Kayseri	Ermeni	Aramyan	İdadi	110 Kız	-	1894
Kayseri	Katolik	Katolik	İdadi	110 Erkek	1288	1863
Kayseri	Protestan	Erciyas	İdadi	130 Erkek	1273	1894
Kayseri	Protestan	İncil Vaizi	İdadi	71 Kız	1288	Meçhul
Kayseri	Protestan	-	İdadi	65 Erkek	1286	1894
Kayseri	Ermeni	Varj	İdadi	400 Kız	-	1894
Kayseri	Ermeni	Varj	İdadi	250 Erkek	-	1894
Kayseri	Ermeni	Varj	İdadi	-	-	1894
Kayseri	Ermeni	Arşakgünyan	İdadi	-	-	1894
Kayseri	Ermeni	Bartoyan	İdadi	120 Erkek 5 Kız	-	1894
Kayseri	Ermeni	Raratgavaris	İdadi	120 Erkek 7 Kız	-	1894
Kayseri	Ermeni	Surp Haç	Âli	55 Kız	-	1894

³⁹² S.N.M.U., 1316 (1898) s. 851.

³⁹³ S.V.A., 1318 (1900), s. 285.

³⁹⁴ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1070-1073.

Maârif salnamelerinden anlaşıldığı üzere, Kayseri Sancağında, Ermeni okulları çoğunluktadır. 1900 yılında Kayseri sancağında, 2643 gayrimüslim talebe eğitim görmektedir. Mekteplerin ruhsatlı olduğu anlaşılmaktadır. Fakat kayıt dışı ruhsatsız eğitim veren okullar da bulunmaktadır.

Kayseri’de, gayrimüslim okullarının dışında yabancı devletlerin açtığı okullarda mevcuttur. Gayrimüslim tebaanın sayısının, Kayseri’de fazla olmasından dolayı, yabancı devletlerin Ankara Vilayetinde en çok okul açtığı bölge, Kayseri’dir. II. Abdülhamid döneminde, Kayseri sancağında 4 Amerikan ve 2 Fransız okulu faaliyet göstermektedir. Bu okullar şunlardır:

Tablo 4.35. Kayseri sancağındaki yabancı devlet mektepleri³⁹⁵

Bulunduğu Mevki	Okulun İsmi	Tesis Tarih	Ruhsat Durumu	Okul Süresi	Müdürü	Öğrenci ve Öğretmen Sayısı
Talas, Yukarı Ermeni Mah. Türaçoğlu Mahallesi	American Board Mission Mektebi	1871	22 Aralık 1901	7 sınıf İdadi	Mr. Wingate adına American Board Cemiyeti	82 öğrenci (erkek) 7 Öğrt.
Talas, Yukarı Ermeni Mah. Türaçoğlu Mahallesi	American Board Mission Mekteb	1871	22 Aralık 1901	7 sınıf İdadi	Miss Lakriç Uhdesinde Board Cemiyeti Adına	92 Öğrenci (kız) 6 Öğret.
Talas, Türaçoğlu Mahallesi Yazıcıyan Karabet Ağa evinde	Kinder Garden Darü’s Sıbyan Mektebi	1889	Ruhsatı Yoktur	3/7 yaş iptidai	Miss Lakriç Uhdesinde Board Cemiyeti Adına	12 Erkek 12 Kız 2 Öğret.
Kayseri Daderoğlu Mahallesi Mission Şirketi evinde	Kinder Garden Darü’s Sıbyan Mektebi	1892	Ruhsatı Yoktur	3/7 yaş iptidai	Miss Lakriç Uhdesinde Board Cemiyeti Adına	24 Kız 43 Erkek 2 Öğrt.
Kayseri Keçikapı Mevkii	St. Joseph Mektebi	-	1903	-	Müessis Jêsuite Rahipleri	-
Kayseri Keçikapı Mevkii	St. Bazil Mektebi (Jêsuites)	-	1903	-	Müessis Jêsuite Rahipleri Müdür Mösyö Bab	-

Kayseri Sancağında, Amerikan ve Fransızların kurduğu 6 mektep bulunmaktadır. Bu mektepler arasında, devletten ruhsat alınarak açılanlar olduğu gibi, ruhsatsız olarak açılan mektepler de bulunmaktadır. İdadi ve iptidai derecesinde olan

³⁹⁵ Mutlu, *Osmanlı Devleti’nde Misyoner Okulları*, s. 199, 338.

mekteplerdeki talebe sayıları, Kayseri Sancağındaki, Osmanlı mekteplerindeki talebelerden fazladır. Kayseri İdadi Mektebi'nde 1896-1900 tarihleri arasında ortalama 85 talebe bulunurken, gayrimüslim idadi mekteplerindeki talebe sayıları toplandığında, bu sayı Kayseri İdadi Mektebinin yaklaşık iki katı kadardır. Talebe sayılarına bakarak gayrimüslim tebaanın, eğitime daha çok önem verdiği söylenebilir.

4.4. Kırşehir Sancağındaki Eğitim Kurumları

Ankara Vilayeti genelinde en az eğitim kurumu bulunan sancak, Kırşehir Sancağıdır. Kırşehir Sancağındaki medreseler, iptidai mektepleri, sıbyan mektepleri, rüşdiyeler ve idadi mektebindeki talebe sayıları ve personel bilgileri gibi bilgiler bu bölümde aktarılacaktır.

4.4.1. Kırşehir Sancağındaki Medreseler

Ankara Vilayetinde en az medresenin bulunduğu sancak, Kırşehir Sancağıdır. Maârif salnamelerine göre Kırşehir'de, 4 medrese bulunmaktadır. Bu medreseler şunlardır:

1) Hacı Osman Efendi Medresesi: Kırşehir'in merkez kazasının, Kaya Şeyhi Mahallesi'nde bulunmaktadır. 1898 tarihli maârif salnamesine göre, müderrisi Hacı Vehbi Efendi'dir. Medreseyi yaptıran Pehlivanzâde Abdürrahim Bey'dir.³⁹⁶ 1898-1900 tarihleri arasında medresenin 93 talebesi vardır.³⁹⁷

2) Hacı İbrahim Efendi Medresesi: Kırşehir'in merkezinde, Kuş Dili Mahallesi'nde yer alır. Müderrisi Şeyh Ethem Efendi'dir. Hacı İbrahim Efendi tarafından yaptırılan medresede, 1897-1900 tarihleri arasında 59 talebe yer almaktadır.³⁹⁸

3) Hüseyin Ağa Medresesi: Kuş Dili Mahallesi'nde yer alan medrese, Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmıştır. 1900 yılında, 6 talebesi bulunan medresenin müderrisi Hüseyin Efendi'dir.³⁹⁹

4) Pehlivanzâde Medresesi: Kırşehir sancağının, Yenice Mahallesi'nde bulunan medrese, bölge halkı tarafında yaptırılmıştır. Müderrisi Pehlivanzâde Mehmed Efendi'dir. Medresenin 1898-1900 tarihleri arasında 49 talebesi bulunmaktadır.⁴⁰⁰

³⁹⁶ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 864.865.

³⁹⁷ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 864.865; 1318 (1900), s. 1067-1068.

³⁹⁸ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 864.865.

³⁹⁹ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1067-1068.

⁴⁰⁰ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 864.865; 1318 (1900), s. 1067-1068.

4.4.2. Kırşehir Sancağındaki İptidailer

Kırşehir Sancağında, 1894-1895 eğitim yılında 251 eski usul eğitim yapan, 31 yeni usul eğitim yapan, toplam 282 adet iptidai mektebi bulunmaktadır. Bu iptidai mekteplerinde, 1047 erkek öğrenci ve 853 kız öğrenci olmak üzere, toplam 1900 talebe eğitim görmektedir. Kırşehir Sancağında, II. Abdülhamid Dönemi'nde, 171 iptidai mektebi açılmıştır.

Tablo 4.36. Kırşehir sancağında iptidai mektepleri ve öğrenci sayıları (1894-1895)⁴⁰¹

	Usul-Atika	Usul-ı Cedid	Toplam İptidai	Erkek	Kız	Toplam Öğrenci
Kırşehir Sancağı	251	31	282	1047	853	1900

1895 yılında, Kırşehir Sancağının kazalarında açılması gereken ve mevcut iptidai mektepleri, 23 Haziran 1895 tarihli istatistik cetvelinde, aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 4.37. Kırşehir sancağındaki mevcut ve açılması gereken iptidai mekteplerinin sayıları (1895)⁴⁰²

Liva	Kaza	İkiyüz ve daha fazla nüfusu olan mektep inşa edilmesi gereken karye	Nüfusu yüzden olup mesafeleri yarımşar saatten ibaret iki veya üç karye birleştirilerek mektep inşa etmek lazım olan karye	İki az nüfusu yüzden az ve mesafesi iki saatten uzak olan iki veya üç karye birleştirilerek inşa seyyar muallim tayini gereken karye	Kasabada mevcut İptidai Mektepleri		Kasabada Yeniden Açılması gereken iptidai Mektepleri	
					Er.	Kız	Er.	Kız
Kırşehir	Kırşehir	82	49	5	6	1	4	3
Kırşehir	Keskin	77	35	2	2	1	2	1
Kırşehir	Mecidiye	48	-	-	1	-	1	1
Kırşehir	Avanos	60	-	-	2	-	2	2

1895 tarihli istatistik cetveline göre, Kırşehir Sancağında, mevcut iptidai mekteplerinin sayısının yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Kırşehir merkezinde ve kazalarında yaşayan nüfusa göre, birçok yeni iptidai mektebinin inşa edilmesi gerektiği söylenilebilir.

⁴⁰¹ Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, s. 94.

⁴⁰² BOA, *MF. İBT.* Nr: 45/57 29 Zilhicce 1312 (23 Haziran 1895).

Tablo 4.38 Kırşehir sancağında iptidai mektebi olmayan köy sayıları ve iptidai mektepleri sayısı (1905)⁴⁰³

Ankara Vilayeti			Mektep Sayısı		
Liva	Kaza	Mektebi Olmayan Karye	Usul-ı atika	Usul-ı cedid	Toplam
Kırşehir	Merkez	-	120	20	140
Kırşehir	Keskin	10	97	1	98
Kırşehir	Mecidiye	5	18	2	20
Kırşehir	Avanos	42	10	4	14
Toplam		57	245	27	272

Kırşehir Sancağında, 1905 yılında toplam 272 iptidai mektebi bulunmaktadır. Mektebi olmayan 57 köy bulunmaktadır. Yeni usulde eğitim veren, toplam 27 mektep, eski usul eğitim veren 245 mektep bulunmaktadır. Merkezde, mektebi olmayan köylerin olmadığı ve Kırşehir Sancağında ilkokul düzeyinde, yaygın olarak eski usul eğitim veren sıbyan mektepleri olduğu anlaşılmaktadır.

4.4.3. Kırşehir Sancağındaki Rüşdiyeler

Kırşehir Sancağında, ilk rüşdiye mektebi, sancak merkezinde açılmıştır. Bu rüşdiye mektebinin, 1873 yılında 35 talebesi ve 1 muallimi bulunmaktadır.⁴⁰⁴ Kırşehir'deki bu rüşdiye mektebinin binası halk tarafından yaptırılmıştır. Merkezdeki rüşdiyenin ardından 1874'te Mucur, 1877'de Hacıbektaş, 1883'te Keskin, 1885'te Avanos kazalarında, rüşdiye mektepleri açılmıştır. Böylece, Kırşehir Sancağındaki rüşdiye mekteplerinin sayısı beşe yükselmiştir. 1898-1903 yılları arasındaki Maârif Salnameleri incelendiğinde, Kırşehir'de bulunan rüşdiye mekteplerindeki öğrenci sayıları şu şekildedir:

Tablo 4.39. 1898-1903 Tarihleri arasında Kırşehir'deki rüşdiye mektepleri öğrenci sayısı⁴⁰⁵

Rüşdiye	1898	1899	1900	1901	1903
Mucur	67	60	60	32	34
Avanos	50	72	72	40	48
Keskin	41	40	40	40	65
Hacıbektaş	18	58	58	45	47
Kırşehir İnas	-	-	-	41	40

⁴⁰³ BOA, MF. MKT. Nr: 862/8-5, 2 Rabiulahir 1323 (6 Haziran 1905).

⁴⁰⁴ Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, s. 29.

⁴⁰⁵ S.N.M.U., 1316 (1898) s. 852-855; S.N.M.U., 1317 (1899), s. 949-953, S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1057-1061, S.N.M.U., 1319 (1901), s. 379-383, S.N.M.U., 1321 (1903), s. 345-348.

Rüşdiye mekteplerinin öğrenci sayılarını incelediğimizde, Mucur Rüşdiye Mektebi'nin öğrenci sayısı yıllar içinde azalmış, Keskin ve Hacıbektaş Rüşdiye Mektepleri'nin öğrenci sayıları artmıştır. 1901 senesinden itibaren Kırşehir'de kız rüşdiyesi de açıldığı anlaşılmaktadır. 1901 senesi Kırşehir sancağındaki rüşdiyeler ve rüşdiyelerdeki personeller şu şekildedir:

Tablo 4.40. Kırşehir sancağındaki rüşdiyelerdeki personel ve öğrenci sayıları (1901)⁴⁰⁶

Mucur Nahiyesi Rüşdiye Mektebi	
Muallim-i Evvel: Osman Efendi	
Muallim-i Salis: Ali Rıza Efendi	
Rik'a Muallimi: Osman Efendi	
Talebe:32	Hademe:1
Avanos Kazası Rüşdiye Mektebi	
Muallim-i Evvel: Abdulvahap Efendi	
Muallim muavini: Yusuf Ziya Efendi	
Hüsnü Hat Muallimi: Vehbi Efendi	
Talebe:40	Hademe:1
Keskin Kazası Rüşdiye Mektebi	
Muallim-i Evvel: Ziya Efendi	
Hat Muallimi: Kâmil Efendi	
Talebe:40	Hademe:1
Hacıbektaş Nahiyesi Rüşdiye Mektebi	
Muallimi-i Evvel ve Hüsnü Hat Muallimi: Vasfi Efendi	
Talebe: 45	Hademe:1
Kırşehir İnas Rüşdiyesi	
Muallime-i Evvel: Hediye Hanım	
Muallime-i Sani: Satı Hanım	
Nakış Muallimesi: Saniye Hanım	
Talebe: 41	Hademe:1

Hacıbektaş Rüşdiyesi'nde tek muallim, Keskin Rüşdiyesi'nde 2 muallim, diğer rüşdiyelerde 3'er muallim görev yapmaktadır. Her rüşdiyede, 1 hademe görevlendirilmiştir. Kız rüşdiyesinde, diğer rüşdiyelerden farklı olarak, nakış dersleri okutulmaktadır. 1901 senesinde, Kırşehir Sancağı genelinde 198 rüşdiye talebesi olduğu anlaşılmaktadır. 1902 yılında Kırşehir Sancağının toplam nüfusunun,

⁴⁰⁶ S.N.M.U., 1318 (1900) s. 1060.

136.928⁴⁰⁷ olduğu göz önünde bulundurulduğunda, rüşdiyelerdeki öğrencisi sayısının çok az olduğu söylenebilir.

4.4.4. Kırşehir İdadi Mektebi

1885 yılında yapımına karar verilen Kırşehir İdadi Mektebi'nin inşasına, bu tarihten kısa bir süre sonra başlanmıştır. 1889 yılında mektep binasının yapımının devam ettiği anlaşılmaktadır. 170.850 kuruş masraf yapılan, mektep binasının tamamlanamadığı ve 92.380 kuruşa daha ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁰⁸ 1892 yılında yapımı tamamlanan Kırşehir İdadi Mektebi, beş yıllık gündüzlü bir eğitim vermektedir.⁴⁰⁹ 1894 yılında yapımı tamamlanan Kırşehir Mektebi-i İdadisi, aynı yıl eğitime başlamıştır.⁴¹⁰

1894-1895 eğitim yılında Kırşehir İdadi Mektebinde, 58 talebe eğitim görmektedir. Bu sayı, ilerleyen senelerde düzenli olarak artmıştır. 1897 yılında 99 olan talebe sayısı, 1902 yılında 158' çıkmıştır. Kırşehir Sancağında, gayrimüslim halkın az olmasından dolayı, gayrimüslim talebe sayısı bir hayli azdır. Kırşehir İdadi Mektebi'nin öğrenci sayıları aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.41. 1895-1900 Tarihleri arasında Kırşehir mekteb-i idadisi öğrenci sayıları⁴¹¹

Eğitim Dönemi	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1895-1896	99	-	99
1896-1897	111	-	111
1897-1898	121	-	121
1898-1899	124	6	130
1899-1900	158	6	164

1898 tarihli maârif salnamesine göre, Kırşehir İdadi Mektebi'nde 5 muallim, 1 mubassır ve 2 hademe görev yapmaktadır.⁴¹² 1900 tarihli maârif salnamesinde, muallim sayısının 7'ye yükseldiği ve okul müdürünün Fransızca, hendese, cebir, hıfzısıhha, ilm-i eşya ve usul defteri gibi birçok farklı derse girdiği anlaşılmaktadır.⁴¹³

⁴⁰⁷ S.V.A., 1320 (1902), s. 233.

⁴⁰⁸ BOA, *İMMS*, Nr: 108/4638, 9 Rabiulahir 1307 (3 Aralık 1889).

⁴⁰⁹ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 119.

⁴¹⁰ Ankara Vilayet Gazetesi, Nr: 989, 31 Ağustos 1310 (12 Eylül 1984).

⁴¹¹ S.N.M.U., 1316 (1898) s. 851, S.N.M.U., 1317 (1899) s. 948, S.N.M.U., 1318 (1900) s. 1056, S.N.M.U., 1319 (1901), s. 377. S.N.M.U., 1321 (1903), s. 345.

⁴¹² S.N.M.U., 1316 (1898) s. 851.

⁴¹³ S.N.M.U., 1318 (1900) s. 1056.

1903 maârif salnamesine göre, mektepte görevli muallimler ve girdiği dersler şu şekildedir:

Tablo 4.42. 1903 Tarihli maârif salnamesine göre Kırşehir mekteb-i idadisi personelleri⁴¹⁴

Görevi	Görevlinin Adı
Müdür ve Fransızca, Hesap, Malumat-Ziraiye, Cebir, Usul	Mustafa Nuri Efendi
Defteri Muallimi	
Coğrafya, Tarih, İlm-i Eşya Muallimi	Mustafa Efendi
Ulum-ı Diniyye, Arpça Muallimi	Süleyman Efendi
Hendese ve Resim Muallimi	Ziya Efendi
Türkçe ve Hüsni Hat Muallimi	Ömer Efendi
Farsça	İbrahim Efendi
Mubassır Vekili	Ziya Efendi

Kırşehir İdadi Mektebi müdürü Mustafa Efendi'nin, 5 ayrı branşta ders verdiği anlaşılmaktadır. Mektep müdürü Mustafa Efendi, 1901 yılında, derslerine izinsiz olarak girmedeği için, okul muallimleri tarafından şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine, Maârif Nezareti durumu incelemek için okulun yevmiye defterlerini talep etmiştir.⁴¹⁵ Bu yıllarda, mektebin muallimleri ve müdürü arasında bazı münakaşalar olduğu anlaşılmaktadır. Bu münakaşalardan dolayı, görevlerini aksatmaları sebebiyle okul personelleri, maârif nezareti tarafından uyarılmıştır.⁴¹⁶ Ayrıca mektep muallimlerinden Farsça Muallimi İbrahim Ethem Efendi, mektep müdürü Mustafa Nuri Efendi'yi şikâyet etmiş, ancak şikayetin asılsız olduğu tespit edilmiştir.⁴¹⁷

Yapılan şikayetlere rağmen Mustafa Nuri Efendi'nin, 1907 tarihinde mektebin müdürlüğüne devam ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu tarihte Kırşehir maârif komisyonunda azâ olarak görev yapmıştır.⁴¹⁸

4.5. Yozgat Sancağındaki Eğitim Kurumları

Yozgat Sancağındaki medreseler, iptidai mektepleri, sıbyan mektepleri, rüşdiye mektepleri ve idadi mektebindeki talebe sayıları, personel bilgileri ve bulundukları bölgeler gibi bilgiler bu bölümde aktarılacaktır.

4.5.1. Yozgat Sancağındaki Medreseler

⁴¹⁴ S.N.M.U., 1321 (1903), s. 342-343.

⁴¹⁵ BOA, MF. MKT. Nr: 762/49 24 Zilkade 1321 (11 Şubat 1904).

⁴¹⁶ BOA, BEO Nr: 2182/163609 9 Recep 1321 (1 Ekim 1903).

⁴¹⁷ BOA, MF. MKT. Nr: 671/5 24 Recep 1320 (27 Ekim 1902).

⁴¹⁸ S.V.A., 1325 (1907), s. 255.

Yozgat Sancağında, merkez kazada 13, Maden kazasında 5 ve Boğazlayan kazasında 4 olmak üzere, toplam 22 medrese bulunmaktadır. Bu medreseler şunlardır:

1) Demirli Medresesi: Çapanoğlu Ahmed Paşa tarafından, 1753'te yaptırılan medrese, 20 odadan ve 1 derslikten oluşmaktadır. Medrese mahallesinde bulunan medresede, 1889 tarihinde, 84 talebe bulunmaktadır. Müderrisi Abdülnaimzade Mustafa'dır.⁴¹⁹

2) Nazırzade Medresesi: Yozgat'ın merkezinde, Köseoğlu Mahallesi'nde Nakibzade camisinin yanında bulunan medrese, cami ile birlikte 1844'te yaptırılmıştır. Medreseyi yaptıran, Sultan II. Mahmud'un hanımı Hoşyar Kadın'dır. 1900 senesinde, 59 talebesi bulunan medresenin müderrisi, Hafız Ali Efendi'dir.⁴²⁰

3) Şevki Medresesi: Yozgat'ın merkezinde, Medrese Mahallesi'nde Zarife Hatun tarafından yaptırılmıştır. 1900 senesinde, 110 talebesi bulunan medrese Yozgat'ta, en çok talebesi olan medreselerdendir. 1900 senesinde, müderrisi Hacı Ali Osman Efendi'dir.⁴²¹

4) Şükrü Medresesi: Yozgat merkezde Köseoğlu Mahallesi'nde, Zeliha Hatun tarafından yaptırılmıştır. 1899 tarihli maârif salnamesine göre, 60 talebesi bulunmaktadır. Müderrisi Şükrü Efendi'dir.⁴²²

5) Nakışlızade Medresesi: Yozgat'ın merkezinde Çatak Mahallesi'nde bulunmaktadır. Nakışlızade Mehmed Emin Efendi tarafından yaptırılmıştır. 1900 yılında 105 talebesi vardır. Müderrisi Divanlızade Ali Efendi'dir.⁴²³

6) Kayyımzade Medresesi: Yozgat'ın merkezinde Köseoğlu Mahallesi'nde Züleyha Hatun tarafından yaptırılmıştır. Kayyımzadelerden Osman Efendi ve kardeşleri müderrislik yaptıklarından dolayı medrese Kayyımzade Medresesi olarak bilinmektedir.⁴²⁴ 1898 maârif salnamesinde adı geçen medresenin, daha sonraki salnamelerde adı geçmemektedir. 1898 yılında 60 talebesi bulunan medresenin müderrisi Şükrü Efendi'dir.⁴²⁵

⁴¹⁹ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 364-365.

⁴²⁰ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1070-1071.

⁴²¹ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1070-1071.

⁴²² S.N.M.U., 1317 (1899), s. 962-963.

⁴²³ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1070-1071.

⁴²⁴ Osman Oral, "Yozgat Halkının Dini Anlayış ve İnançlarına Katkı Veren Medrese, Zaviye ve Âlimler" *Sosyal Bilimler Dergisi*, Ekim 2017, S. 15, s. 122.

⁴²⁵ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 364-365.

7) Alacaoğlu Medresesi: Nohudlu Bala Mahallesi'nde bulunan medrese, Alacalızade Mehmed Emin Efendi tarafından yaptırılmıştır. 1898 tarihli maârif salnamesine göre 100 talebesi bulunmaktadır. Müderrisi Hayrah Efendi'dir.⁴²⁶

8) Başçavuş Medresesi: Yozgat'ın merkezinde İstanbulluoğlu Mahallesi'nde, Çapanoğlu Süleyman Bey'in başçavuşu Halil Ağa tarafından camii ile birlikte yaptırılmıştır. 1900 senesinde 70 talebesi bulunmaktadır. Müderrisi Ahmed Efendi'dir.⁴²⁷

9) Sağır Mustafa Ağa Medresesi: Yozgat'ın merkezinde Nohudlu Zir Mahallesi'nde bulunmaktadır. Sağır Mustafa Ağa tarafından yaptırılmıştır. 1898 senesinde 30 talebesi vardır.⁴²⁸

10) Köse Yusuf Medresesi: Yozgat'ın Köse Yusuf Köyü'nde bulunan medrese, Abdullah Ağa tarafından yaptırılmıştır. 1989 tarihli maârif salnamesine göre medresenin 150 talebesi bulunmaktadır. Bölgedeki diğer medreselere oranla, öğrenci sayısı yüksektir. Müderrisi Hacı Salih Efendi'dir.⁴²⁹

11) Osman Paşa Tekkesi Medresesi: Yozgat'ın Osman Paşa Köyü'nde bulunan medrese, müteveli Nuri Ağa tarafından yaptırılmıştır. 1900 senesinde 50 talebesi bulunmaktadır. Müderrisi Şakir Efendi'dir.⁴³⁰

12) Seyidyâr Medresesi: Yozgat'ın Seyidyâr Köyü'nde bulunan medrese, bölge halkı tarafından yaptırılmıştır. Medresenin 1900 yılında, 80 talebesi bulunmaktadır. Müderrisi Mustafa Efendi'dir.⁴³¹

13) Paşa Medresesi: Yozgat'ın Paşa Köyü'nde bulunan medrese, bölge halkı tarafından yaptırılmıştır. Yozgat sancağında en fazla talebesi olan medresedir. 1900 tarihli maârif salnamesine göre 300 talebesi bulunmaktadır. Müderrisi Yakub Efendi'dir.⁴³²

⁴²⁶ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 364-365.

⁴²⁷ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1070-1071.

⁴²⁸ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 364-365.

⁴²⁹ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 364-365.

⁴³⁰ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1070-1071.

⁴³¹ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1070-1071.

⁴³² S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1070-1071.

14) Köhne Medresesi: Yozgat'ın Köhne-i Kebir Mahallesi'nde bulunan medrese, Dişlizade Hasan Ağa tarafından yaptırılmıştır. 1900 tarihli maârif salnamesine göre, 100 talebesi vardır. Müderrisi Hacı Ahmed Efendi'dir.⁴³³

15) Katlıca Karyesi Medresesi: Yozgat'ın Boğazlıyan kazasında, cami-i şerif civarında kurulmuş olan medresenin kurucusu maârif salnamelerinde Kuyumcuzadeler olarak gösterilmiştir. 1898 tarihli maârif salnamesine göre, 100 talebesi bulunmaktadır. Müderrisi Bekir Efendi'dir.⁴³⁴

16) Candar Medresesi: Yozgat'ın Boğazlayan kazasının Hamam Yeri Köyü'nde bulunmaktadır. Köy ahalisi tarafından yaptırılan medresenin, 1900 tarihli maârif salnamesine göre 200 talebesi bulunmaktadır. Müderrisi Abdullah Efendi'dir.⁴³⁵

17) Kozan Karyesi Medresesi: Yozgat'ın Boğazlayan kazasında, Kozan Köyü'nde cami-i şerif civarında bulunmaktadır. 1898 tarihli maârif salnamesine göre, Keçilizadeler tarafından yaptırılmıştır. Bu tarihte 120 talebesi bulunan medresenin müderrisi Süleyman Efendi'dir.⁴³⁶

18) Hüseyin Efendi Medresesi: Yozgat'ın Maden kazasında bulunan medrese, bölge halkı tarafından yaptırılmıştır. 1898 tarihli maârif salnamesinde, 30 talebesi bulunan medresenin müderrisi Şeyh Mehmed Edip Efendi'dir. Bu medrese, 1898 senesinden sonra maârif salnamelerinde yer almamaktadır.⁴³⁷

19) Hüseyin Efendi Medresesi (Diğeri): Yozgat'ın Maden kazasında Kuyular Köyü'nde bulunan medrese, Zileli Hasan Ağa tarafından yaptırılmıştır. 1898 tarihli maârif salnamesine göre 122 talebesi bulunmaktadır. Mustafa ve Hadim Efendi olmak üzere iki müderrisi bulunmaktadır.⁴³⁸ Medrese 1898 senesinden sonra maârif salnamelerinde yer almamaktadır.

20) Kale Medresesi: Yozgat'ın Maden kazasında Kale Köyü'nde bulunan medrese, bölge halkı tarafından yaptırılmıştır. 1898 tarihli maârif salnamesine göre, 100 talebesi bulunmaktadır. Müderrisi Yahya Efendi'dir. Medrese 1898 senesinden sonra maârif salnamelerinde yer almamaktadır.

⁴³³ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1070-1071.

⁴³⁴ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 364-365.

⁴³⁵ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1070-1071.

⁴³⁶ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 364-365.

⁴³⁷ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 364-365.

⁴³⁸ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 364-365.

21) Hüsbe Medresesi: Yozgat'ın Maden kazasının Hüsbe Mahallesi'nde bulunan medrese, 1898 tarihli maârif salnamesine göre bölge halkı tarafından yaptırılmıştır. 110 talebesi bulunan medresenin müderrisi Hacı Sadık Efendi'dir. Medrese, 1898 senesinden sonra maârif salnamelerinde yer almamaktadır.

22) Çötel Medresesi: Yozgat'ın Maden kazasında Çötel Köyü'nde bulunan medrese, bölge halkı tarafından yaptırılmıştır. 1898 tarihli maârif salnamesinde göre, 52 talebesi bulunmaktadır. Müderrisi Kürd Hasan'dır. Medrese 1898 senesinden sonra maârif salnamelerinde yer almamaktadır.

Yozgat Sancağında bulunan medreselerin çoğunluğu merkez kazada yer almaktadır. Cami-i kebir civarında bulunan medreselerin binaları günümüzde bulunmamaktadır.

Maden kazasında bulunan 5 medresenin tamamı, 1898 tarihli maarif salnamesinde yer almasında rağmen bundan sonraki maarif salnamelerinde yer almamıştır. Yalnızca Maden kazasındaki 5 medresenin, 1898 sonrası salnamelerde yer almamasının, salnamenin yazımından kaynaklanan bir hatadan kaynaklandığı söylenebilir.

4.5.2. Yozgat Sancağındaki İptidailer

1895 yılında Yozgat Sancağında 164 eski usul, 136 yeni usul eğitim veren olmak üzere toplam 300 iptidai mektebi bulunmaktadır. Bu mekteplerin 196'sı, II. Abdülhamid Dönemi'nde açılmıştır.⁴³⁹ Ankara Sancağından sonra, vilayet genelinde en fazla iptidai mektebinin bulunduğu bölge Yozgat'tır.

Tablo 4.43. Yozgat sancağında iptidai mektepleri ve öğrenci sayıları (1894-1895)⁴⁴⁰

	Usul-Atika	Usul-ı Cedid	Toplam İptidai	Erkek	Kız	Toplam Öğrenci
Yozgat Sancağı	164	136	300	1426	1210	2636

14 Nisan 1894 tarihli telgrafnâmede, Ankara Valisi Memduh Paşa, Yozgat Sancağındaki köy halkının cehalet içerisinde bulunduğunu belirtmiş ve bu köylere acilen mektepler tesis edilmesi gerektiğini maarif nezaretine bildirmiştir.⁴⁴¹ 1895 yılında Yozgat Sancağında ve kazalarında açılması gereken ve mevcut iptidai

⁴³⁹ Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, s. 94.

⁴⁴⁰ Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, s. 94.

⁴⁴¹ BOA, BEO, Nr: 384/28766-1, 8 Şevval 1311 (14 Nisan 1894).

mektepleri, 23 Haziran 1895 tarihli istatistik cetvelinde aşağıdaki tablodaki gibi gösterilmektedir.⁴⁴²

Tablo 4.44. Yozgat sancağındaki mevcut ve açılması gereken iptidai mekteplerinin sayıları (1895)

Liva	Kaza	İkiyüz ve daha fazla nüfusu olan mektep inşa edilmesi gereken karye	Nüfusu yüzden olup mesafeleri yarımşar saatten ibaret iki veya üç karye birleştirilerek mektep inşa etmek lazım olan karye	İki yüzden az mesafesi iki saatten uzak olan iki veya üç karye birleştirilerek inşa seyyar muallim tayini gereken karye	Kasabada mevcut İptidai Mektepleri		Kasabada Yeniden Açılması gereken iptidai Mektepleri	
					Er.	Kız	Er.	Kız
Yozgat	Yozgat	61	81	6	10	6	4	3
Yozgat	Maden	87	40	-	1	-	1	1
Yozgat	Boğazlayan	80	-	-	6	-	6	6

1985 tarihli istatistik cetveli incelendiğinde; Yozgat Sancak merkezinde 148, Maden kazasında 127, Boğazlayan kazasında 80 olmak üzere, toplam 355 iptidai mektebine ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4.45. Yozgat sancağında iptidai mektebi olmayan köy sayıları ve iptidai mektepleri sayısı (1905)⁴⁴³

Ankara Vilayeti			Mektep Sayısı		
Liva	Kaza	Mektebi Olmayan Karye	Usul-ı atika	Usul-ı cedid	Toplam
Yozgat	Merkez	117	65	43	108
Yozgat	Boğazlayan	11	84	1	85
Yozgat	Maden	32	15	92	107
Toplam		244	164	136	300

1905 yılında, Yozgat Sancağında, 244 köyün iptidai mektebi olmadığı anlaşılmaktadır. Vilayet maârif müdürlüklerince hazırlanan cetvel incelendiğinde, 1895-1900 tarihleri arasında iptidai mekteplerinin sayısında bir değişiklik olmadığı söylenebilir.

1900 tarihli maârif salnamesinde, II. Abdülhamid Dönemi'nde Yozgat sancağında açılan 2 iptida mektebi ile ilgili bilgi verilmiştir. Bu 2 mektep, Merkez

⁴⁴² BOA, MF. İBT. Nr: 45/57 29 Zilhicce 1312 (23 Haziran 1895).

⁴⁴³ BOA, MF. MKT. Nr: 862/8-5, 2 Rabiulahir 1323 (6 Haziran 1905).

kazada Medrese Mahallesi ve Eski Pazar Mahallesi'nde, halkın yardımı ile açılmıştır.⁴⁴⁴

4.5.3. Yozgat Sancağındaki Rüşdiyeler

Yozgat Rüşdiye mektebi, ilk olarak 1858 yılındaki Devlet Salnamesinde geçmektedir.⁴⁴⁵ Ankara Vilayetinde ilk rüşdiye mektebi, Yozgat Sancağında açılmıştır. Bu tarihten 2 yıl önce, Ankara merkezinde bir rüşdiye mektebi açılmak istenmişse de asıl ihtiyacın Yozgat kasabasında olmasından dolayı taşrada açılacak 25 rüşdiyeden birinin, Yozgat'a açılması uygun görülmüştür.⁴⁴⁶ Açılacak olan rüşdiyenin masrafları için 2.000 kuruş tahsis edilmiştir.⁴⁴⁷

1883 yılında Yozgat'ta, 2 adet rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Bu tarihte Yozgat Rüşdiye Mektebi'nde 93 talebe bulunmaktadır. Ankara Vilayetin tamamındaki rüşdiyeler arasında en fazla talebesi olan rüşdiye Yozgat Rüşdiyesi'dir. Maden kazası rüşdiyesinde ise 29 talebe bulunmaktadır.⁴⁴⁸

Tablo 4.46. 1898-1903 Tarihleri arasında Yozgat maden kazası rüşdiye mektebi öğrenci sayısı⁴⁴⁹

Rüşdiye	1898	1899	1900	1901	1903
Maden	42	42	42	60	39

1898-1903 tarihleri arasındaki maârif salnamelerine göre, Maden Kazası Rüşdiye Mektebinde öğrenci sayısı, 1898 yılında 42 iken 1901 yılında 60'a yükselmiştir. 1903 yılında, öğrenci sayısında düşüş yaşanarak 39'a inmiştir. Bu tarihlerde mektepte, 1 hademe görev yapmaktadır.

1898 senesinden 1901 senesine kadar, Mehmed Tefik Efendi, Maden Kazası Rüşdiyesi'nde tek muallim olarak görev yapmaktadır. Mehmed Tefik Efendi, Muallim-i evvel ve hüsnü hat muallimi olarak görev yapmıştır.

⁴⁴⁴ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1078-1079.

⁴⁴⁵ S.D. 1274 (1858), s. 131.

⁴⁴⁶ BOA, MKT. MVL. Nr:79/25, 22 Recep 1272 (29 Mart 1856).

⁴⁴⁷ BOA, MKT. MHM. Nr: 102/36, 25 Rabiülevvel 1273 (23 Kasım 1856).

⁴⁴⁸ Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, s. 43.

⁴⁴⁹ S.N.M.U., 1316 (1898) s. 853; S.N.M.U.,1317 (1899), s. 952, S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1060, S.N.M.U., 1319 (1901), s. 382, S.N.M.U., 1321 (1903), s. 347.

1901 yılında kız çocuklarına eğitim vermek için, Yozgat'ta İnas Rüşdiyesi açılmıştır.⁴⁵⁰ 1904 yılında ise Boğazlayan kazasında Rüşdiye mektebi açılmıştır.⁴⁵¹ Böylelikle, Yozgat sancağındaki Rüşdiye mekteplerinin sayısı 4'e yükselmiştir.

4.5.4. Yozgat İdadi Mektebi

Yozgat'ta İdadi Mektebi'nin inşasına, 1885 yılında başlanmış olmakla beraber, plansız ve programsız başlayan inşa işleri yarım kalmıştır. Maârif Nezaretinden izin alınmaksızın, sadece dönemin Ankara Valisi Süreyya Paşa'nın izniyle inşaata başlanmıştır. Daha sonra göreve Abidin Paşa gelince idadi mektebinin inşa çalışmaları durdurulmuştur. İnşaatın başlangıcında harcanan 184.296 kuruş, 15 paraya ilaven 194.583 kuruşa daha ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır.⁴⁵²

Mektep binasının tamamlanmamış olmasından dolayı 1895 senesinden itibaren 304 kuruşa kiralanan bir hane idadi mektebine dönüştürülmüştür.⁴⁵³ Kiralanan bu binada, eğitime başlayan Yozgat İdadi Mektebi'nin, 1895 senesinde 13 muallim ve 1 memur ile eğitim yaptığı anlaşılmaktadır. Mektebin bu eğitim yılında, 85 talebesi bulunmaktadır.⁴⁵⁴

1898 tarihli maârif salnamesine göre, mektebin 99 Müslüman talebesi bulunmaktadır. Mektepte gayrimüslim talebe bulunmamaktadır. Ayrıca 7 muallim, 1 mubassır ve 3 hademe görev yapmaktadır.⁴⁵⁵

Tablo 4.47. 1895-1900 Tarihleri arasında Yozgat mekteb-i idadisi öğrenci sayıları⁴⁵⁶

Eğitim Dönemi	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1895-1896	99	-	99
1896-1897	97	1	98
1897-1898	100	2	102
1898-1899	90	-	90
1899-1900	95	-	95

⁴⁵⁰ BOA, MF. MKT. Nr: 559/21, 29 Muharrem 1319 (18 Mayıs 1901).

⁴⁵¹ BOA, MF. MKT. Nr: 684/1-20 13 Zilkade 1320 (11 Şubat 1903).

⁴⁵² Yunus Özger, "II. Abdülhamid Döneminde Yozgat'ın Sosyo-Ekonomik Durumu (Tahrirat Müdürü Osman Namık Bey'in Raporuna Göre), *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 19, Ocak 2015, s. 34.

⁴⁵³ BOA, BEO, Nr: 872/65358. 19 Cemazeyilahir 1314 (25 Kasım 1896).

⁴⁵⁴ Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, s. 68-69.

⁴⁵⁵ S.N.M.U., 1316 (1898), s. 850-851.

⁴⁵⁶ S.N.M.U., 1316 (1898) s. 850. S.N.M.U., 1317 (1899), s. 947. S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1055, S.N.M.U., 1319 (1901), s. 376. S.N.M.U., 1321 (1903), s. 344.

Yozgat İdadi Mektebinin öğrenci sayılarına baktığımızda, sayılar yıllar içinde çok büyük farklılıklar göstermemektedir. Ancak gayrimüslim talebe sayısının, çok az olduğunu söyleyebiliriz. Yozgat Sancağında, 1902 yılında 23.048 Ermeni, 7320 Rum yaşamaktadır.⁴⁵⁷ Gayrimüslim nüfusun fazla olmasına rağmen, Yozgat İdadi Mektebinde, gayrimüslim öğrenci sayısının çok az olmasının sebebi; gayrimüslim talebelerin, bölgedeki yabancı devlet mekteplerini veya kendi açtıkları mektepleri tercih etmeleridir. 1900 yılında Yozgat İdadi Mektebi'nde gayrimüslim talebe olmamasına rağmen, Ermeni idadisinde 68 gayrimüslim talebenin olması bu bilgiyi desteklemektedir.

1903 tarihli maârif salnamesine göre, Yozgat İdadi Mektebi'nin muallim ve personel listesi şu şekildedir:

Tablo 4.48. Yozgat idadi mektebinin personel listesi (1903)⁴⁵⁸

Görevi	Görevlinin Adı
Müdür, Fransızca, Tarih ve Kitabet Muallimi	Ahmed Raşid Efendi
Usul-i Defteri, Hesap ve Arapça Muallimi	Süleyman Rüşdü Efendi
Hendese, Coğrafya, Cebir, İlm-i eşya ve Farsça Muallimi	Arif Efendi
Ulum-ı Diniye, Türkçe, Malumat-ı ziraiye ve Muhasebe Muallimi	İsmail Faik Efendi
Türkçe ve Coğrafya Muallimi	Celal Efendi
Hüsn-i Hat Muallimi	Asım Efendi
Resim Muallimi	Mahir Efendi
Mubassır	Hulusi Efendi

Ankara Vilayetindeki diğer idadi mekteplerinde olduğu gibi Yozgat İdadi Mektebinde de bir muallimin birden fazla derse girdiği görülmektedir. Tek muallimin 4 veya 5 farklı branş derse girmesinin sebebi, yeterli personel olmaması ve maddi imkansızlıklardan kaynaklanmaktadır.

4.5.5. Yozgat Sancağındaki Gayrimüslim Mektepleri

Yozgat Sancağında, 1900 tarihli Ankara Vilayet Salnamesine göre 7342 Rum, 23.116 Ermeni, 175 Katolik ve 425 Protestan bulunmaktadır. Özellikle Ermeni nüfusu Yozgat sancağında fazladır. Vilayetin geneline bakıldığında, Kayseri Sancağından sonra en fazla Ermeni, Yozgat Sancağında yaşamaktadır.⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ S.V.A., 1320 (1902), s. 266.

⁴⁵⁸ S.N.M.U., 1321 (1903), s. 344.

⁴⁵⁹ S.V.A., 1318 (1900), s. 285.

Gayrimüslimler eğitim-öğretim konusuna önem vermekle birlikte devletin açtığı ve Müslüman öğrencilerin ağırlıklı olduğu okulları tercih etmemişlerdir. Maârif salnamelerine göre, Yozgat Sancağında Ermenilere ait 1 İdadi mektebi, Rumlara ait 1 rüşdiye mektebi olduğu anlaşılmaktadır. Bu mektepleri ile ilgili salnamelerde geçen bilgiler şu şekildedir:

Tablo 4.49. Yozgat sancağındaki gayrimüslim okulları (1900)⁴⁶⁰

Kaza	Mektebin İsmi	Ruhsat Sahibi	Derecesi	Talebe Sayısı
Yozgat	Ermeni Mektebi	Başpapaz Karabet	İdadi	52 Erkek
		Efendi		16 Kız
Yozgat	Rum Mektebi	Rum Metropoliti	Rüşdiye	127 Erkek
				143 Kız

Maârif salnamelerine göre, Ermeni İdadi Mektebi'nde toplam 68 talebe bulunmaktadır. Rum Rüşdiye Mektebinde ise 270 talebe bulunmaktadır. Rumlara ait rüşdiye mektebinin talebe sayısı, Ermeni mektebine kıyasla yüksektir. Ayrıca, 143 kız talebesinin bulunması da dikkat çekicidir.

Eğitim istatistiklerinde 1905-1908 arasında Yozgat Sancağında 18 Rum, 29 Ermeni, 8 Protestan iptidai mektebi olduğunu anlaşılmaktadır.⁴⁶¹

Fransız Genel Borçlar İdaresi tarafından müfettiş olarak, Osmanlı kaynaklarını tespit etmek için gönderilen Fransız araştırmacı Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie* isimli eserinde Yozgat Sancağındaki eğitim kurumları ile ilgili şu bilgileri vermiştir:

Tablo 4.50. Cuinet'e göre Yozgat sancağındaki eğitim kurumları (1890)⁴⁶²

Cemaat	Erkek	Kız	Öğrenci Sayısı
Müslüman	50	-	4800
Ortodoks	6	-	550
Ermeni (Gregoryan)	20	1	2100
Ermeni (Protestan)	3	1	300

1891 yılında Yozgat Sancağında 210.747 Müslüman, 18.111 Rum ve 10.878 Ermeni bulunmaktadır.⁴⁶³ Müslüman nüfusun, gayrimüslim nüfustan fazla olmasına

⁴⁶⁰ S.N.M.U., 1318 (1900), s. 1071-1072.

⁴⁶¹ Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, s. 128-129.

⁴⁶² Taha Niyazi Karaca, "Yozgat Eğitim Tarihine Katkı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, 2004/2, s. 144.

⁴⁶³ S.V.A., 1307 (1891), s. 310-311.

rağmen gayrimüslim talebe sayısı oldukça fazladır. Bu bilgilere göre gayrimüslim ahalinin, Müslümanlara göre eğitime daha fazla önem verdiği söylenilebilir. Ayrıca, kız çocuklarının eğitime önem verdiklerini açtıkları kız mekteplerinin talebe sayılarına bakarak söylemek mümkündür.

6. SONUÇ

Tarih boyunca uygarlıkların gelişmesinde ve ilerlemesinde en önemli etkenlerden birisi eğitim olmuştur. Eğitim, kültürlerin şekillenmesi ve nesilden nesile aktarılmasında en etkili araçtır. Türk toplumunda, tarihsel süreç boyunca eğitimin önemi kavranarak, eğitim meselesine ciddiyetle yaklaşılmıştır. Anadolu topraklarında yaşayan ilk Türk Beyliklerinden itibaren, Anadolu'nun her bölgesine eğitim müesseseleri kurulmuş ve eğitim devlet yöneticileri tarafından desteklenmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti zamanında, en önemli eğitim kurumu olarak boy gösteren medreseler, Anadolu'nun önemli yerleşim bölgelerinde açılmaya başlanmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan Osmanlı Devleti de önceki dönemlerde açılan eğitim kurumlarının mirasına sahip çıkarak, eğitim kurumlarını daha da güçlendirmiştir. Osmanlı Padişahları, kuruluş döneminden itibaren fethedilen bölgelere cami ve mescit gibi yapıların yanında medreseler de inşa ettirmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren eğitim kurumlarının önemi iyice artmış, özellikle Sahn-ı Seman Medreseleri ile eğitimin niteliği de önem kazanmıştır. Ülke dışından bilim adamları getirtilerek bu eğitim kurumlarında dersler verilmesi sağlanmıştır. Örgün eğitimin verildiği sıbyan mektepleri, medreseler ve Enderun Mektebi dışında, Yeniçeri Ocağı'nda da askeri eğitim verilmekteydi. Yaygın eğitim olarak nitelendirilebileceğimiz eğitim ise cami, tekke, zaviye, lonca ve kütüphanelerde verilmekteydi. Kanuni Sultan Süleyman döneminde kurulan Süleymaniye Medreselerinde dönemin önemli alimleri dersler vermişlerdir.

Osmanlı Devleti, eski gücünü kaybetmesiyle, her alanda olduğu gibi eğitim alanında da gerileme başlamıştır. Avrupa devletlerinin teknolojik ve teknik anlamda ilerlemeye başlaması eğitim aracılığıyla hız kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nde verilen geleneksel eğitimin çağın çok gerisinde kalmasından dolayı Avrupa'nın teknik ve teknolojik ilerlemesi karşısında çok yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, eski gücüne ulaşabilmek için XVIII. yüzyılda bir dizi reform gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Dönemi yöneticileri yenileşmenin eğitim aracılığı ile gerçekleşeceğini farkına vararak ilk olarak batılı anlamda eğitim veren askeri okullar açmıştır. 1773'te *Mühendishâne-i Bahr-ı Hümayûn*, 1796'da da *Mühendishâne-i Berri-i Hümayûn* açılarak eğitimde yenileşme yoluna gidilmiştir. 1827'de *Mekteb-i*

Tıbbiye, 1843'te *Mekteb-i Harbiye* açılmış ve eğitim alanındaki ilk yenileşme hareketleri, askeri eğitim alanında yapılmıştır.

Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde, devlet eğitim meselesine daha ciddi bir şekilde yaklaşmıştır. 1846'da *Meclis-i Maârif-i Umûmiye* kurularak, modern anlamda merkezi eğitim teşkilatının temeli atılmıştır. Günümüzdeki ortaokul seviyesine denk gelen rüşdiye mektepleri, öncelikle İstanbul ardından taşra merkezlerinde açılmaya başlanmıştır. Ardından günümüzdeki lise seviyesine denk gelen askeri idadiler ve sivil idadiler açılarak modern eğitime geçilmeye çalışılmıştır. 1857'de *Maârif-i Umumiye Nezareti* kurularak askeri eğitim veren okullar dışında bütün okullar Maârif Nezaretine bağlanmıştır.

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile Osmanlı maârfi ilk kez sistemleştirilerek, bir kanuna bağlanmıştır. Eğitim ile ilgili birçok önemli madde içeren nizamname ile öncelikle merkezde, ardından vilayetlerde yeni okullar açılmaya başlanmıştır. Araştırma bölgemiz olan Ankara Vilayeti XIX. yüzyılda Ankara, Kırşehir, Kayseri ve Yozgat olmak üzere 4 sancaktan müteşekkildir. 1892 yılında Çorum Sancağının da Ankara Vilayetine eklenmesiyle sancak sayısı 5'e yükselmiştir. Bu dönemlerde, vilayette sayıları değişmekle beraber ortalama 800.000 civarı Müslüman, 110.000 civarı Hristiyan, 400 civarı Yahudi ve 750 civarı Kıpti yaşamaktadır. II. Abdülhamid döneminde, Ankara Vilayetindeki bütün sancak merkezlerine İdadi Mektepleri açılmıştır. Ayrıca kaza merkezlerine rüşdiye mektepleri açılmıştır. İlköğretimin ilk basamağı olan ve yeni usul eğitim veren iptidai mektepleri açılrsa da sayısı yetersiz kalmıştır. Gayrimüslim halkın yoğun olarak yaşadığı Kayseri ve Yozgat Sancaklarında ise Gayrimüslim ve yabancı devlet okullarının sayısının daha fazla olduğunu söyleyebiliriz.

II. Abdülhamid'in 33 yıllık saltanat döneminde (1876-1909) eğitim ile ilgili birçok gelişme yaşanmıştır. Bu dönem özellikle Tanzimat Döneminde planlanan yeniliklerin uygulamaya konulduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde okul sayıları artmakla birlikte, mali imkansızlıklardan dolayı bu artış yeterli olmamıştır. Maârif Teşkilatı bu dönemde yeniden düzenlenerek, daha modern bir hale getirilmiştir. Maârif meclisinin üye sayısı 8'e çıkartılmıştır. 1898 tarihinde Maârif Nezareti tarafından istatistik düzenlemesi yapılmasına karar verilmiş ve Maârif Salnameleri çıkartılmaya başlanmıştır. Çalışmamızda sıklıkla başvurduğumuz Maârif Salnamelerinde İmparatorluğun tüm vilayetleri ayrı başlıklar altında düzenlenerek, okul türleri, okul

sayılar, talebe sayıları, personel isimleri ve sayıları gibi bilgiler ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bu salnamelere göre XX. yüzyılın başlarında, Ankara Vilayetinin nüfusu 850.000 ve öğrenim gören talebe sayısı da 31.081 olarak kaydedilmiştir. Bu verilere bakıldığında Ankara Vilayetinde, nüfusa oranla öğrenci sayısının çok az olduğu anlaşılmaktadır.

1900 yılların başında, Ankara Vilayetinde eğitim veren 130 medrese vardır. Bu medreselerin 74'ü Ankara sancağında bulunmaktadır. Yozgat Sancağında 16, Kırşehir sancağında 4 ve Çorum Sancağında 36 medrese eğitim vermektedir. Maârif Salnamelerinde, Kayseri Sancağındaki medreselerin isimleri ve talebe sayıları ile ilgili bilgilere yer verilmemiştir.

II. Abdülhamid döneminde üzerinde durulan diğer önemli konu ilköğretim meselesidir. İlköğretimin ilk kademesinde yeni yöntem ve metotlarla eğitim vermek için iptidai mektepleri açılmıştır. Usul-u cedid olarak adlandırılan yeni tarz eğitim veren okulların, çok sayıda açılması hedeflense de maddi kaynakların yetersiz olmasından dolayı istenilen düzeye ulaşamamıştır. Geleneksel yöntemlerle eğitim veren sıbyan mekteplerinin bir kısmı iptidai mektebine dönüştürülse de usul-ı atika denilen, eski usul eğitim veren sıbyan mekteplerinin sayısı çok daha fazladır. 1892-1893 tarihlerinde Ankara Vilayetinde 397 iptidai mektebi, 1695 sıbyan mektebi bulunmaktadır. 190 iptidai mektebi ile en fazla iptidai mektebi, Ankara Sancağında kurulmuştur. 12 iptidai mektebi ile en az iptidai ise Kayseri sancağında kurulmuştur.

II. Mahmud döneminde açılmasına karar verilen rüşdiyelerin, 1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesine göre 500 haneyi aşan kasabalarda açılması planlanmıştır. Sıbyan okullarının üstünde, günümüz ortaokul derecesine denk gelen rüşdiye mekteplerinde mebadi-i ulûm-u diniye (din ilimlerine giriş), Lisan-ı Osmanî kavaidi, imlâ ve inşa, tertip-i cedid üzere kavaid-i Arabiye ve Farsiye, Tersim-i hudut, ilim-i hesap, defter tutma usulü, mebadi-i hendese, tarih-i umumi ve tarih-i Osmanî, coğrafya, jimnastik, bulunduğu bölgenin ikinci dili, isteyen talebeye 4. sınıfta Fransızca dersleri okutulmuştur. Kız çocuklarının da eğitim-öğretim faaliyetlerinden yararlanmaları için, İnas Rüşdiyeleri açılmıştır. İnas Rüşdiyelerinin ders programlarına, erkek rüşdiyelerinden farklı olarak dikiş, nakış gibi el becerileri ile yapılan dersler de eklenmiştir. 1881 yılında, ülke genelinde 331 rüşdiye varken 1888 yılında rüşdiye mekteplerinin sayısı 440'a yükselmiştir. II. Abdülhamid'in saltanatının son yıllarında ülke genelindeki rüşdiye mekteplerinin sayısı 619'a yükselmiştir. 1876

yılında Ankara Vilayetinde 11 rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Bu rüşdiyelerdeki toplam öğrenci sayısı 548'dir. Nüfusa oranla bu sayı çok azdır. II. Abdülhamid'in saltanatının sonlarına doğru vilayetteki kaza merkezlerinin tamamına yakınında, rüşdiye mektepleri açılmıştır. Bu rüşdiye mektepleri, nüfusu ve talebe sayısı az olan kazalarda tek muallimli, nüfusu ve talebe sayısı fazla olan kazalarda iki veya üç muallimli rüşdiyelerdir.

Günümüzdeki lise düzeyi eğitim kurumu idadiler, 1869 Nizamnamesi ile ilk defa başlı başına ortaöğretimin bir kademesi olarak kabul edilmiştir. 1000 haneden fazla olan yerleşim yerlerinde açılması kararlaştırılan idadi mektepleri, mali imkânsızlıklardan dolayı 1872 yılına kadar açılamamıştır. 5 ve 7 yıllık olmak üzere ikiye ayrılan idadiler 1885 yılından sonra Vilayetlerde açılmaya başlanmıştır. Bu tarihlerde Ankara'nın merkezinde 592.813 kuruş masrafla bir idadi mektebi açılmıştır. 1896-1897 eğitim yılında 109 talebesi bulunan Ankara İdadi Mektebi'nin talebe sayısı, 1900-1901 eğitim yılında 215'e yükselmiştir. 11 muallimi, 2 memuru, 1 tabibi, 6 hademesi bulunan Ankara İdadi Mektebi, Vilayetteki en fazla personeli ve öğrencisi olan İdadi Mektebi'dir. Günümüzdeki liselerde görülmeyen bir uygulama olan, okulda görevli tabip olması dikkat çekici bir husustur. Vilayetteki diğer idadi mekteplerinden farklı olarak Ankara İdadi Mektebinin müfredatında, Ermenice dersi bulunmaktadır.

Vilayetteki diğer bir idadi mektebi Çorum İdadi Mektebi'dir. Bölge halkının yardımıyla 300.000 kuruş masrafla açılan idadi mektebinde, XX. yüzyılın başlarında 78 talebe 7 muallim, 1 mubassır ve 2 hademe olmak üzere 10 personel bulunmaktadır.

Kayseri Sancağında bulunan idadi mektebi ise 166.983 kuruş masraf ile 1893 tarihinde eğitime başlamıştır. Eğitime başladığı ilk yıllarda 78 talebesi bulunan mektebin, 1900 senesine gelindiğinde talebe sayısı 115'e yükselmiştir. Ankara Vilayetinde en fazla gayrimüslimin yaşadığı sancak Kayseri olmasına rağmen, Kayseri İdadi Mektebinde gayrimüslim öğrenci sayısı en fazla 3 olmuştur. Bu sayı Kayseri'de yaklaşık 70.000 gayrimüslim yaşadığı göz önünde bulundurulursa çok azdır. Bunun temel sebebinin, gayrimüslimlerin bölgedeki yabancı okullarını tercih etmelerinden kaynaklandığı ileri sürülebilir. 1900 yılında mektepte 5 muallim, 1 mubassır, 3 hademe olmak üzere toplam 9 personel bulunmaktadır.

Kırşehir Sancağında bulunan Kırşehir İdadi Mektebi'nin yapım çalışmalarına 1885 yılında başlanmıştır. Mektebin açıldığı ilk yılda 58 talebe eğitim görmektedir. 1900 yılına gelindiğinde bu sayı 164'e yükselmiştir. Bu yıllarda mektepte 6 muallim,

1 mubassır ve 2 hademe görev yapmaktadır. Personel yetersizliği ve maddi imkansızlıklardan dolayı, bir muallimin birçok farklı branşta derse girdiği anlaşılmaktadır. Bu durum vilayetteki diğer idadi mekteplerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Vilayetteki bir diğer idadi mektebi Yozgat İdadi Mektebi'dir. 1885 yılında mektebin inşasına başlanmakla beraber yapımı uzun yıllar tamamlanamamıştır. Bunun üzerine, 304 kuruşa kiralanmış bir hanede eğitime başlanmıştır. XX. yüzyılın başlarında ortalama 100 talebe ile eğitimine devam eden Yozgat İdadi Mektebinde, 7 muallim, 1 mubassır ve 3 hademe görev yapmaktadır. Mektepte gayrimüslim talebe, bazı yıllarda yoktur, bazı yıllarda ise sayısı çok azdır.

II. Abdülhamid döneminde eğitim alanındaki en önemli yeniliklerden bir tanesi de açılan meslek okullarıdır. Ankara Vilayetindeki meslek okulları, Sanayi Mektebi, Çoban Mektebi ve Darülmualim-i İptidai olarak bilinen öğretmen mektebidir. İptidai mekteplerine öğretmen yetiştirmek için 1884 yılında Darülmualim-i İptidai okulu açılmıştır. İlk olarak Islahhane olarak adlandırılan Ankara Sanayi Mektebi, günümüzdeki Ulus semtinde kurulmuştur. II. Abdülhamid'in cülusunun yirmi beşinci yıldönümü dolayısıyla padişahın adına izafeten Sanayi Mektebi, Hamidi Sanayi Mektebi olarak adlandırılmıştır. Kunduracılık, terzilik, dokumacılık, deri işlemeciliği, marangozluk gibi mesleklerin okutulduğu mektepte 1876 yılında 41 talebe bulunurken ilerleyen yıllarda talebe sayısı 10'a kadar düşmüştür. 1907 yılında tekrar canlanan Sanayi Mektebinde talebe sayısı 100'e yükselmiştir.

Ankara Vilayetin önemli bir meslek okulu da Çoban Mektebi'dir. Bu mektepte, bölgenin en önemli geçim kaynaklarından birisi olan tiftik keçisinin ıslahı ve yeni zirai üretim tekniklerinin öğretilmesi için açılmıştır. Öncelikle mektep binası ve numune tarlası için bir arazi satın alınmıştır. Ardından mektep için gerekli olan bina, ahır ve süthane gibi binalar inşa edilmiştir. Ancak uygun arazinin seçilememiş olması ve çiftçi ailelerin mektebe ilgi göstermemesi ve yeterli talebe bulunamaması gibi sebeplerden dolayı, Çoban Mektebi ve Numune Tarlası 1.Dünya Savaşı yıllarında kapatılmıştır.

Ankara Vilayetinde gayrimüslim ve yabancı devletlerin açtığı okullar da vardır. Gayrimüslimler kendi mensup oldukları cemaatler bünyesinde okullar açmıştır. Ankara Vilayetinde Katolik, Rum, Ermeni, Protestan mektepleri bulunmaktadır. Gayrimüslimlere ait Ankara Sancağında 4 rüşdiye, Kayseri sancağında 14 idâdî ve 1

âli, Yozgat sancağında ise 1 rüşdiye, 1 idâdî mektep bulunmaktadır. Ayrıca yabancı devletlerin açtığı 3 Fransız ve 4 Amerikan mektebi bulunmaktadır. Ankara sancağında 1 Fransız mektebi bulunurken, diğer mekteplerin tamamı gayrimüslim ahalinin sayısının fazla olduğu Kayseri sancağındadır.

Tanzimat dönemiyle başlayan eğitimde modernleşme çabaları, XIX. yüzyılın sonlarına kadar yeni mekteplerin açılmasıyla ve maârif alanındaki yenilikler ile devam etmiştir. II. Abdülhamid döneminde okullaşma oranı artmış ve günümüz maârif teşkilatının temelleri atılmıştır. Sayısal verilerde okullar, talebeler ve personel sayıları artmış olsa da eğitimde istenilen atılımlar gerçekleşmemiştir. Yetişmiş personel azlığı ve mali imkansızlıklar, maârif alanında karşılaşılan en büyük engeller olmuştur. II. Abdülhamid dönemi sonrasında devam eden eğitim sorunları ve tartışmaları günümüzde de devam etmektedir.

KAYNAKLAR

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Sultan Ahmed III (AE.SAMD.III) Nr: 39/3762

Ali Emiri Sultan Mahmud I (AE.SMHD.I) Nr: 46/2789

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO) Nr: 872/65358, 2182/163609, 384/28766-1, 151/11265

Cevdet Maârif (C.MF.) Nr: 159/7927

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT) Nr: 925/86

İrade Evkaf (İ.EV.) Nr: 9/74

İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS.) Nr: 108/4638

İrade Meclis-i Valâ (İ. MVL.) Nr: 544/24474-3

İrade Ticaret ve Nafia (İ.TNF) Nr: 1/19

Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.) Nr: 94/90, 152/49, 195/27, 406/16, 559/21, 671/5, 684/1-20, 762/49, 862/8-5, 34/185, 329/13

Maârif Nezareti Tedrisat-i İptidaiyye Kalemi (MF. İBT.) Nr: 45/57, 2/78

Sadaret Meclis-i Vala Evrakı (A. MKT. MVL) Nr:79/25

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.) Nr: 102/36

Şura-yı Devlet (Ş.D.) Nr: 1361/10-1, 584/27, 596/8, 145/77

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye (S.D.A.O)

H. 1274 Def'a 12,

H. 1287 Def'a 25,

H. 1288 Def'a 26,

H. 1293 Def'a 31,

H.1311 Def'a 49,

H. 1318 Def'a,

H. 1320 Def'a 58,

H. 1325 Def'a 63

Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umumiyye (S.N.M.U)

H. 1316/M. 1898 Def'a 1.

H. 1317/M. 1899 Def'a 2.

H. 1318/M. 1900 Def'a 3.

H. 1319/M. 1901 Def'a 4.

H. 1321/M. 1903 Def'a 6.

Salname-i Vilâyet-i Ankara (S.V.A)

H. 1293 Def'a 5,

H. 1299 Def'a 10,

H. 1307 Def'a 11,

H. 1311 Def'a 12,

H. 1318 Def'a 13,

H. 1320 Def'a 14,

H. 1325 Def'a 15.

Ankara Vilayet Gazetesi

Nr: 927, 928, 939, 959, 969, 989.

Tetkik Eserler

Ak, İlyas, Kartal, Serpil Sevim, “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kayseri İdâdisi (Lisesi), *Eski Çağlardan Osmanlı'nın Sonlarına Kadar Kayseri Eğitim Araştırmaları Tarihi*, Kayseri, Ağustos 2021, ss. 323-341.

Akkutay, Ülker, *Enderun Mektebi*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984.

Aktüre, Sevgi, “16.Yüzyıl Öncesi Ankara'sı Üzerine Bilinenler”, *Tarih İçinde Ankara Eylül 1981 Seminer Bildirileri*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1984, ss. 3-48.

Akyüz, Yahya, “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmualimîn’in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. 20, S. 20, 2006, ss. 17-58.

_____, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2007.

Alkan, Mehmet Öznur, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000.

Altın, Hamza, “1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:1, 2008, ss. 271-283.

Aydın, İsmail vd., *Ankara İlinin Cumhuriyet Öncesi ve Cumhuriyet Dönemi Eğitimi*, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara 1998.

Balcı, Ramazan, “Medreselerin Islahı Konusunda Sultan II. Abdülhamid’in Hazırlattığı bir Layihanın Tahlili”, *Tarih Okulu*, Ocak-Nisan 2012, S. XII. ss. 155-191.

Boy, Arzu, “Medreselerin Kısa Bir Geçmişi ve Kayseri Medreseleri”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.4, S.1, ss.57-73.

Bozkurt, Nebi, “*Medrese*”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, C.28, s. 323-327.

Cengiz, Abdullah, *Ankara Sancağı’nda Modern Eğitimin Kurumları (1865-1920)*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Diyarbakır 2021.

Cihan, Ahmet, *Osmanlı’da Eğitim*, 3F Yayınevi, İstanbul 2007.

Çadircı, Musa “Tanzimat Dönemi’nde Türkiye’de Yönetim (1839-1856)”, *Belleten*, C.52, 1988, ss. 601-626.

Çeber, Kübra, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde Sanayi Mektepleri Bağlamında Ankara Sanayi Mektebi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017.

Çelik, Murat, Yardımcı, Mehmet Emin, “Ankara Çubuk’taki Kuruçay Medresesi ve 1912 tarihli Nukud Vakfı”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11. S. 1, ss. 229-254.

Çeşme, Volkan, *Halkalı Ziraat Mektebi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

- Çınar, Ebubekir, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Mesleki ve Teknik Okullar*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.
- Demirel, Muammer, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüştîye Mektepleri", *Türkler*, XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 44-60.
- Duran, Alev, Günay, Şükran, "Tanzimat Dönemi Eğitimin Durumu ve Dönemin Bir Değerlendirmesi", *Sobider: Sosyal Bilimler Dergisi*, S.44, Şubat 2020, ss. 507-522.
- Dündar, Abdulkadir, "Çorum Şehri ve Mimari Yapıları (XIX. Yüzyılın Sonlarındaki Bir Haritaya Göre)", *Dini Araştırmalar*, 2007, C:9 S:27, ss. 185-222.
- Erdoğan, Teyfur, "Maârif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı I", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1996; C. 51 S. 1, ss. 185-265.
- Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Ergin, Osman Nuri *Türk Maârif Tarihi*, C I-II, Eser Matbaası.
- Erler, Mehmet Yavuz, "Sicil-i Umûmî Defterlerine Göre Samsun Merkez İnâs Mektebi (1898-1926)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 11, Samsun, 1998, ss. 81-95.
- Erzen, Arif, *İlkçağda Ankara*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1946.
- Semavi Eyice, "Alemsah Kümbeti", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, C. 2, s.135.
- Feyzioğlu, Hamiyet Sezer, Güven, İsmail, "Cumhuriyete Geçişte Ankara'da Eğitimsel Gelişmeler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 62, Bahar 2018, , s. 253-300.
- Galanti, Avram, *Ankara Tarihi I-II*, Çağlar Yayınları Ankara 2005.
- Gelişli, Yücel, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri/Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü", *Türkler* C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2022, ss.35-43.
- Güler, Yusuf, *Ankara Vilâyeti'nde İdari Yapının Yöredeki Sosyo-Ekonomik Yapıya Olan Etkileri (1880-1919)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2007.
- Günay, Nejla, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Kırşehir Sancağı'nın Demografik Yapısı", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 7, S.1, 2006, ss.21-33.
- Haydaroglu, İlknur Polat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ocak Yayınları, Ankara 1993.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 1998.
- Kara, Adem, "XIX. Yüzyılda Çorum Sancağında İdari ve Mülki Yapı", *I. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi Bildiriler Kitabı*, Ankara 2011.
- Karaca, Taha Niyazi, "Yozgat Eğitim Tarihine Katkı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, 2004/2, ss. 139-150.
- Karataşer, Büşra, "İkinci Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2017, S. 57, ss. 423-434.
- Karpat, Kemal "1880'de Kayseri Sancağı'nın Sosyal, Ekonomik ve İdari Durumu: İngiltere'nin Anadolu Konsolos Yardımcısı Lieutenant Ferdinand Bennet'in Raporu", *Belleten* C. 62, S. 235, 1998, ss.881-912.

- Kaymak, Erdem, “Ankara Vilayetinde Araştırma Yapan Yabancı Bilim İnsanları (1833-1914)”, *Near East Historical Review*, 12/3, Temmuz, 2022, ss.239-255.
- Keskin, Özkan, “Bozkırda Teknik Eğitim Teşebbüsü: Ankara Sanayi Mektebi”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S. 20, Bahar 2016, ss. 65-79.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modern Ziraat Eğitiminin Yaygınlaşması: Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.28, Güz 2010, ss. 87-106.
- Kılıç, Selda “1864 Vilâyet Nizamnamesinin Tuna Vilâyetinde Uygulanması ve Mithat Paşa”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 24, 2005, ss. 37-99.
- Kılıç, Sezen, “Cumhuriyet Dönemi Yabancı Okullar (1923-1938), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXI. S. 61, Mart 2005, ss. 259-280.
- Koç, Bekir, *Osmanlı Kent Yıllıklarında Ankara: Salnâme-i Vilâyet-i Ankara*, Ankara Sanayi Odası Yayını, Ankara 2014.
- Koçak, Asuman, *Sâlnamelere Göre Ankara Vilâyeti (1871-1907)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- Köse, Muhammed, *Kayseri Şehri 1830-1860*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Kayseri, 2018.
- Mıstanoğlu, Nurhan, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırşehir Sancağı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2004.
- Mumyakmaz, Hatice Güzel, “20.Yüzyıl Başında Yozgat Sancağı İle Akdağmadeni ve Boğazlıyan Kazalarının Coğrafi, Tabii, Sosyal, Ekonomik Ve İdari Durumları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 30, S. 1, Ocak 2020, ss. 429-444.
- Musa Çadircı, “Yönetim Merkezi Olarak Ankara’nın Geçirdiği Evrim”, *Tarih İçinde Ankara: Eylül 1981 Seminer Bildirileri*, Ankara 1984, ss. 89-95.
- Mutlu, Şamil, *Osmanlı Devleti’nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999.
- Oral, Osman, “Yozgat Halkının Dinî Anlayış ve İnançlarına Katkı Veren Medrese, Zaviye ve Âlimler” *Sosyal Bilimler Dergisi*, Ekim 2017, S. 15, ss. 117-131.
- Ortaylı, İlber, "Tanzimat Devri ve Sonrası İdarî Teşkilât", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarih I*, (Ed.) Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1994.
- _____, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008.
- Örs, Orhan, “Osmanlı Modernleşmesinin Eğitim Veçhesi Olarak Rüşdiyeler ve Bir Numune Olarak Kayseri Rüşdiyesi”, *Eski Çağlardan Osmanlı’nın Sonlarına Kadar Kayseri Eğitim Araştırmaları Tarihi*, Kayseri, Ağustos 2021, ss.123-136.
- Özalp, Reşit, Ataunal, Aydoğan, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, (Tahim Terbiye Kurulu-Milli Eğitim Şurası), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977.
- Özdemir, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fizikî, Demografik İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapsı) 1785-1840*, Kültür Bakanlığı, 1998.
- Özger, Yunus, “II. Abdülhamid Döneminde Yozgat’ın Sosyo-Ekonomik Durumu (Tahriat Müdürü Osman Namık Bey’in Raporuna Göre), *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 19, Ocak 2015, ss. 19-46.

- Özger, Yunus, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Yozgat’ın Sosyo-Ekonomik ve Demografik Yapısı”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 26, Haziran 2016, ss. 117-143.
- Öztürk, Cemil, "İdâdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, C. 21, s.464-466.
- Özyılmaz, Ömer, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim programları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2022.
- Sargın, Haluk *Antik Ankara*, Arkadaş Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Sarıköse, Selma Turhan, “XIX. Yüzyıl Çorum Medreseleri ve Çorumlu Müderrisler” *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu 28-30 Nisan 2016*, Çorum 2016, C.1, ss.821-834.
- Saylan, Kemal, “Osmanlıda Mesleki Teknik Eğitim Kurumları: Kondüktör Mektebi”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, C. 7, S. 18, Yıl: 2016, ss. 150-165.
- Somel, Selçuk Akşin, “Tanzimat Döneminde Eğitim Reformunun Dönüm Noktası: 1869 Tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnamesi, Esbab-ı Mucibe Layihası ve İdeolojik Temelleri”, *Sultan Abdülmecid ve Dönemi (1823-1861)*, Kahraman, Kemal and Baytar, İlona (eds.), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları 2015, ss. 136-167.
- _____, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, Çev. Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
- Sungu, İhsan, “Galatasaray Lisesinin Kuruluşu”, *Belleten*, C. VII, S. 28, ss. 315-347.
- Şahin, Kamil, “Bünyâmin Ayâşî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, C. 6, s. 91.
- Taş, Hülya *XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 2004.
- Tekeli, İlhan “Tanzimattan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.2, İletişim Yayınları İstanbul 1985, ss. 456-475.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “*Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
- Ünlü, Mucize, Dünder, Arzu, “Tanzimat Sonrası Modernleşme Sürecinde Selanik İnas Rüşdiye Mektebi”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 50 Aralık 2021, ss. 207-233.
- Ürekli, Fatma, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları” *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2002, C. 3, ss. 382-406.
- Yıldırım, Mehmet Ali, “Abdülhamid Devrinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimi: Vilayet Sanayi Mektepleri”, *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu*, 20-21 Şubat 2014, Selanik, Bildiriler, C. II., Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, ss. 217-234.

Elektronik Kaynaklar

- Salt Araştırmalar Tüm Koleksiyonlar, Haritalar, Matbaa-i Âmire, Kod: EPL021 <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/97237> (29.05.2023)
- Salt Araştırmalar Tüm Koleksiyonlar, Kartpostal, Kod: AHANKA142, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/118990>

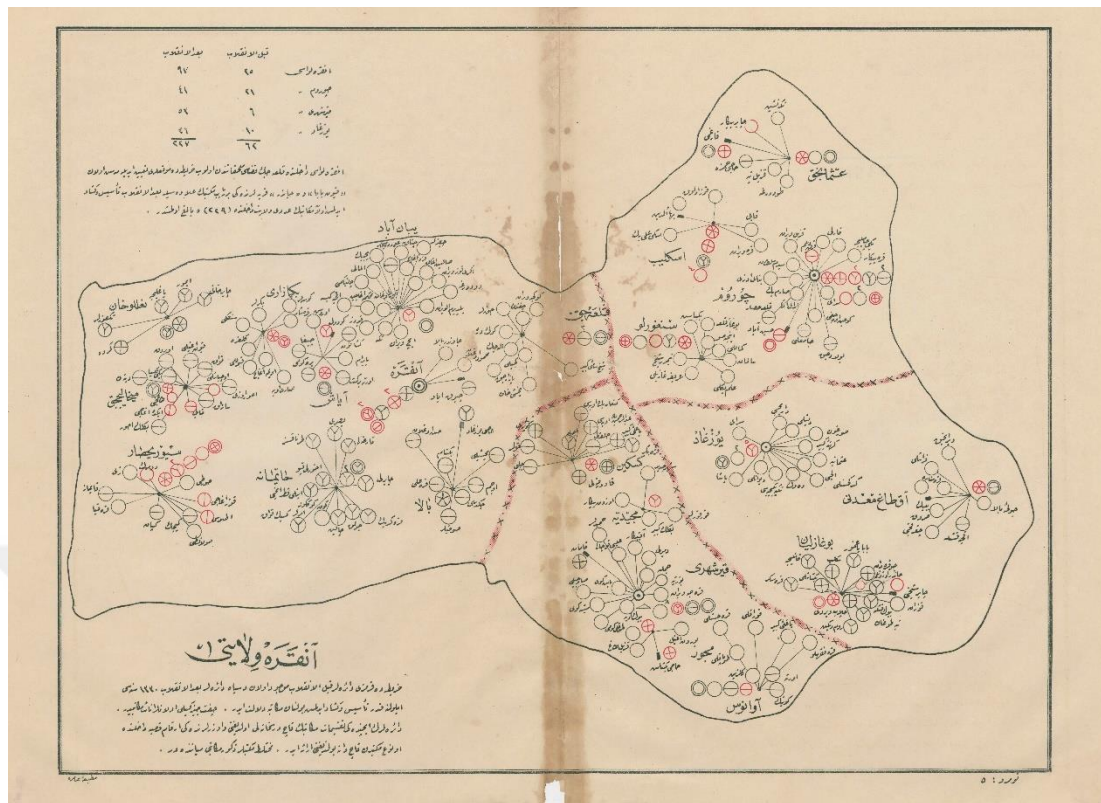
EKLER

Ek 1. Ankara Vilayeti Haritası (1907)

Salname-i Vilâyet-i Ankara 1325 (1907)

Ek 2. Ankara Vilayetindeki Mektepleri Gösteren Harita

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/97237> Kod: EPL021 (29.05.2023)

Ek 3. Ankara Vilayetindeki Mevcut ve Açılması Gereken İptidai Mektepleri Sayıları

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

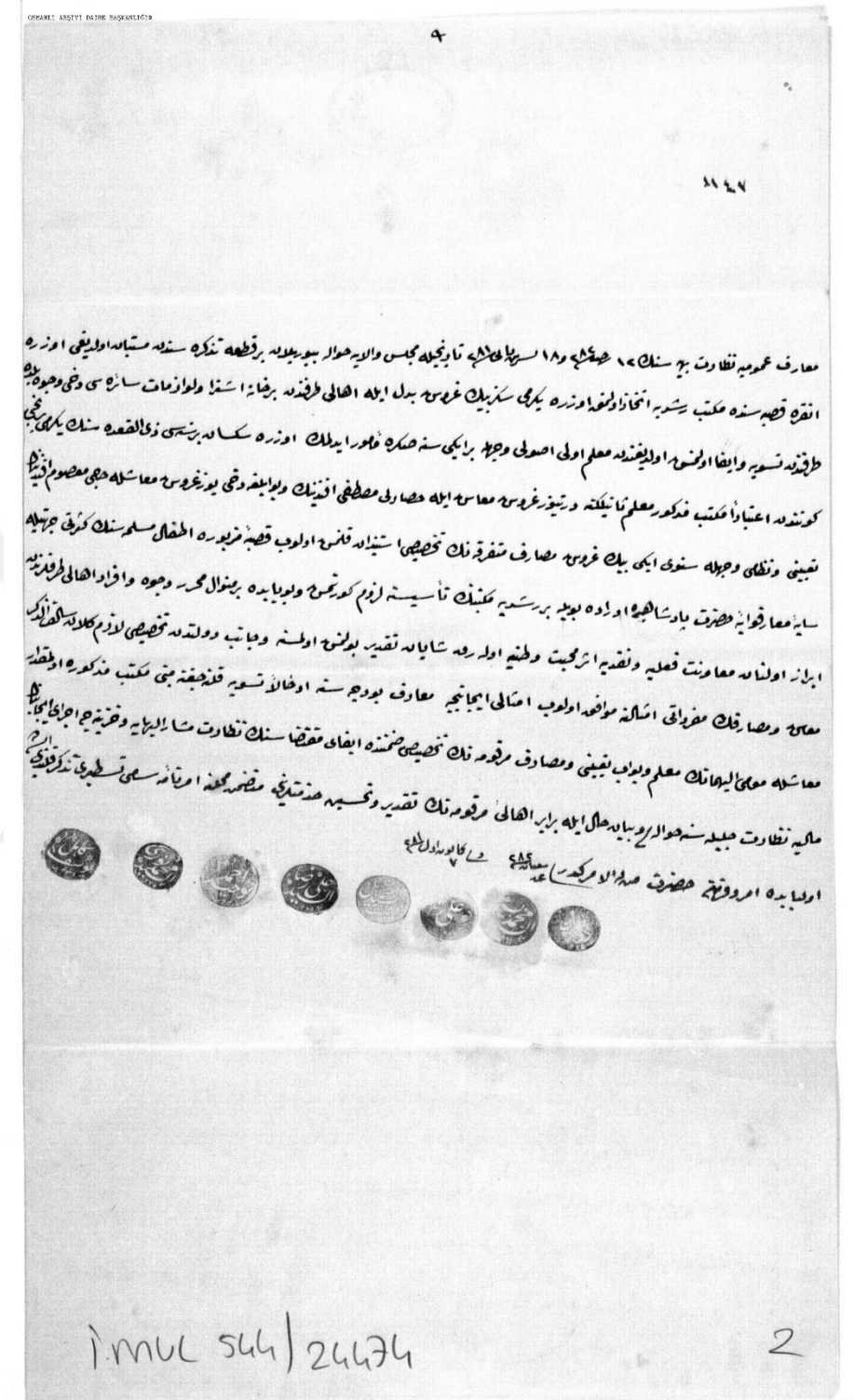
نفس اولیوز و دهکانه یاده نفس جمیع اولوب مستقل مکتب انشا و کتدن لازمکلا نه قرا عشیره	نفس اولیوز ده نقصا نه اولوب بعد مساهلری یا ش ساعت نه عبارت بولسا نه ایک و یا اودج قیر برشیدیر مکتب انشا و کتدن لازمکلا نه قرا عشیره	نفس یوز ده دوه و صافس ایک ساعت نه لازمکلا نه ایک و یا اودج قیر برشیدیر یک انشا و کتدن و سیاه تعیین لازمکلا نه و عشیره برکله کز نه اوزره تع عشیره
۱۰۸	۴۹	۰
۱۶	۱۷	۰
۹۶	۵	۱۰
۴۱	۱۹	۰
۴۸	۰	۰
۴۹	۴۴	۴
۴۴	۴۵	۸
۴۹	۴۰	۴
۷۵	۴۱	۴
۸۰	۴۶	۰
۱۸۸	۱۸	۰
۶۱	۴	۰
۱۹	۰	۰
۶۱	۸۱	۶
۸۷	۴۰	۰
۸۰	۰	۰
۱۴	۶۶	۸
۵۴	۵	۱۵
۴۴	۱۸	۷
۴۷	۴۶	۴
۸۴	۴۹	۵
۷۷	۴۵	۲
۴۸	۰	۰
۶۰	۰	۰
۶۵۰۵	۵۴۱	۷۶

MF.İBT.45/57 1

MF.İBT.00045

BOA, MF. İBT. 45/47 H.29/12/1312

Ek 4. Ankara’da Rüşdiye Mektebi Yapılmak Üzere Bina Satın Alınması

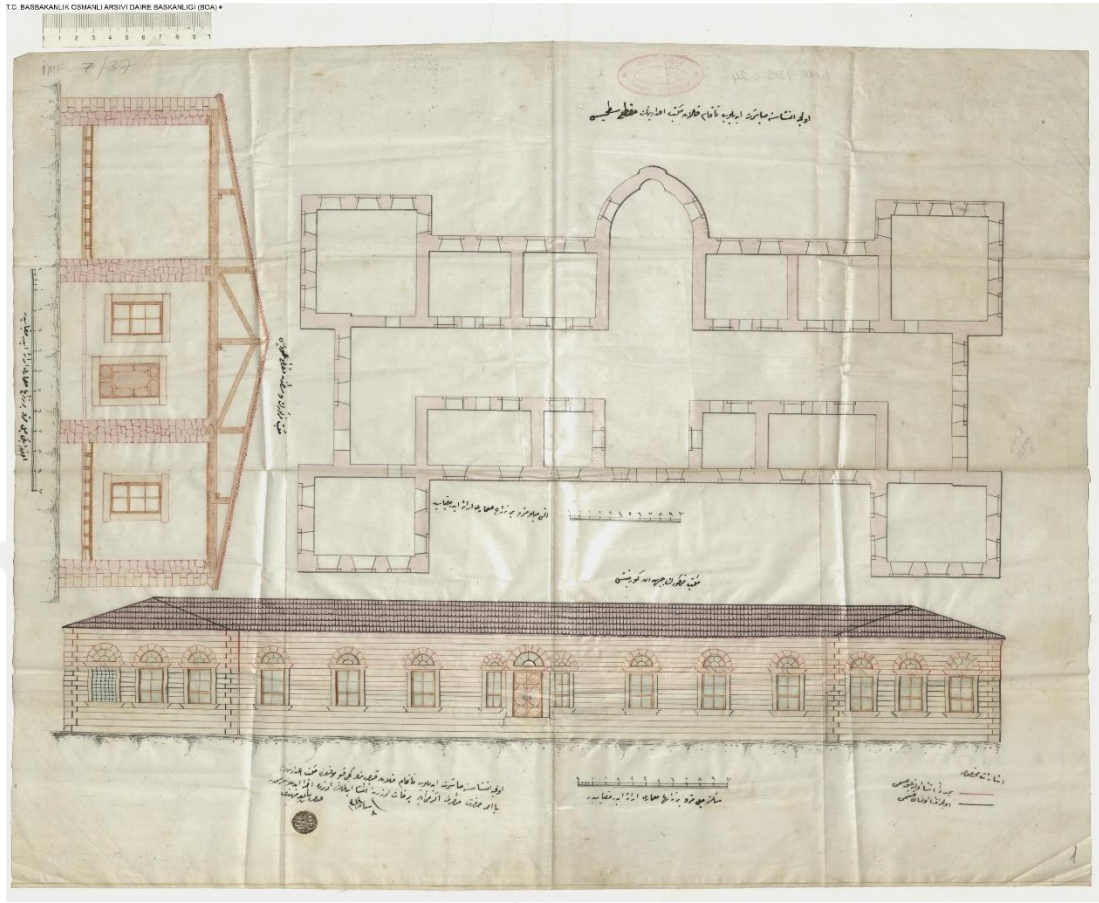

i.MVL.00544

BOA. *i.MVL*. 544/24474 H.06/08/1282

سالنامه معارف					۱۰۵۴
انقره ولایتی					
مأموریت	اسامی	رتبه	تاریخی	ع	م
معارف اداره سی					
معارف مدیری	خلیل کمال	افندی	متمايز	۰	۰
محاسبه مأموری	سعید	»	ثانیه	۹	۳۰۹ ذ
کاتب	صادق	»	۰	۰	۰
محاسبه مأموری رفیق	نظیف	»	۰	۰	۰
صندوق امینی	شکری	»	۰	۰	۰
معاینه مأموری و مبیض	عارف	»	۰	۰	۰
مکاتب اعدادیه					
انقره مکتب اعدادیسی					
مدیر و کیمیا و فرانسه زجه و موالید معلمی	سلیمان	افندی	رابعه	۳۱۴	۰
معاون اول و لسان عثمانی معلمی	محمد محرم	»	۰	۰	۰
معاون ثانی و معلومات نافعہ، هندسه، ماکنه، قوزموغرافیا مثلثات معلمی	رأفت	»	۰	۰	۰
معاون ثالث و ادبیات، اخلاق، اصول دفتری، کتابت رسمیه معلمی	عمر فوزی	»	۰	۰	۰
عقائد و فقه شریف و عربی معلمی	اسماعیل	»	بروسه رؤسی	۸ ج	۳۰۸
عربی و فارسی	محمد راشد	»	۰	۰	۰
جغرافیا و حساب	شا کر	»	۰	۰	۰

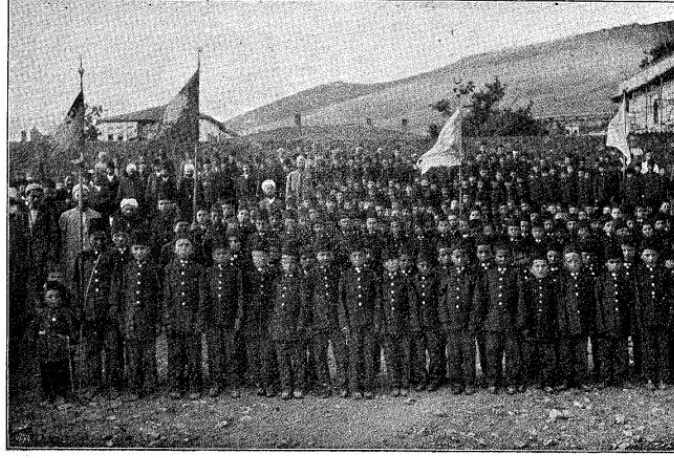
Ek 6. Kayseri'de İnşasına Başlanılan Mekteb-i İdadi

LMF.00007.00037.001

BOA, İ. MF. 7/37 H. 24/06/1319

Ek. 7. Yozgat İdadi Mektebi Şakirdanı

یوزغاد مکتب اعدادی شاگردانی

Salname-i Vilâyet-i Ankara H. 1325 (1907)

Ek 8. Ankara İdadi Mektebi (Taş Mektep)

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/118990>
(Erişim Tarihi 31.05.2023) AHANKA142

ÖZ GEÇMİŞ

Erdem Kaymak Ankara Ayrancı Lisesi’ni bitirdikten sonra, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi’nde Tarih Bölümünden mezun oldu. 2010 yılında Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde Ortaöğretim Tarih Eğitimi Alanında Tezsiz Yüksek Lisans programını bitirdi. 2012 yılından bu yana MEB’de tarih öğretmeni ve 2020 yılından bu yana müdür yardımcısı olarak görev yapmaktadır.

İletişim Bilgileri

ORCID ID : 0000-0002-7195-8203

Yayınlar:

1. Erdem Kaymak, “Ankara Vilayetinde Araştırma Yapan Yabancı Bilim İnsanları (1833-1914)”, *Near East Historical Review*, 12/3, Temmuz, 2022, ss. 239-255.